

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXII

Beograd

No. 2/2010

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

György SIMON Jr., Factors and Problems of Economic Growth
in Hungary, Russia and Serbia

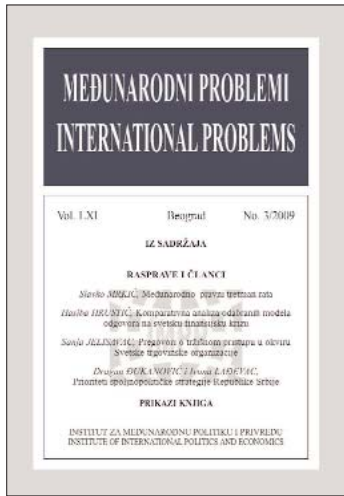
Duško DIMITRIJEVIĆ, Međunarodna uprava nad teritorijama

Slobodanka BURSAC, Pravo na samoopredeljenje naroda

Srđan KORAC, Lobiranje u institucijama Evropske unije

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 62, (2010), br. 2, pp. 189–390

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824, E-mail: branam14@gmail.com

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Lektor i korektor
Brana Marković

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
„Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.yu

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXII

BEOGRAD

BROJ 2/2010

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>György SIMON mlađi</i> , Faktori i problemi privrednog rasta u Mađarskoj, Rusiji i Srbiji (na engleskom)	195
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ</i> , Međunarodna uprava nad teritorijama	239
<i>Slobodanka BURSAC</i> , Pravo na samoopredeljenje naroda	276
<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Usvajanje novih znanja kao faktor međunarodne konkurentnosti	314
<i>Goran NIKOLIĆ</i> , Da li je etnička i kulturološko-religiozna različitost prepreka ekonomskom razvoju	329
<i>Srđan KORAC</i> , Lobiranje u institucijama Evropske unije	348
PRIKAZI KNJIGA	385

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXII

BELGRADE

No. 2/2010

CONTENTS

ARTICLES

<i>György SIMON Jr.</i> , Factors and Problems of Economic Growth in Hungary, Russia and Serbia (in English)	195
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ</i> , International Administration over Territories	239
<i>Slobodanka BURSAC'</i> , The Right of Peoples to Self-Determination ...	276
<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Adoption of New Knowledge as the Factor of International Competitiveness	314
<i>Goran NIKOLIĆ</i> , Is Ethnic and Cultural-Religious Heterogeneity a Barrier to Economic Development	329
<i>Srđan KORAC'</i> , Lobbying in Institutions of European Union	348
BOOK REVIEWS	385

György SIMON Jr.¹

UDK:330.356(439+470+497.11)

Bibliid 0025-8555, MP, 62(2010)

Vol. LXII, br. 2, str. 195-238

Izvorni naučni rad

Maj 2010.

FACTORS AND PROBLEMS OF ECONOMIC GROWTH IN HUNGARY, RUSSIA AND SERBIA

ABSTRACT

The paper presents an analysis of the main characteristics of growth mechanism in three transitional economies – Hungary, Russia and Serbia. The author searches for an answer to the question what fundamental factors, internal and international, determined the long-term growth of the national economies in these countries from the early 1960s to the present global crisis. Wherever it was possible, he made comparisons between the pre-transition and transition periods. Applying the models of mathematical economics, the author carried out an econometric investigation to prove his hypothesis on the system effect of market reforms. He pointed out that market reforms, which were implemented consequently and combined with a growth-oriented economic policy, could substantially contribute to the attainment of better performance.

Key words: Economies in transition, economic growth, main determinant factors, international comparisons, Hungary, Russia, Serbia.

In this paper, an attempt will be made to describe the main characteristics of economic growth in the transitional economies of Hungary, Russia and Serbia. The timeliness of this subject is underscored by the fact that the celebration of the 20th anniversary of the fall of the Berlin wall, which took

¹ Dr. György Simon Jr., independent researcher, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, e-mail address: simon@econ.core.hu.

place in November 2009, demonstrated a firm consolidation of Eastern Europe around Western values. The three countries mentioned above had tried to introduce elements of market socialism already in the 1960s. But the measures aimed at partial reform, announced in Yugoslavia and the Soviet Union in 1965 and in Hungary in 1968, had failed to raise efficiency, largely because they were too limited to affect incentives. Radical economic reforms proved to be easier when political changes became rapid and fundamental in the late 1980s and early 1990s.² All the economies of the region, after surmounting severe transformational recessions, generally more or less benefited from these changes begun in 1989. Some of them, such as Hungary, managed to become immediately champions of market reforms, attracting formidable amounts of foreign direct investment (FDI).³ Others, like Russia, began with a prompt shock therapy but later on were not consequent in the implementation of reform measures and thus fell behind more successful rivals. At the same time, after the default of 1998, the Putin recovery succeeded in strengthening the Russian economy, benefiting from favourable international trends primarily in the energy carrier markets. However, not all the transition countries have been beneficiaries of the end of the bipolar world from the very beginning. Thus, as a negative consequence, the decades-long special status of Yugoslavia in the “grey zone” between the two Cold War blocs was irreversibly lost. In this context, the modernisation and transition of Serbia, the largest republic of former Yugoslavia, has been an especially complicated and contradictory process with repeated setbacks. It was not just protracted but also of a different quality than in other transitional economies, receiving a decisive impetus only after the downfall of the Milošević regime in October 2000. Although Serbia had actually begun transition twice, in 1989 and 2000, many authors deem its late accession to the assembly of market economies as an advantage helping not to repeat the mistakes made by others. Indeed, it is quite impossible to repeat the developments of the 1990s, both due to dramatic changes in international socio-economic environment and to the heritage of the past leaving its mark on the mentality of a large part of society.

2 Cf. World Development Report 1996: From Plan to Market, Published for the World Bank by Oxford University Press, New York, 1996, pp. 10-11.

3 Overall, Hungary attracted USD 70.7 billion of FDI in the period from 1980 to 2008, compared to USD 219.1 billion flowed in Russia from 1990 to 2008 and USD 16.7 billion flowed in Serbia from 1992 to 2008. In these inflows, the average share of manufacturing made up 44.4, 26.3 and 15.8 percent, respectively. Calculated from: UNCTAD, FDI/TNC database and national statistics.

In the specialist literature, Stephan⁴ examined Hungary's gradual transition to a market economy that had begun in the 1960s. Methodologically, he used the experience of East Germany's immediate and full integration to define a set of necessary conditions of catch-up development which were subsequently reflected against the developments of the 1990s in Hungary. Schweitzer,⁵ who surveyed long-term changes in Hungary's investment since the early 1950s, stated that it was the massive inflow of FDI that had mostly determined the acceleration of economic growth from the mid-1990s. Erdős⁶ found that sustainable growth in the Hungarian economy could not exceed 3.5-4 percent, with economic policy directly affecting not the rate but the factors of growth.

Suvorov⁷ presented the methods and results of parameter estimations of a model of technological changes for the Russian economy in the period 1970-1990, including an estimated macroeconomic production function. He concluded that economic growth in Russia would have inevitably decelerated and declined even if the Soviet system had been retained. Trofimov⁸ estimated a 3.5-4.7 percent average annual rate of technical progress which would be necessary for Russia to achieve in the next 15-20 years the American level, assuming that the latter remained twice higher than the Russian one. Braguinsky and Myerson⁹ elaborated a macroeconomic model of Russian transition which by emphasising the role of oligarchic property rights can adequately explain both the steep decline suffered by the Russian economy at the first stage of transition and the subsequent turnaround.

Palairret¹⁰ has pointed to a protracted secular decline in the Serbian economy between 1978 and 2000, which antedated the ascendancy of

-
- 4 Johannes Stephan, *Economic Transition in Hungary and East Germany: Gradualism and Shock Therapy in Catch-Up Development*, Macmillan, Basingstoke, 1999.
 - 5 Schweitzer Iván, "A hazai beruházások alakulása, aránya a GDP-ben és szerkezete", *Műhelytanulmányok*, 35. sz., KOPINT-DATORG, Budapest, 2002.
 - 6 Erdős Tibor, *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
 - 7 Nikolay Suvorov (Суворов, Н.В.), *Макроэкономическое моделирование технологических изменений*, ГУ ВШЭ, Москва, 2002.
 - 8 Georgy Trofimov (Трофимов, Г.Ю.), *Факторы и темпы экономического роста России*, Институт финансовых исследований, Москва, 2002.
 - 9 Serguey Braguinsky and Roger Myerson, "A Macroeconomic Model of Russian Transition: The Role of Oligarchic Property Rights", *Economics of Transition*, Vol. 15, No. 1, 2007, pp. 77-107.
 - 10 Michael Palairret, "The Economic Consequences of Slobodan Milošević", *Europe – Asia Studies*, Vol. 53, No. 6, 2001, pp. 903-919.

Milošević, but was intensified thereafter. Stefanović¹¹ has emphasised the role of FDI as an essential incentive for development and transition. He has stressed that Serbia's economy faces an acute problem of lacking capital, without which no major development issue can be resolved and which necessitates a more active attraction of FDI. Cerović and Nojković¹² investigated the relationship between economic growth and transition. The results obtained by them showed a significant impact of initial conditions on economic performance and the outcome of the whole transition process.

This paper has the following structure. Within its theoretical framework, the neoclassical production function as well as a world model explaining the mechanism of economic growth and development will be presented. Thereafter, the attained levels of development, as well as problems of catching-up with more developed countries and intensification of production will be analysed. This will be followed by special sections on the growth mechanism in Hungary, Russia and Serbia, respectively, which will help to draw the relevant conclusions. The author's main contention is that market reforms should have made some positive contribution to economic growth, which could be revealed by an econometric investigation. Regarding transition, the author believes that even the most successful early starters have not yet managed to complete that process, creating instead a peculiar regime of regime change.¹³

SOME THEORETICAL CONSIDERATIONS

Many factors affect economic growth but only two are of key importance. First, this is physical or human capital accumulation per person employed or per inhabitant. Second, there are changes in the economy's technological level expressed by the indicator of total factor productivity (TFP). These changes

11 Milenko Stefanović, "Uticaj stranih direktnih investicija na razvoj nacionalne ekonomije", *Ekonomске teme*, God. 46, br. 2, 2008, str. 131-145.

12 Božidar Cerović and Aleksandra Nojković, "Transition and Growth: What Was Taught and What Happened", *Economic Annals*, Vol. 54, No. 183, 2009, pp. 7-31.

13 This statement can be proven by the fact that between 1989 and 2008, the overall indicator of economic transition increased from 1.33 to 3.96 in Hungary and from 1.00 to 3.04 in Russia, respectively. At the same time, in Serbia, the indicator at issue declined from 1.52 in 1989 to 1.48 in 2000, but then rose to 2.85 in 2008. As seen from these data, none of the three countries has yet achieved the 4+ level of a developed capitalist economy, although Hungary has come very near to it. Source: EBRD, Transition Indicators database.

reflect the rate of technical progress and structural shifts. All the other factors, such as public policies, consumer preferences and market institutions determining the investment climate or the development level of infrastructural sectors, exert a positive or negative influence on the rate of economic growth through these two processes.¹⁴

In this context, the standard neoclassical model¹⁵ can be written down in the following form:

$$Y = A_0 K^\alpha L^{1-\alpha} e^{\lambda \Delta t}, \quad (1)$$

where Y is output, A_0 is a multiplier of efficiency, K is capital, L is labour and t is time. In the case variables, for the sake of simplicity, the t index was not written out. Δt is the number of years ($t-t_0$) elapsed from some initial moment (t_0), α , $1-\alpha$ and λ are the elasticity of output by fixed capital, labour and time, respectively. The model assumes that, in a situation of equilibrium, the parameter α corresponds to the profit share, including the share of consumption of fixed capital in the gross domestic product (GDP), which regarding the developed countries is usually taken as 1/3. We are to proceed that way in the course of our investigation, too. For its purposes, we rewrite relation (1) as follows:

$$\Delta \frac{\dot{Y}}{Y} = \alpha \Delta \frac{\dot{K}}{K} + (1-\alpha) \Delta \frac{\dot{L}}{L} + \Delta \frac{\dot{A}}{A} \quad (1a)$$

where Δ symbolises growth and A can be regarded as technical progress, or TFP.

Economic growth is essentially an interaction of fundamental production factors, which results in the emergence of output. Setting off from this definition, Simon¹⁶ elaborated an econometric model which can map three fundamental types of technical progress and thus economic growth and development, based on immobile, mobile and creative effects. In the general form of this model, Y is the volume of output (GDP or value added), K is fixed

14 See e.g. Georgy Trofimov, op. cit.

15 Robert M. Solow, "A Contribution to the Theory of Economic Growth", Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, No. 1, 1956, pp. 65-94.

16 See György Simon, "Basic Questions of Economic Growth Mechanism", Economic Annals, Vol. 53, No. 176, 2008, pp. 7-37.

capital, L is employment, M means working and H schooling years, R is the number of researchers, i.e. scientists and engineers engaged in research and development (R&D), Z is arable land, O is oil and gas resources and t is time in years. We assume that at an annual level, $M = L$.¹⁷ All these variables are a function of time. The time index is put out in the case of retarded effects. In the formulas, a capital letter denotes a function and a small letter a parameter (except the variable t).

Intensity functions:

$$F_K = \ln(1 + n_K K/L) \text{ (capital intensity function);}$$

$$F_H = \ln(1 + n_H H/L) \text{ (education function);}$$

$$F_R = \ln(1 + n_R R_{t-2}/L) \text{ (research intensity function);}$$

$$F_Z = \ln(1 + n_Z Z/L) \text{ (arable land intensity function);}$$

$$F_O = \ln(1 + n_O O_{t-1}/L) \text{ (mineral resource intensity function).}$$

The normalising coefficients are $n_K = 1/385$, $n_H = 1$, $n_R = 1$, $n_Z = 1$ and $n_O = 1/1000$, where the parameter n_K refers to the 2000 dollar prices. These are rounded values, which do not differ significantly from the estimated ones.¹⁸

Basic model:

$$Y = gM \exp[F_K (G_I + G_M + G_{KR})]. \quad (2)$$

Augmented model:

$$Y = gM \exp[F_K (G_I + G_M + G_{KR} + G_O)]. \quad (3)$$

The parameter g is the output produced without fixed capital during a working year that approximately corresponds to an economy's initial productivity level. Among the components in parentheses, G_I is a function concerning the immobile, G_M the mobile, G_{KR} the creative technical progress and G_O is a function pertaining to the effect of oil and gas resources. In formulas:

$$G_I = 1 - \exp\{-g_I F_K - g_Z F_Z\};$$

$$G_M = g_M F_K \exp(-g_{KM} F_K - g_{ZM} F_Z);$$

$$G_{KR} = G_H G_R G_T,$$

17 Ifj. Simon György, "Növekedélmélet: kritikai áttekintés", OTKA tanulmány, MTA KTK, Budapest, 2002, 48-49. old.

18 György Simon, "Basic Questions of Economic Growth Mechanism", op. cit., p. 16.

where $G_H = g_H F_H \exp(-g_{KM} F_K)$, $G_R = 1 + g_R F_R^2$ and $G_T = \exp(g_T \Delta t)$, where $\Delta t = t - 1950$;

$$G_O = g_O F_O \exp(-g_{HO} F_H - g_{OO} F_O - g_{ZO} F_Z).$$

The parameter g_O of the oil factor is positive, the other parameters are related to negative effects. Education (F_H) negatively affects the return to oil factor because the creative activity in mining is mostly absorbed by the exploration of oil and gas resources. Therefore, the latter's separately accountable result is relatively smaller. In the approximate formula for national economy, this relationship appears in an inverse form. Among the two other negative effects, the first ($g_{OO} F_O$) is connected with the fact that countries immensely rich in oil and gas annually extract relatively less of their reserves, the second ($g_{ZO} F_Z$) indicates that in agrarian countries the economic importance of oil and gas production is usually smaller. A positive feature of relation (3) is that it makes easily measurable the effect of oil and gas resources on economic growth. However, at a national economy level, the formula G_O yields realistic results concerning the role of the oil factor only in the case of countries having great oil and gas resource intensity. Therefore, for the other countries, it is expedient to apply relation (2).

The growth model described above is homogeneous of degree one in both of its variants, similarly to the neoclassical production function. It can be used to compare economic development to the international level, to the results that would be ensured by some factor combination in the case of world-level efficiency, since the parameters of the model, assumed to be universally valid, were determined on the basis of a worldwide investigation using data on 131 countries (see Table 1). In this sense, a world model supposed to be applicable for any country is at issue.¹⁹

19 See Simon György, "Növekedélmélet – világmodell – gazdaságfejlesztési stratégia", *Külgazdaság*, 49. évf., 3. sz., 2005, 31-51. old. Here the list of investigated countries, comprising Hungary, the USSR and SFRY, can be found. Russia and Serbia do not explicitly figure among them.

Table 1. Parameters of the world model

No.	Denotation	Estimated value	t statistics
<i>Basic model</i>			
1	g	522	22.46
2	g _I	0.0781	22.45
3	g _M	0.319	22.42
4	g _H	0.273	22.29
5	g _R	278	17.44
6	g _T	0.0065	20.28
7	g _Z	0.082	20.95
8	g _{KM}	0.34	-22.52
9	g _{ZM}	0.30	-19.14
<i>Function G_O</i>			
10	g _O	1.94	16.45
11	g _{HO}	1.54	-19.04
12	g _{OO}	0.47	-19.34
13	g _{ZO}	0.45	-8.46

Source: György Simon, "Basic Questions of Economic Growth Mechanism", Economic Annals, Vol. 53, No. 176, 2008, p. 20.

Table 2. Fit of the world model for Hungary, Russia and Serbia
(Dependent variable: Y/M)

Sphere	Number of observations	R		Standard error (%)	
		Annual	Cumulative	Annual	Cumulative
<i>Hungary</i>					
National economy*	294	0.9310	0.9998	5.1	10.4
Manufacturing	196	0.9342	0.9879	7.5	10.9
<i>Russia</i>					
National economy*	343	0.9624	0.9994	4.1	9.7
Manufacturing	196	0.6847	0.9933	5.9	10.1
<i>Serbia</i>					
National economy*	294	0.6983	0.9938	4.8	9.1
Manufacturing	196	0.7086	0.9947	5.2	9.6

*Aggregated.

Note: Here R^2 is the uncorrected coefficient of determination, considering that the parameters of the model were not estimated specially for Hungary, Russia and Serbia. Here and below, data for Serbia exclude Kosovo.

Source: calculated from the Appendix.

The returns to factors of economic growth can be written down in an additive form by a logarithmic conversion of both sides of relation (2) and, in an analogous way, relation (3). For this investigation, the following forms of the basic and augmented models, respectively, were used with the parameters listed in Table 1:

$$\Delta \ln Y = \Delta \ln M + \Delta F_K G_I + \Delta F_K G_M + \Delta F_K G_{KR} + \Delta \varepsilon \quad (2a)$$

$$\text{and } \Delta \ln Y = \Delta \ln M + \Delta F_K G_I + \Delta F_K G_M + \Delta F_K G_{KR} + \Delta F_K G_O + \Delta \varepsilon, \quad (3a)$$

where ε is the estimation error and $\Delta \varepsilon$ characterises the deviations from the world level. Here we applied the basic model for Hungary and Serbia and the augmented one for Russia.

As seen from Table 2, the relatively high determination fits the actual productivity values of all the three countries, and the estimation errors are also acceptable. The cumulative results are better than the annual ones, i.e. the estimation errors do not cumulate but decrease in time. This is a general feature of the fit of this, an essentially development model. However, the worse but still acceptable coefficient of determination for Russia's manufacturing, especially at the level of annual data, seems to be presumably connected with data quality and methodological problems regarding primarily the Soviet period. For Serbia, the lower determination for the annual results may primarily reflect data problems related to the fact that it is difficult to investigate this country's economy with the generally used tools and methods of analysis. The main reasons are specific conditions of a Communist dictatorship combined with workers' self-management and later a decade-long war economy, exacerbated by international isolation, to which the low quality of statistics, especially for the 1990s, should be added.²⁰

GENERAL DEVELOPMENT CHARACTERISTICS

Economic development means qualitative improvements in the use of production factors and structural change. Thus, it differs from economic growth which is simply a quantitative change. Economic transition implies a shift from a state-guided or self-managed model of socialist economy to a market system dominated by private ownership instead of a state or social one.

²⁰ Cf. Michael Palairat, "The Economic Consequences of Slobodan Milošević", op. cit., pp. 904-905.

The outcome of this process is expected to ensure fast long-term economic development.²¹ Transition paths can vary considerably. Thus, in the case of former Soviet Union and Yugoslavia one can speak of a “triple transition” involving political changes, economic reforms, and state- and nation-building, while in the case of Hungary only political and economic changes are relevant.²²

In economic life, quantitative growth is closely related to qualitative development. In a certain sense, all countries and social systems are always in the process of development, because even small quantitative changes of population or wealth can lead to major systemic qualitative changes. But in its classical sense, economic development can be reduced to the problem of capital accumulation,²³ which is also reflected by a key role attributed to capital intensity here.

Table 3. Total factor productivity in Hungary, Russia and Serbia, 1961–2008

Country	Average annual change				Contribution to output growth		
	in percent						
	Output*	Fixed assets	Employment	TFP	Fixed assets	Employment	TFP
National economy							
Hungary	3.1	3.5	-0.4	2.2	38.7	-9.7	71.0
Russia	2.5	4.8	0.5	0.6	64.0	12.0	24.0
Serbia	1.8	2.8	1.1	0.2	50.0	38.9	11.1
Manufacturing							
Hungary	3.6	3.9	-0.5	2.6	36.1	-8.3	72.2
Russia	2.8	5.5	-0.3	1.2	64.3	-7.2	42.9
Serbia	2.2	3.7	-0.1	1.1	54.5	-4.5	50.0

* GDP in the national economy and gross value added in manufacturing.

Source: calculated from the Appendix.

As seen from Table 3, of the three investigated countries, long-term economic growth and rise in TFP were most dynamic in Hungary, followed by

21 Leszek Balcerowicz, *Socialism, Capitalism, Transformation*, Central European University Press, Budapest, 1995, pp. 145, 166, 184.

22 Cf. Gwendolyn Sasse, “Lost in Transition: When Is Transition Over?”, *Development and Transition*, Vol. 1, No. 6, 2005, p. 10.

23 See e.g. Ben Slay, “Development versus Transition”, *Development and Transition*, Vol. 1, No. 6, 2005, p. 7.

Russia and Serbia. This was true for both the national economy and manufacturing industry. Manufacturing value added (MVA) grew everywhere on average faster than GDP. Fixed capital increased more rapidly than the number of persons employed. Thus, capital intensity, K/L , became higher implying that this general regularity was valid not only macro economically, but also for manufacturing. TFP contributed most to output growth in Hungary, regarding both the total economy and manufacturing. At the same time, the lowest contribution was observed in Serbia in the former and in Russia in the latter sphere.

Table 4. GDP per inhabitant
(in U.S. dollars of 2000, at PPP*)

Year	Hungary	Russia	Serbia	European Union	United States
1960	3 774	5 601	2 300	8 525	14 039
1989	11 362	13 691	6 381	20 398	28 684
2000	12 075	9 178	3 088	25 326	35 264
2008	15 994	15 801	4 815	28 185	38 849

* Purchasing power parity. USD 1 = HUF 107.92, Rbl. 5.40, RSD 17.13 and EUR 0.92.

Calculated from: Magyar statisztikai évkönyv, Magyarország nemzeti számlái, KSH, Budapest; Российский статистический ежегодник, Россия в цифрах, Национальные счета России, Госкомстат/Росстат, Москва; Statistički godišnjak Srbije, Sistem nacionalnih računa Republike Srbije, RZS, Beograd; National Accounts, OECD, Paris; OECD Factbook: Economic, Environmental and Social Statistics, Paris, various volumes; Dva veka razvoja Srbije – Statistički pregled, RZS, Beograd, 2008, str. 64-67; Masaaki Kuboniwa, “Economic Growth in Postwar Russia: Estimating GDP”, Hitotsubashi Journal of Economics, Vol. 38. No. 1, 1997, pp. 21-32; Alan Heston, Robert Summers, Daniel A. Nuxoll and Bettina Aten, Penn World Table 5.6, NBER, Cambridge, Mass., January 1995; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania (CICUP), Philadelphia, September 2006; EBRD, Selected Economic Indicators database; Eurostat, New Cronos database; U.S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis.

In 1961-2008, GDP per inhabitant, reflecting living standard, increased on annual average in Hungary by 3.1, in Russia by 2.2 and in Serbia by 1.6 percent, compared to 2.5 percent in the European Union and 2.1 percent in the United States (It should be noted that the term European Union in the present paper covers only the 15 larger European economies to ensure comparability in a long run.) Between 1960 and 2008, Hungary’s GDP per inhabitant rose from 44.3 to 56.7 percent of the EU level, whereas the corresponding

indicators of Russia and Serbia fell from 65.7 to 56.1 percent and from 27 to 17.1 percent, respectively. At the same time, in relation to the United States, Hungary was able to get nearer from 26.9 to 41.2 percent and Russia from 39.9 to 40.7 percent, while in the case of Serbia there was a decline from 16.4 to 12.4 percent (see Table 4).

Table 5. Average annual rate of economic catch-up in terms of GDP per inhabitant (percent)

Note. HU = Hungary, RU = Russia, RS = Serbia, EU = European Union, US = United States.

Period	HU/EU	RU/EU	RS/EU	HU/US	RU/US	RS/US
1961-2008	0.52	-0.33	-0.95	0.89	0.04	-0.58
1961-1989	0.79	0.07	0.51	1.34	0.62	1.05
1990-2008	0.09	-0.94	-3.13	0.21	-0.83	-3.02
1990-2000	-1.40	-5.46	-8.21	-1.32	-5.37	-8.07
2001-2008	2.18	5.63	4.31	2.35	5.76	4.38

Source: calculated from data sources of Table 4.

Data in Table 5 show that it was only Hungary that managed to achieve a positive catch-up rate relative to both the EU and U.S. over the entire investigated period. Russia succeeded in it to a minimal extent only with respect to the United States. As for shorter periods, catch-up development in both relations took place in all the three transition countries at issue from 1961 to 1989 and from 2001 to 2008. Considering the average speed of catching-up in the latter period, one can calculate that it will take Russia 11, Hungary 27 and Serbia 42 years to reach the EU's 2008 living standard. Thus, by the time of Serbia's presumable accession in 2014, its GDP per inhabitant will have attained about one-fifth of the respective EU indicator, which roughly corresponds to Bulgaria's and Romania's levels when they joined the Union in 2007.²⁴

²⁴ In the case of Hungary, Mellár believes that it is impossible to determine unequivocally a single figure showing the time needed for catching up with the EU's average level of development, which may be put in the interval between 15 and 45 years. See Mellár Tamás, "Mikor éri el a magyar gazdaság fejlettsége az Európai Unió átlagát?", *Közgazdasági Szemle*, 48. évf., 12. sz., 2001, 995-1008. old.

Table 6. Intensities in the Hungarian, Russian and Serbian economies

Indicator	Hungary			Russia			Serbia		
	1960	1989	2008	1960	1989	2008	1960	1989	2008
National economy									
K/L USD 10 ³ per person	19.868	70.492	125.058	10.967	58.190	83.037	8.460	24.221	18.721
H/L years per person	6.64	8.93	9.60	8.91	11.56	11.66	4.20	7.02	7.09
R_{t-2}/L per mille	1.58	4.66	4.52	3.07	11.71	6.81	2.88	3.12	4.28
Z/L hectares per person	1.22	1.11	1.23	2.45	1.77	1.81	2.33	0.97	1.28
Manufacturing									
K/L USD 10 ³ per person	12.837	46.148	103.674	4.335	27.592	66.072	5.508	17.837	33.099
R_{t-2}/L per mille	4.87	6.53	3.90	3.56	19.95	15.01	4.30	4.89	8.08

Source: calculated from the Appendix.

Since Hungary, Russia and Serbia, similarly to other transition countries, can be considered as belonging to the semi-periphery of contemporary world economy, their catch-up development would probably demand enormous sacrifices, which could divert for decades a significant part of resources necessary for Western Europe's participation in world competition, resulting in a distant perspective in a moderately heterogeneous and perhaps less manageable community. Therefore, the adaptation of entire Eastern Europe is not even on the agenda; its consequences would be catastrophic for the future of the European centre. Thus, one cannot expect that in the foreseeable future the European Union will significantly contribute to the economic development of semi-peripheral countries.²⁵

What does the intensity indicators of these three investigated countries show? From Table 6, it can be ascertained that between 1960 and 2008, Hungary

25 Kozma Ferenc, *A félperiféria*, Aula Kiadó, Budapest, 1998. 297-298. old. The current global financial crisis has even worsened the situation in this respect, as shown by the recent events in Greece, which certain Western circles want to expel from the euro zone for economic imbalances violating the Maastricht rules.

achieved the highest level among them in terms of capital intensity regarding both the total economy and manufacturing. The regime change beginning in 1989 did not alter the general picture much. Russia's macroeconomic results were most outstanding with respect to education, research and arable land intensities. However, its research intensity in manufacturing was initially lower than that of Hungary and Serbia.

*Table 7. Share of cumulative FDI in fixed assets
(at 2000 prices, in percent)*

Year	Hungary		Russia		Serbia	
	National economy	Manufacturing	National economy	Manufacturing	National economy	Manufacturing
1992	1.3	4.5	0.03	0.1	0.1	0.02
2000	8.3	20.8	0.4	1.2	2.8	1.2
2008	13.8	33.1	3.4	6.7	26.9	14.8

Note. FDI data at current prices were deflated with the U.S. investment price index taken from the U.S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis.

Calculated from: UNCTAD, FDI/TNC database and national statistics.

Available data show that the share of cumulative FDI in the total capital stock of national economy was initially largest in Hungary, but at the turn of millennium, it was Serbia that took the leading position in this respect. However, in manufacturing, Hungary managed to retain the first place to the end over the whole period 1992-2008 (see Table 7). In 2006-2008, the highest marginal rate of corporate income tax was 16 percent in Hungary, 24 percent in Russia and 10 percent in Serbia.²⁶ In this connection, one should bear in mind that the inflow of direct investments in a longer run can be efficiently stimulated not exclusively by providing various tax allowances, because their profits are much more favourably affected by a qualified workforce and a developed infrastructure. Also, an important role is played by macroeconomic, price, currency and political stability, a strict compliance with contractual obligations.²⁷

GROWTH MECHANISM IN HUNGARY

What main features characterise Hungary's long-term economic development?

²⁶ World Development Indicators, World Bank, Washington, D.C., 2009, pp. 291-292.

²⁷ Cf. Erdős Tibor, *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, op. cit., 72, 284. old.

1. Beginning in 1968, Hungarian leaders claimed to be following a market socialist model, in which ownership of the means of production remained overwhelmingly in state hands, prices were partially decontrolled and most short-term central planning was inoperative. This New Economic Mechanism granted considerable decision-making autonomy to individual enterprises, while the central government used many methods to coordinate enterprise behaviour bureaucratically. After a period of backsliding to centralised control in the 1970s, the movement towards a market economy accelerated in the 1980s, laying the groundwork for the later gradualist transformation to capitalism. Also, before the regime change, Hungary lived in a less politically repressive atmosphere than other Soviet bloc states and avoided consumer good shortages with their attendant lines. Agricultural production based on cooperatives with flexible leasing and marketing arrangements for both inputs and outputs made the country the breadbasket of the Comecon. At the same time, the country had a fairly equal income distribution, but accumulated large foreign debts caused by the soft budget constraint,²⁸ as state-owned enterprises were propped up by a variety of devices.

2. With prior market experience and a financial system already in place, Hungary's economy after 1989 was able to handle the transition in a gradualist manner not based on shock therapy. However, a confused and misguided approach to land redistribution seriously damaged the previously successful agricultural sector. Taking a disciplined approach to paying its existing foreign debts and adopting a rigorous bankruptcy law in September 1991, Hungary has attracted more FDI than any other former Comecon country except Russia. Some of this funding has gone into high-technology sectors, where Hungary has considerable potential based on its highly educated population.

3. With generally well-established market institutions, reasonable macroeconomic stability and a Western European level of privatisation, Hungary is perhaps the first of the former socialist nations to have approached the completion of the transition process, especially after joining the EU in May 2004.²⁹ Similarly to Poland and Estonia, it became a country where the policies of discipline of hard budget constraints with institutions of corporate governance to monitor managerial behaviour and encouragement through

28 Hard budget constraints are said to exist when managers of state enterprises know that the budgets set for them by central government are fixed and that losses will not be financed out of the general revenues or by the central bank. World Development Report 1996, op. cit., p. iii.

29 J. Barkley Rosser Jr. and Marina V. Rosser, *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2004, pp. 371, 384-385.

liberalisation were most consistently pursued, resulting in a climate hospitable to domestic and foreign investments.³⁰

Bartha³¹ contends that the positive effects of EU accession reveal themselves through two mechanisms. On the one hand, owing to expanding trade, capital investments and credit relations, as well as more favourable interest rates, they raise directly by 0.6-0.9 percentage points the economic growth of new member states. On the other hand, at least equally important is the indirect, though not easily measurable effect deriving from the reduction of risks. However, it is the institutional environment based on applicable rules and the stability of fiscal policy that are decisive from the viewpoint of assertion of potential positive effects.

In this connection, Losonczi³² points to three economic policy challenges of Hungary's EU membership.

1. In the wake of transition to a market economy, Hungarian economic policy had to gradually give up its non-market instruments. Under such conditions, its main tasks became the strengthening of the market- and enterprise-friendly economic environment in the interest of improving international competitiveness.

2. With the EU accession, the scope for action of Hungarian economic policy and its autonomy in many fields have been modified, as the EU membership has quantitatively changed the relevant conditions.

3. The management of catching-up with the developed countries under market economy circumstances implies that economic policy must be augmented by related fields. This is helped by an adequate coordination and a convergence programme aimed at creating the necessary conditions for the country's accession to the euro zone.

Nowadays, it is mostly investment- and export-led growth that is considered as efficient and, correspondingly, an economic policy encouraging that investment and exports increase faster than GDP.³³ As seen from Table 8,

30 Transition – The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union, World Bank, Washington, D.C., 2002, pp. xvii-xviii, 34.

31 Bartha Attila, "Az új EU-tagországok felzárkózása, belépésük a Gazdasági és Monetáris Unióba", in: Hegedűs István (szerk.), A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, Budapest, 2006, 324-325. old.

32 Losonczi Miklós, A magyar EU-tagság gazdaságpolitikai kihívásai, Tri-Mester Bt., Tatabánya, 2007, 249-251. old.

33 Erdős Tibor, Növekedési potenciál és gazdaságpolitika, op. cit., 26. old.

Hungary's economic growth in 1961-2008 had both characteristics, as not only investment (gross fixed capital formation – GFCF), but also exports expanded on average more rapidly than production. However, if the transition period (1990-2008) is compared to the preceding socialist era (1961-1989), it is visible that there was a slowdown in the growth rates of GDP and investment, whereas export expansion showed an accelerating trend. Of the external factors, the Brent oil price had declined prior to the regime change, but after 1989, it began rising at a fast pace, which was unfavourable for the energy-dependent Hungarian economy. This was accompanied by a slight long-term appreciation of the forint with respect to its equilibrium rate (Table 8). In this connection, Erdős notes that a relatively stable, only slightly volatile, exchange rate, approximating to purchasing power parity within the range of tradable goods and services, favourably affects economic potential. Economic policy and therein directly the monetary policy can affect price-based competitiveness, in part through exchange rate policy. It can devalue the national currency, making cheaper the price of domestic goods and services for foreign buyers. Revaluation has an opposite effect. It reduces export prices in domestic currency. Prices calculated with the insertion of exchange rate become cheaper abroad, whereas domestic prices are getting more expensive for foreigners. Therefore, price-based competitiveness is deteriorating.³⁴

Table 8. The dynamics of GDP, investment, oil price and exchange rate in Hungary (average annual change in percent)

Denomination	1961-2008	1961-1989	1990-2008
GDP	3.1	4.0	1.6
Gross fixed capital formation	3.7	4.1	3.0
Exports of goods and services	8.8	7.6	10.8
Brent oil price	4.3 ^a	-8.1 ^b	9.5
Exchange rate: HUF/USD	2.56 ^c	2.98 ^d	2.12

a 1983-2008. – b 1983-1989. – c 1970-2008. – d 1970-1989.

Note. Here the exchange rate is an average ratio of nominal and PPP exchange rates.

Calculated from: Magyar statisztikai évkönyv, Magyarország nemzeti számlái, KSH, Budapest, various volumes; IMF, World Economic Outlook database; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, op. cit.; Energy Prices and Taxes, Quarterly Statistics, Third Quarter 2009, OECD/IEA, Paris, 2009, p. 4.

34 Ibid., op. cit., 131, 361. old.

The development of Hungarian economy has for centuries been motivated by the claim to catch up with the more developed regions of Europe. This claim determined the activities of economic actors and decisions of economic policy. After the regime change, it was decisively influenced by the mass appearance of foreign-owned firms. Regarding the outstanding role of foreign ownership, it can justly be stated that it is a group of largest transnational corporations that plays a leading part in the present development model of the Hungarian economy.³⁵

Table 9. Contribution of FDI inflows to GDP/MVA increase in Hungary

Period	National economy		Manufacturing	
	FDI inflow, USD million	$\Delta\text{FDI}_N/\Delta Y_N$, percent	FDI inflow, USD million	$\Delta\text{FDI}_M/\Delta Y_M$, percent
	At current prices	At 2000 prices	At current prices	At 2000 prices
1981-2008	70 689	9.6	31 373	22.5
1981-1989	211	1.3	103	7.8
1990-2008	70 478	12.9	31 270	24.1

Note. See Table 7.

Calculated from: A külföldi működő tőke Magyarországon, Magyar statisztikai évkönyv, Magyarország nemzeti számlái, KSH, Budapest, various volumes; UNCTAD, FDI/TNC database.

Data in Table 9 show that the overall production impact of the foreign capital which flowed in Hungary from 1981 to 2008 was on average more than twice greater in manufacturing than in the total economy. The overwhelming part of foreign investments entered the country after the regime change. Thus, in comparison with the period 1981-1989, their contribution to output growth during the transition in 1990-2008 became much higher, especially at a macroeconomic level. Direct capital imports have a decisive role in Hungary's economic growth as the most important carrier of technology transfer and a domestic disseminator of modern corporate governance. To this must be added the widespread external market connections of affiliated companies importing capital.³⁶

Originally, foreign capital could enter the country only as an exception in certain specially agreed and permitted cases. However, in the early 1990s a

35 Szanyi Miklós, "Külföldi befektetésekre alapozott fejlődési modell a XXI. század elején Magyarországon", Műhelytanulmányok, 76. sz., MTA VKI, Budapest, 2007, 3. old.

36 Erdős Tibor, *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, op. cit., 367. old.

large-scale inflow of FDI had immediately begun, which soon became the determinant factor of Hungary's rapid economic growth, particularly in manufacturing, beginning in the mid-1990s. Hungary had a great advantage as an early reformer possessing a more mature institutional system than other transition countries. The main sphere of inward FDI within manufacturing was engineering industry. Among other sectors, trade and the financial system were of primary importance.³⁷ One can speak of a transfer of relatively developed technology concerning entire branches exclusively in the case of green-field investments. In other cases, technological development was limited, and especially in the beginning, there was rare significant innovation. Green-field investments operated mostly in isolation, with high import content. An exception was Suzuki, but this firm had no significant innovative impact either, as it was bringing the technologically sensitive components from abroad. Nonetheless, by 1998 it was Hungary's transnational sector that, regarding its size, had become the largest in the region.³⁸

What was the role of fundamental factors in Hungary's economic growth before and after the regime change? This question can be answered with the help of the endogenous model described above. For that purpose, we put the data on Hungary's economy from the Appendix in relation (2a) and obtained the results of investigation shown in Table 10.

What conclusions can be drawn from these calculations?

1. Concerning the entire investigated period of 1961-2008, it was the mobile factor ($\Delta F_K G_M$) in the national economy and the immobile one ($\Delta F_K G_I$) in manufacturing that made the most significant contribution to the achieved growth. The creative factor ($\Delta F_K G_{KR}$), describing the role of human capital, was more important macro economically than at a manufacturing level.

2. In the transition period (1990-2008), the macroeconomic importance of mobile technical progress somewhat declined as compared to the socialist era (1961-1989). At the same time, the return to immobile technical progress rose above one-third, whereas creative technical progress became slightly less significant. In manufacturing, there was an increase in the significance of all

37 Schweitzer Iván, "A hazai beruházások alakulása, aránya a GDP-ben és szerkezete", op. cit., 6, 33, 61. old.

38 Simai Mihály, Farkas Péter, Éltető Andrea és Gál Péter, A működőtőke kivitele és a technikai fejlődés a 21. század küszöbén, Oktatási Minisztérium, Budapest, 2000, 112, 208. old.

Table 10. Returns to factors of economic growth in Hungary

Denotation	1961-2008		1961-1989		1990-2008	
	Annual average	Percent	Annual average	Percent	Annual average	Percent
National economy*						
$\Delta \ln Y$	0.03019	100.0	0.03968	100.0	0.01570	100.0
$\Delta \ln M$	-0.00392	-13.0	0.00074	1.9	-0.01102	-70.2
$\Delta FkGi$	0.01017	33.7	0.01258	31.7	0.00600	38.2
$\Delta FkGM$	0.01754	58.1	0.02361	59.5	0.00864	55.0
$\Delta FkGKR$	0.01102	36.5	0.01464	36.9	0.00557	35.5
$\Delta \varepsilon$	-0.00462	-15.3	-0.01189	-30.0	0.00651	41.5
Manufacturing						
$\Delta \ln Y$	0.03561	100.0	0.03590	100.0	0.03517	100.0
$\Delta \ln M$	-0.00513	-14.4	0.00313	8.7	-0.01773	-50.4
$\Delta FkGi$	0.01702	47.8	0.01616	45.0	0.01882	53.5
$\Delta FkGM$	0.01677	47.1	0.01598	44.5	0.01836	52.2
$\Delta FkGKR$	0.01022	28.7	0.00994	27.7	0.01073	30.5
$\Delta \varepsilon$	-0.00327	-9.2	-0.00931	-25.9	0.00499	14.2

* Calculated from aggregated data.

Source: see Table A1.

three types of technical progress, but especially in that of the immobile one, reflecting learning by doing.

3. The amount of labour (M) generally contributed negatively to economic growth, with the exception of the socialist period. However, even then it played only a marginal role, particularly at a national economy level.

4. Overall, the level of Hungary's development was somewhat nearer to international standards in manufacturing than macro economically. In this respect, the transition period showed an obvious improvement over the pre-transition years, reflected in significant positive deviations from the world level, especially in the total economy, which may be considered as a kind of system effect attributable to accelerated market reforms leading to emergence of more or less mature capitalist relations built in a globalised context.

GROWTH MECHANISM IN RUSSIA

What are the main characteristics of the long-term development of Russian economy?

1. Stalin's death in March 1953 signalled that the development of Soviet model, designed to produce a speedy shift from a relatively backward nation to a modern industrial society, became increasingly dysfunctional. The first round of the ensuing reform cycle had already demonstrated that the ruling elite actually wished to change the systemic mechanism without altering its principles. Consumer good shortages appeared, masked by state provision of public goods and subsidised staples. There was an increasing gap between the poor quality of public goods used by the population and the goods available to the elite. Following the failed attempt by Khrushchev to decentralise the management of national economy in the late 1950s and early 1960s, Brezhnev and Kosygin tried in 1965 to increase the autonomy of enterprises making them more profit-oriented. After the abandonment of Khrushchev's regional decentralisation, the Soviet leaders reorganised the economic bureaucracy in line with the branch principle of management and created associations of industrial enterprises and research institutes for scientific planning. The Czechoslovak events of 1968 only enhanced these tendencies to facilitate central control during the 1970s.

2. The slowdown in growth rates from the mid-1970s to economic stagnation in the 1980s, along with environmental problems, attested to central planners' inability to deal with a complex over-industrialised economy's need for constant adjustments. Monopolistic producers and risk-averse managers lacked the impetus to innovate, which led to technological backwardness. Full employment guarantees disguised hidden unemployment and favoured labour-intensive production. The soft budget constraint policy resulted in wasteful resource use when the costs of non-profitable production were borne solely by the state. Domestic production had limited exposure to international trade and became uncompetitive, except for raw materials and some military goods. Gorbachev's perestroika (1985-1991) involved a new succession of reforms, which, however, failed to improve central planning, were unsuccessful in questioning state ownership and died out completely in the late 1980s after re-enactment of the 1965 self-accounting enterprise reform in the form of the 1987 Law on Enterprise, the last of the command reforms. On the other hand, the late 1980s produced legal recognition of a variety of property arrangements ranging from cautious introduction of cooperatives to individual proprietorship. The recognition of private property in Russia clearly broke with a long history of denying private economic activity.

3. The economic transition in Russia, which received a decisive impetus in December 1991 as a result of the collapse of the USSR, is a process of making

a break with the institutional legacies of the Soviet economy, which demonstrated remarkable resilience and the ability to adapt to new realities. The Russian transition turned to be a nomenclature revolution when the power elites successfully consolidated their political dominance with economic wealth. The nomenclature, a class produced by the Soviet economy, succeeded in carrying its influence into the post- the Soviet economy and reasserted its dominance.³⁹ Under Yeltsin's presidency (1991-1999), a shock therapy was carried out, intended to put the economy on a rebound growth track. Owing to its mostly political nature, it was labelled market bolshevism.⁴⁰ Though Russia liberalised its economy, for a long time it failed to maintain discipline through hard budget constraints. It was also unable to contain tunnelling, the expropriation of assets and income belonging to minority shareholders, and theft through either rule of law or administrative control. Though it did encourage new entry early in the transition, the capture of the state by a narrow set of vested enterprises – old enterprises and well-connected early entrants – discouraged further entry and created a poor investment climate, resulting in a pattern of protection and selective encouragement.⁴¹ Russian privatisation was successful in introducing new owners of plants and equipment, but failed to create effective corporate governance. The combination of mostly unstructured enterprises and revenue-starved government budgets compounded by capital flight severely undercut investment. This situation prolonged Russia's transformational recession and ultimately resulted in the proliferation of virtual economy. When Putin came to power, increasing oil prices in 2000-2001 had a stimulating effect on the economy, which started showing signs of better growth rates and a decline in the virtual economy.⁴²

39 J. Barkley Rosser Jr. and Marina V. Rosser, *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, op.cit., pp. 272, 281-283, 286-287, 295.

40 See Peter Reddaway and Dmitry Glinsky, *The Tragedy of Russia's Market Reforms: Market Bolshevism against Democracy*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2001.

41 *Transition – The First Ten Years*, op. cit., p. xviii.

42 J. Barkley Rosser Jr. and Marina V. Rosser, *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, op.cit., pp. 294-295.

Table 11. The dynamics of GDP, investment, oil price and exchange rate in Russia
(average annual change in percent)

Denomination	1961-2008	1961-1990	1991-2008	1991-1998	1999-2008
GDP	2.5	3.7	0.6	-6.7	6.8
Gross fixed capital formation	1.6	5.5	-4.7	-20.8	10.6
Exports of goods and services	n.a.	n.a.	6.9	5.6	7.9
Urals oil price	5.6 ^a	-3.5 ^b	8.3	-7.6	23.0
Exchange rate: Rbl./USD	n.a.	n.a.	4.63	5.87	3.65

^a 1986-2008. – ^b 1986-1990.

Note. See Table 8.

Calculated from: Российский статистический ежегодник, Россия в цифрах, Национальные счета России, Госкомстат/Росстат, Москва, various volumes; IMF, World Economic Outlook database; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, op.cit.; Energy Prices and Taxes, op.cit., 2009, p. 4.

Data in Table 11 show that the question of the character of economic growth in Russia can only be considered in part, as there are no available export data for the period prior to 1990. Moreover, the situation is complicated by a downturn in 1991-1998, when the GDP substantially contracted. Fixed investments in that period declined about thrice faster than the volume of GDP. As a consequence, in the period under study, production was directed by negative investment, which is economically quite understandable if we recall Keynes' multiplier. With a view to an excessive earlier development of defence industry, the whole process can be conceived to a certain extent as an inevitable correction.⁴³ At the same time, the decline in production was curbed by a relatively rapid increase in exports.

According to Table 11, investment directed the growth of Russia's economy in 1961-1990 and even more markedly in the reconstruction period following the default of 1998 when a significant export expansion was under way, which also exerted a guiding influence on economic growth. However, this growth was seriously affected by the world market price of crude oil and the related natural gas. Thus, the Urals oil price, which has a determinant importance for the country, fluctuated mostly unfavourably in the period from 1985 to 1998, but after 1998 the situation radically changed (see Table 11). Previously, it had restrained, but after the default, began to feed economic growth.

43 Csaba László, *A fölemelkedő Európa*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 310. old.

In this context, Hanson⁴⁴ points to two developments that jolted the Russian economy into growth after the crisis: a five-fold devaluation of the rouble in the course of a few months and, a little later, an upturn in oil prices in 1999 and 2000. After 1990, large tracts of Russian manufacturing had been almost destroyed by import competition of 5-6 roubles to the U.S. dollar; at 25 roubles to the dollar, they revived. The rapid growth was well managed. The Ministry of Finance was relentlessly prudent, resisting public spending increases and channelling a large slice of the windfall revenues from high oil prices into a Stabilisation Fund, which, in turn, was used in part to pay off public and publicly guaranteed external debt, which decreased from USD 111 billion in 2000 to USD 70.4 billion in 2007.⁴⁵

Russian firms took enthusiastically to borrowing abroad, even as the state paid off much of its debts (a good deal of the borrowing was by state-controlled firms). It was foreign trade that kicked off the recovery: a cut in imports because of the rouble devaluation and then a surge in export earnings as oil prices rose and oil companies responded by boosting production and exports. Later on, however, domestic demand, for both consumption and investment, became the immediate driver of growth. This demand was able to grow because of the surge in profits, government revenue and personal incomes generated by rising oil, gas and metal earnings from abroad.⁴⁶

Table 12. Contribution of FDI inflows to GDP/MVA increase in Russia

Period	National economy		Manufacturing	
	FDI inflow, USD million	$\Delta\text{FDI}_N/\Delta Y_N$, percent	FDI inflow, USD million	$\Delta\text{FDI}_M/\Delta Y_M$, percent
	At current prices	At 2000 prices	At current prices	At 2000 prices
1991-2008	219 047	26.6	57 515	–
1999-2008	203 614	5.3	52 094	6.6

Note. See Table 7.

Calculated from: Банк России, Платёжный баланс Российской Федерации; Российский статистический ежегодник, Россия в цифрах, Национальные счета России, Госкомстат/Росстат, Москва, various volumes; UNCTAD, FDI/TNC database.

44 Philip Hanson, “The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways”, *International Affairs*, Vol. 83, No. 5, 2007, p. 870.

45 *Global Development Finance: Charting a Global Recovery. Summary and Country Tables*, World Bank, Washington, D.C., 2009, p. 208.

46 Philip Hanson, “The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways”, *op.cit.*, pp. 870-872.

Many analysts emphasise that a faster growth connected with rising oil and gas incomes occurred in Russia without overcoming structural and competitive weaknesses.⁴⁷ It is noticeable that under Putin's presidency, the share of fuels in Russian exports expanded from 51.7 percent in 2000 to 66.5 percent in 2008, while the relative weight of other mining products contracted from 16.8 to 7.8 percent, respectively.⁴⁸ The post-default recovery was ensured chiefly by cyclical factors and took place on an obsolete technological base, whose degradation began under the perestroika. At the same time, the revaluation of the rouble encouraged Russian enterprises to cut their costs and, applying high technology, raise their competitiveness.⁴⁹

Data in Table 12 show that in 1991-2008, foreign investments contributed on average with more than a quarter to macroeconomic growth. In the post-default period (1999-2008), their contribution was somewhat higher in manufacturing than in the total economy. The main spheres which attracted most FDI in Russia were manufacturing, transport and communications, mining and therein oil and gas extraction, as well as trade and catering, financial and real estate activities, and utilities.⁵⁰ Business environment became more problematic following the turn to an aggressive form of state intervention in 2003, hallmarked by the case of Yukos. Despite some privatisations, including sales of electricity-generating companies, state ownership loomed large in banking, oil, gas and defence-related production. In the oil and gas sector, the Russian authorities had preserved from Soviet times a state monopoly in export pipelines, even during the period of strong private oil companies up to 2004.⁵¹

To determine the role of fundamental growth factors, the data on Russia's economy from the Appendix were put in relation (3a). Thus, the results of investigation shown in Table 13 were obtained.

47 Ibid. 311-312. old.

48 Calculated from: WTO Statistics Database.

49 See György Simon Jr., "The Role of Foreign Direct Investment in Russia's Economy: A View from Outside", Available at Social Science Research Network, Working Paper Series, Rochester, New York, 2008, <http://ssrn.com/abstract=1516370> (Downloadable document is in Russian), p. 8.

50 Ibid., pp. 14-16.

51 Philip Hanson, "The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways", op.cit., pp. 872, 877.

Table 13. Returns to factors of economic growth in Russia

Denotation	National economy*		Manufacturing				National economy*	
	1961-2008		1961-1990				1991-2008	
	Annual average	Percent	Annual average	Percent	Annual average	Percent	Annual average	Percent
$\Delta \ln Y$	0.02510	100.0	0.02741	100.0	0.03664	100.0	0.00586	100.0
$\Delta \ln M$	0.00486	19.4	-0.00342	-12.5	0.01108	30.2	-0.00549	-93.7
$\Delta FkGi$	0.00492	19.6	0.01195	43.6	0.00696	19.0	0.00130	22.2
ΔFkG_M	0.01001	39.9	0.01187	43.3	0.01488	40.6	0.00213	36.3
ΔFkG_{KR}	0.00595	23.7	0.00693	25.3	0.00868	23.7	0.00139	23.8
ΔFkG_o	0.00673	26.8	—	—	0.00956	26.1	0.00182	31.0
$\Delta \varepsilon$	-0.00737	-29.4	0.00008	0.3	-0.01452	-39.6	0.00115	19.6

* Calculated from aggregated data.

Source: see Table A2.

What conclusions can be drawn from these calculations?

1. In the entire period under study (1961-2008), the mobile factor contributed with nearly two-fifths and the immobile one with one-fifth to the Russian economy's growth. The creative factor ensured less and the effect of oil and gas resources (ΔFkG_o) more than a quarter of macroeconomic growth. In manufacturing, the return to the immobile technical progress was a little higher than that to the mobile one, while the one-fourth contribution of the creative technical progress was similar to its role at a macroeconomic level.

2. In the reform period after 1990, Russian manufacturing was not the engine of economic growth. By 2008, its value added in real terms reached only 67 percent of its 1990 level (see Table A2 in the Appendix). Macro economically, the immobile growth component became somewhat more important during the transition (1991-2008) than in the Soviet era (1961-1990). The contribution of the mobile component slightly decreased, while that of the creative one remained practically unchanged. The return to the oil factor rose from more than a quarter to nearly a third due to an increased natural resource intensity, accompanied by a decelerated growth.

3. Overall, the amount of labour contributed with less than one-fifth to macroeconomic growth, but it was more than one and a half times more significant under socialism. At the same time, manufacturing growth was exclusively based on rising productivity.

4. In the Soviet era, the Russian economy's development, despite its largely successful industrialisation, was characterised by a marked negative deviation from international standards at a macroeconomic level. Although

this deviation became positive under the conditions of transition, it reflected a smaller reform effect than in Hungary.

GROWTH MECHANISM IN SERBIA

The Serbian economy between 1946 and 1992 developed within the former Yugoslavia where beginning in 1950, central planning was gradually transformed into a system of workers' self-management, which coexisted with strong individual holdings in agriculture. The reforms of the 1960s created a specific type of market socialism with purely indicative planning and a degree of economic freedom even higher than in Hungary. In 1963, socialist self-management was introduced, comprising all spheres of economics and politics. The 1974 constitution and the 1976 Law on Associated Labour made the system atomised in the form of various labour organisations that existed until the late 1980s. A chronic confrontation emerged between a required high-degree organisation of modern production and an atomised economy, exacerbated by Tito's death in May 1980 and the subsequent rise of Serbian populism under Slobodan Milošević. However, the economic decline of the 1980s was caused primarily not by that conflict but by the incompletely removed state-bureaucratic controls over the economy.⁵²

Though from 1989 onwards Serbia was set on the road to capitalism, it had to go through several economic policy cycles.

1. During the 1990s, Serbian economy was dominated by inefficient social and public ownership. A lack of financial and fiscal discipline led to widespread corruption. The state became an all-powerful arbitrator in a militarised economy with selective benefits for subsidised branches and privileged taxpayers. Serbia suffered severely from sanctions imposed on the Federal Republic of Yugoslavia (FRY, Serbia and Montenegro) by the UN, EU and the U.S. during the civil war in 1991-1995 and the Kosovo conflict in 1998-2001. Air strikes by NATO in March-June 1999 significantly damaged transport infrastructure and industrial facilities, while the subsequent de facto loss of the mineral-rich province of Kosovo aggravated the republic's situation.⁵³

52 See e.g. Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005*, Indiana University Press, Indianapolis – Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C., 2006, pp. 175-90, 199-225, 263-84, 325-40; J. Barkley Rosser Jr. and Marina V. Rosser, *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, op.cit., pp. 397-401, 412.

53 See Branislav Đorđević and Duško Lopandić, "Introduction of Sanctions against the FR of Yugoslavia and Their Lifting, 1991-2001", *Yugoslav Survey*, Vol. 42, No. 3, 2001, pp.

2. The medium-term objectives of the reform program announced in October 2000 envisaged a growth of production and employment, rise in living standard and economic efficiency, as well as a gradual integration with the EU.⁵⁴

2.1. Within the Stabilisation and Association Process launched by the EU, Serbia became a potential candidate country in November 2000. Macroeconomic stabilisation begun by Zoran Đinđić's government in January 2001 and accomplished by the middle of the decade was based on a tight fiscal policy supported by conditional external financing, first of all by the International Monetary Fund (IMF) and a debt rescheduling by international banks. Đinđić and his successors pursued a mix of liberal and social-democratic reform policies under the impact of the EU as the external mover of transition. Under the impact of successive IMF agreements, the republic's budgets became more transparent and comprehensive. All quasi-fiscal deficits were eradicated, and the rate of corporate income tax was cut to 10 percent.⁵⁵

2.2. A halt came in the reform process after Đinđić's assassination on 12 March 2003, when Zoran Živković shifted the centre of gravity in economic policy towards the questions of harmonisation with Montenegro and partially abandoned the initial trade liberalisation.

2.3. Vojislav Koštunica's government, which came to power in March 2004, introduced from January 2005 an EU-conform value-added tax as a result of further reform measures announced under pressure from the IMF and World Bank. This was enhanced by the beginning of negotiations for concluding a Stabilisation and Association Agreement (SAA) with the EU in October 2005.

2.4. Fiscal policy has been subsequently loosened, as frequent elections have encouraged governments to grant generous public-sector wage increases. The separation of Montenegro from Serbia meant the dissolution of the State Union, which was followed by proclamation of Serbia's independence on 5

25-40; Vjeran Pavlaković, "Serbia Transformed? Political Dynamics in the Milošević Era and After", in: Sabrina P. Ramet and Vjeran Pavlaković (eds.), *Serbia since 1989: Politics and Society under Milošević and After*, University of Washington Press, Seattle and London, 2005, pp. 13-54.

54 Gordana Lazarević and Mića Basara, "Reforms in Serbia", *Survey – Serbia & Montenegro*, Vol. 44, No. 1, 2003, p. 65.

55 Milica Bisić, "Public Finance Policies," Boris Begović and Boško Mijatović (eds.), *Four Years of Transition in Serbia*, Center for Liberal Democratic Studies, Belgrade, 2005, pp. 143-144.

June 2006. After the SAA had been signed in Luxembourg on 29 April 2008, Mirko Cvetković's government took office in July to deal with the consequences of the present global economic and financial crisis by means of a package aimed at stimulating production, exports and investment. To ensure macroeconomic stability, a stand-by arrangement was reached with the IMF in October-November 2008, amended in January 2009.⁵⁶

As shown in Table 14, economic growth in Serbia was not investment-oriented even during the socialist era (1961-1989) when it was relatively rapid. The protracted socio-economic crisis led to a drastic decline in investment from 1990 to 2000. More than a decade its total volume was lower than the consumption of fixed assets. The economy got into a vicious circle. Low incomes, negative real interest rates and the general lack of trust in the banking system resulted in low savings. Low savings, together with international financial sanctions forestalled investments. Modest investment activity, weak corporate governance and hidden unemployment restrained productivity, the low level of which caused low incomes and corporate insolvency.⁵⁷ The acceleration of transition at the turn of millennium resulted later in a faster macroeconomic development than prior to the 1990s. In this respect, Serbia managed to outpace Hungary, but lagged behind Russia (see the Appendix).

56 See Boško Mijatović, "General Overview of Transition in Serbia", in: Boris Begović and Boško Mijatović (eds.), *Four Years of Transition in Serbia*, op.cit., pp. 9-32; Danica Drakulić, "Strukturne promene privrede Srbije i rezultati tranzicije", *Ekonomске teme*, Vol. 45, No. 3, 2007, pp. 67-77; Mihailo Crnobrnja, Nebojša Savić and Jelena Miljković, "Economic Developments", in: Szörfi Béla (ed.), *Integration Perspectives and Synergic Effects of European Countries Targeted by EU Enlargement and Neighborhood Policies: Serbia*, Center for EU Enlargement Studies, Central European University, Budapest, 2008, pp. 136-266; *Izveštaj o razvoju Srbije*, RZR, Beograd, 2009, str. 12-13.

57 See e.g. György Simon Jr., "Ekonomska tranzicija u Jugoslaviji – jedno viđenje spolja", *Međunarodni problemi*, God. 55, Br. 1, 2003, str. 110-111.

Table 14. The dynamics of GDP, investment, oil price and exchange rate in Serbia
(average annual change in percent)

Denomination	1961-2008	1961-1989	1990-2000	2001-2008
GDP	1.8	4.2	-6.8	5.4
Gross fixed capital formation	-0.6	2.5	-13.7	7.9
Exports of goods and services	n.a.	n.a.	n.a.	13.7
Brent oil price	4.3 ^a	-8.1 ^b	4.1	16.6
Exchange rate: RSD/USD	1.52	1.61	1.40	1.30

^a 1983-2008. – ^b 1983-1989.

Note. See Table 8.

Calculated from: Statistički godišnjak Srbije, Sistem nacionalnih računa Republike Srbije, RZS, Beograd, various volumes; WIIW database incorporating national statistics; IMF, World Economic Outlook database; Alan Heston et al., Penn World Table 5.6, op.cit.; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, op.cit.; Energy Prices and Taxes, op.cit., 2009, p. 4.

After the October changes of 2000, the average annual growth of GFCF became faster than that of GDP but even so in 2008 it attained merely 36% of the 1989 level of investment (see Table 14 and its data sources). A National Investment Plan accepted by the government in September 2006, aimed fundamentally at infrastructural investments (dwellings, roads, etc.), was regarded as an important instrument of promoting the country's European integration. Although in 2001-2008 exports increased on average more rapidly than production, this did not affect much the traditionally weak export orientation of Serbian companies dating back to the times of former Yugoslavia, where inter-republic trade on the basis of political dealings was much more intensive than international transactions.⁵⁸

From Table 14 it is also evident that the dinar's equilibrium exchange rate showed a slight appreciation in the period from 1961 through 2008. The Brent oil price, relevant for Serbia, was on average favourable prior to the transition, when it was sharply falling between 1983 and 1989, but its subsequent rise had a negative impact on the country's energy-dependent economy.

58 Danica Popović, "Economic Developments and Macroeconomic Policies in Transition", in: Boris Begović and Boško Mijatović (eds.), *Four Years of Transition in Serbia*, op.cit., p. 71; Novák Tamás, "Szerbia Montenegró nélkül – ördögi körben?", in: Novák Tamás és Szemlér Tamás (szerk.), *Európa peremén: új tagok és szomszédok*, MTA VKI, Budapest, 2007, 115-117. old.

Table 15. Contribution of FDI inflows to GDP/MVA increase in Serbia

Period	National economy		Manufacturing	
	FDI inflow, USD million	$\Delta\text{FDI}_N/\Delta Y_N$, percent	FDI inflow, USD million	$\Delta\text{FDI}_M/\Delta Y_M$, percent
	At current prices	At 2000 prices	At current prices	At 2000 prices
1993-2008	16 605	41.5	2 647	–
2001-2008	15 386	20.5	2 521	67.8

Note. See Table 7.

Calculated from: Strane direktne investicije u Republici Srbiji, Privredna komora Srbije – Centar za razvoj, restrukturiranje i privatizaciju, Beograd, 2008, str. 17-20; Statistički godišnjak Srbije, Sistem nacionalnih računa Republike Srbije, RZS, Beograd; Izveštaj o razvoju Srbije, RZR, Beograd, various volumes; EBRD, Selected Economic Indicators database; UNCTAD, FDI/TNC database.

In Serbia, because of low domestic saving, foreign capital is an important source of financing consumption, as well as fixed investments. In 1993-2008, FDI inflows generated on average about two-fifths of GDP increase. However, if the shorter period of accelerated transition (2001-2008) is considered, their contribution decreases by half, despite the fact that in the latter period foreign capital played a determinant role in increasing MVA (see Table 15). Foreign capital invested in Serbia has not yet managed to bring a comprehensive renewal of productive capacities. The largest sectors in terms of the share in received investments are financial intermediation; manufacturing; transport, storage and communication; trade and repairs; and real estate, renting and business activities.⁵⁹ In this respect, the country is at the initial stage, for it is fundamentally dominated by sectors using cheap raw materials and labour force. The motivating factors include additional elements typical for less developed countries such as an accelerating privatisation process and the satisfaction of domestic demand, especially in the field of consumer goods and services. Many observers believe that because of its phase delay in transition and isolation of earlier years, Serbia, despite the present crisis, may stand before an appreciation similar to that which happened in the more developed countries of Central Europe in the mid-1990s.⁶⁰

59 Ile Kovačević, "Foreign Direct Investment in Serbia, 2000-2005", Survey – Serbia & Montenegro, Vol. 47, No. 1, 2006, p. 70; Strane direktne investicije u Republici Srbiji, Privredna komora Srbije – Centar za razvoj, restrukturiranje i privatizaciju, Beograd, 2008, str. 17-20.

60 See e.g. Novák Tamás, "Szerbia Montenegró nélkül – ördögi körben?", in: Novák Tamás és Szemlér Tamás (szerk.), Európa peremén: új tagok és szomszédok, MTA VKI, Budapest, 2007, 118, 125. old.

Concerning the role of fundamental growth factors, the data on Serbia's economy from the Appendix were put in relation (2a) in order to obtain the results of investigation shown in Table 16.

Table 16. Returns to factors of economic growth in Serbia

Denotation	1961-2008		1961-1989		1961-2000		2001-2008	
	Annual average	Percent	Annual average	Percent	Annual average	Percent	Annual average	Percent
National economy*								
$\Delta \ln Y$	0.01751	100.0	0.04116	100.0	0.01047	100.0	0.05273	100.0
$\Delta \ln M$	0.01103	63.0	0.02852	69.3	0.01554	148.4	-0.01150	-21.8
$\Delta FkGi$	0.00250	14.3	0.00584	14.2	0.00136	13.0	0.00680	12.9
$\Delta FkGM$	0.00933	53.3	0.02375	57.7	0.00466	44.5	0.04062	77.0
$\Delta FkGKR$	0.00741	42.3	0.01552	37.7	0.00374	35.7	0.03048	57.8
$\Delta \epsilon$	-0.01276	-72.9	-0.03247	-78.9	-0.01483	-141.6	0.01367	25.9
Manufacturing								
$\Delta \ln Y$	0.02145	100.0	0.06233	100.0	0.02108	100.0	0.02330	100.0
$\Delta \ln M$	-0.00117	-5.5	0.02681	43.0	0.00897	42.6	-0.05188	-222.7
$\Delta FkGi$	0.00916	42.7	0.02792	44.8	0.00847	40.2	0.01086	46.6
$\Delta FkGM$	0.00912	42.5	0.02786	44.7	0.00846	40.1	0.01079	46.3
$\Delta FkGKR$	0.00598	27.9	0.01895	30.4	0.00620	29.4	0.00598	25.7
$\Delta \epsilon$	-0.00164	-7.6	-0.03921	-62.9	-0.01102	-52.3	0.00095	4.1

* Calculated from aggregated data.

Source: see Table A3.

What conclusions can be drawn from these calculations?

1. Considering the entire period 1961-2008, the most important macroeconomic factor was the amount of labour, which gave a predominantly extensive character to overall growth. Among the other factors, it was the mobile technical progress that had the highest return. By contrast, the intensive manufacturing growth was nearly to the same extent determined by the immobile and mobile types of technical progress.

2. The immobile technical progress was more pronounced in manufacturing than in the total economy. It was much less significant macroeconomically.

3. The creative technical progress had about a one and a half times higher share in the total economy than in manufacturing.

4. If shorter periods are examined, the mostly extensive character of macroeconomic development becomes more marked in 1961-1989 and particularly in 1961-2000. It is well known that, similarly to Russia and

Hungary, a significant part of Serbia's workforce was transferred to manufacturing from other sectors of the economy, first of all from agriculture, in the course of socialist construction. At the same time, the increasing amount of labour in manufacturing ensured only around two-fifths of that sector's output growth. By contrast, the reform period of 2001-2008 was characterised by negative returns to labour both in the national economy and even more in manufacturing.

5. In the investigated period, the development of Serbian economy generally lagged behind international standards, but it stood much better at a manufacturing than a national economy level. Here, too, a positive reform effect can be revealed, in this case for the period 2001-2008, which was macro economically somewhere between that of Hungary and Russia. However, it was much less formidable in manufacturing than in the total economy.

CONCLUSIONS

In this paper, the main characteristics of growth mechanism were analysed in Hungary, Russia and Serbia from the early 1960s to the present global crisis. To break down economic growth by its fundamental factors, an endogenous development model was applied, whose parameters can be assumed to be valid for any country of the world. Relying on the obtained results, the following conclusions can be made.

1. Considering the entire investigated period of 1961-2008, the mobile technical progress was the most important macroeconomic growth factor in Hungary and Russia. By contrast, in Serbia, the most significant role was played by labour, which gave a predominantly extensive character to overall growth, which becomes more marked if shorter periods are examined, with the exception of 2001-2008 when there were negative returns to labour both in the national economy and manufacturing.

2. In the manufacturing sector, it was the immobile technical progress that made the relatively largest contribution to the achieved growth of intensive character in all the three countries.

3. In Hungary and Serbia, the creative technical progress, reflecting the role of human capital, was more important macro economically than at a manufacturing level, while in the case of Russia, the opposite was true.

4. It is remarkable that in Russia's macroeconomic growth, the importance of the oil factor, increasing in time, seems to have been greater than the role of human capital.

5. In Hungary and Russia, the immobile growth factor became macro economically more important during the transition than in the socialist era. In the Serbian economy, on the contrary, the acceleration of transition after 2000 enhanced further the leading role of the mobile factor.

6. In manufacturing, the comparison of two sub-periods gives a different picture, which shows that in Hungary the importance of all three types of technical progress was increasing, whereas in Serbia there was a certain decline in the significance of the creative growth component.

7. Overall, regarding the whole investigated period, the development level of the three countries at issue was substantially nearer to international standards in manufacturing than in the national economy. The transition period showed an improvement over the pre-transition years, reflected in significant positive deviations from the world level, especially in the total economy, corroborating our hypothesis on the system effect of market reforms. In our case, this effect seems to be macro economically strongest in Hungary, followed by Serbia and Russia. In this connection, it should be pointed out that consequently implemented market reforms combined with a growth-oriented economic policy could substantially contribute to the attainment of better performance.

APPENDIX

Legend to the tables

Y_N = gross domestic product at purchasing power parity (PPP), in billions of 2000 U.S. dollars;

Y_M = manufacturing value added at PPP, in billions of 2000 U.S. dollars;

K_N = average annual gross fixed capital in the national economy (with dwellings) at PPP, in billions of 2000 U.S. dollars;

K_M = average annual gross fixed capital in manufacturing at PPP, in billions of 2000 U.S. dollars;

L_N = average annual number of persons employed in the national economy (in millions);

L_M = average annual number of persons employed in manufacturing (in millions);

H/L = number of schooling years per capita (for population aged 15 and over);

R_{Nt-2} = full-time equivalent (FTE) number of all scientists and engineers engaged in R&D (considering a two-year lag, in thousands);

R_{Mt-2} = FTE number of manufacturing scientists and engineers engaged in R&D (considering a two-year lag, in thousands);

Z = arable land (in million hectares);

O_{t-1} = crude oil and natural gas resources (at the end of the year preceding the reference year, in million tonnes of oil equivalent).

Notes

For Hungary, data on fixed assets should have been estimated, as after 1991 they are not regularly published. For that country, we accepted as initial the 1960 data (the average of 1959 and 1960 year-end values) derived from the Hungarian Central Statistical Office (HCSO). In the course of estimating data for further years, we added to them the fixed investments of the preceding year at constant prices and subtracted real depreciation (3.3 percent for the national economy and 4.9 percent for manufacturing).

For Serbia, where all data refer to the present territory of the republic excluding Kosovo, the relevant mid-year data analogously calculated from the Federal Statistical Office of Yugoslavia (SZS) and (for the years after 2001) annual financial statements of enterprises were used.

In both cases, current values were converted to real ones with the help of the corresponding investment price index.⁶¹

For Russia, the average annual values of fixed assets were derived from the Federal State Statistics Service (Rosstat).

61 Cf. Simon György, "Gazdasági felzárkózás és növekedési tényezők", *Külgazdaság*. 47. évf., 9. sz., 2003, 57-58. old.

Table A1. Hungary: Main Macro Economic and Manufacturing Indicators

Year	Y_N	K_N	L_N	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy						Manufacturing			
1960	37.68	93.0	4.681	7.388	6.64	5.70	4.59	14.3	1.114	5.425
1961	39.47	96.7	4.585	7.905	6.73	5.62	4.90	15.5	1.142	5.555
1962	41.88	100.3	4.587	8.458	6.82	5.62	5.18	16.6	1.171	5.688
1963	44.26	104.4	4.602	9.050	6.92	5.63	5.36	18.0	1.214	5.824
1964	46.35	109.0	4.642	9.884	7.01	5.64	5.66	19.4	1.249	5.964
1965	46.79	114.0	4.658	10.362	7.10	5.65	5.85	20.9	1.257	6.107
1966	50.27	119.0	4.688	11.087	7.31	5.64	6.22	22.4	1.284	6.254
1967	54.06	124.0	4.738	11.863	7.52	5.63	6.58	24.2	1.342	6.404
1968	56.73	129.9	4.837	12.211	7.73	5.61	6.82	26.5	1.408	6.558
1969	60.63	136.3	4.934	12.779	7.94	5.60	7.04	28.0	1.454	6.715
1970	63.46	143.5	4.995	13.807	8.19	5.59	7.41	30.1	1.466	6.876
1971	67.41	151.7	5.025	15.304	8.11	5.58	7.77	31.4	1.463	7.041
1972	71.55	160.6	5.050	16.282	8.09	5.57	8.18	33.1	1.453	7.474
1973	76.45	169.9	5.068	17.892	8.06	5.56	8.77	34.6	1.469	7.925
1974	80.94	179.4	5.080	19.013	8.03	5.50	9.57	35.9	1.482	8.175
1975	85.96	185.0	5.090	20.325	8.00	5.50	9.96	37.4	1.473	8.502
1976	89.03	190.9	5.087	21.758	8.21	5.47	10.43	39.2	1.466	9.100
1977	95.83	201.0	5.075	22.588	8.42	5.42	11.13	41.2	1.460	9.364
1978	100.1	211.9	5.075	23.533	8.63	5.39	11.41	44.1	1.462	9.917
1979	102.8	223.7	5.077	24.316	8.85	5.35	11.96	46.9	1.451	10.288
1980	103.0	235.6	5.045	25.308	9.06	5.33	11.71	49.2	1.413	10.643
1981	106.0	246.5	5.008	25.314	9.04	5.32	12.07	50.7	1.384	10.444
1982	109.0	255.2	4.986	25.589	9.02	5.30	12.43	51.8	1.361	10.935
1983	109.8	268.1	4.955	22.267	9.00	5.29	12.54	52.8	1.331	9.397
1984	112.7	279.3	4.927	21.970	8.97	5.29	12.89	53.5	1.322	9.254
1985	112.4	289.6	4.903	22.132	8.93	5.29	12.89	54.1	1.315	8.528
1986	114.1	299.8	4.889	22.518	8.93	5.29	13.13	54.7	1.302	8.731
1987	118.7	309.7	4.865	22.479	8.93	5.29	13.71	55.1	1.267	8.426
1988	118.7	320.5	4.834	22.974	8.93	5.29	13.71	55.7	1.236	8.542
1989	119.1	336.9	4.782	22.284	8.93	5.29	13.00	56.3	1.220	7.963
1990	114.9	346.0	4.603	21.427	8.93	5.29	11.85	57.3	1.159	5.689
1991	101.2	285.9	4.274	20.431	8.91	5.29	9.42	46.9	1.107	5.122
1992	98.06	292.4	4.083	17.550	8.89	4.97	9.82	47.8	1.054	3.932
1993	97.47	298.5	3.827	14.471	8.87	4.97	10.40	49.1	0.938	2.595
1994	100.3	304.7	3.752	12.311	8.85	4.97	11.10	49.7	0.889	1.927
1995	101.8	312.7	3.679	11.818	8.83	5.03	12.02	50.6	0.850	1.672
1996	102.8	319.6	3.642	11.752	8.88	5.04	12.52	51.7	0.851	1.816
1997	107.2	327.1	3.646	10.499	8.94	5.05	14.15	53.4	0.864	1.719
1998	112.8	335.9	3.698	10.408	9.00	5.05	15.41	55.3	0.912	1.424
1999	117.5	346.9	3.812	11.154	9.06	5.04	16.69	58.3	0.929	1.773
2000	123.3	358.7	3.849	11.731	9.12	4.80	17.69	61.9	0.931	1.983
2001	128.4	371.6	3.860	12.579	9.18	4.80	18.13	65.6	0.956	2.103
2002	134.0	385.4	3.871	14.406	9.24	4.79	18.84	69.0	0.960	2.252
2003	139.8	400.2	3.922	14.666	9.30	4.80	20.27	71.0	0.926	2.366
2004	146.7	416.9	3.900	14.965	9.36	4.80	21.30	75.0	0.894	2.545
2005	151.8	434.6	3.902	15.180	9.42	4.81	22.19	79.2	0.869	2.638

Year	Y_N	K_N	L_N	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy						Manufacturing			
2006	157.9	453.1	3.930	14.904	9.48	4.79	23.72	83.0	0.865	2.610
2007	159.5	470.5	3.926	15.878	9.54	4.79	25.36	86.4	0.872	2.873
2008	160.5	485.1	3.879	17.547	9.60	4.78	25.36	90.3	0.871	3.401

PPP conversion rates. USD 1 = HUF 107.92 for GDP, 152.96 for MVA, and 115.31 for fixed assets.

Sources: Magyar statisztikai évkönyv, Magyarország nemzeti számlái, Kutatás és fejlesztés, KSH, Budapest; National Accounts Statistics, UN, New York; Yearbook of Labour Statistics, ILO, Geneva; FAO Production Yearbook, Rome, various volumes; Nép gazdasági mérlegek 1960-1970, KSH, Budapest, 1971; Nép gazdasági mérlegek 1949-1987, KSH, Budapest, 1989; Beruházási adattár 1950-1977. KSH, Budapest, 1979; Magyarország népessége és gazdasága: múlt és jelen, KSH, Budapest, 1996; Robert J. Barro and Jong-Wha Lee, "International Data on Educational Attainment: Updates and Implications", CID Working Paper No. 42, Center for International Development at Harvard University, Cambridge, Mass., April 2000 (Appendix Data Tables); Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania (CICUP), Philadelphia, September 2006; Marcel Timmer, Gerard Ypma and Bart van Ark, "PPPs for Industry Output: A New Dataset for International Comparisons", EU KLEMS Working Paper No. 16, Groningen Growth and Development Centre, University of Groningen, 2007, p. 28; KSH, STADAT adatbázis; Eurostat, New Cronos database.

Table A2. Russia: Main Macro Economic and Manufacturing Indicators

Year	Y_N	K_N	L_N	R_{Nt-2}	H/L	Z	O_{t-1}	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy						Manufacturing				
1960	671.6	592.5	54.026	165.970	8.91	132.2	11419	63.71	59.58	13.745	48.891
1961	701.6	644.9	55.083	181.220	9.02	133.4	11818	69.60	66.38	14.374	60.782
1962	736.0	699.6	56.162	206.951	9.13	134.8	12230	76.20	74.57	14.929	75.408
1963	742.2	759.6	57.261	236.856	9.24	134.9	12657	83.09	84.34	15.357	87.792
1964	796.4	825.6	58.382	308.850	9.35	134.4	13099	89.54	94.10	15.766	116.019
1965	832.7	896.3	59.524	331.684	9.46	134.3	13656	96.43	103.9	16.522	138.809
1966	891.3	964.0	60.342	357.414	9.60	134.1	14029	105.2	113.3	17.030	148.999
1967	947.8	1029.5	61.170	389.790	9.74	134.0	14519	115.8	122.0	17.518	159.755
1968	1008.4	1101.6	62.010	416.372	9.89	133.8	15027	125.4	131.2	17.971	166.607
1969	1028.3	1182.3	62.862	450.197	10.04	133.8	15999	134.0	142.6	18.367	183.768
1970	1111.0	1273.9	63.725	480.443	10.19	133.8	17000	145.7	156.8	18.566	197.410
1971	1161.6	1375.7	64.586	513.926	10.22	133.7	15598	157.3	170.2	18.759	211.894
1972	1185.6	1485.8	65.459	537.697	10.25	133.7	16933	166.9	184.2	18.985	227.652
1973	1290.5	1604.7	66.343	586.517	10.28	133.5	18379	179.4	200.6	19.184	248.261
1974	1334.8	1731.6	67.239	616.848	10.31	134.2	19564	193.9	217.9	19.467	270.782
1975	1381.3	1867.5	68.148	648.116	10.34	134.0	20856	209.4	236.0	19.769	287.816
1976	1425.6	2007.3	69.140	685.349	10.33	134.1	22458	219.8	255.6	20.136	306.606
1977	1486.1	2148.5	70.146	714.402	10.32	134.1	24002	230.3	276.0	20.153	313.337
1978	1534.6	2300.1	71.168	735.617	10.31	134.2	25035	242.9	297.1	20.294	321.028
1979	1548.6	2459.7	72.204	748.312	10.30	134.3	26879	249.3	318.1	20.636	328.209
1980	1578.8	2624.6	73.250	768.078	10.29	134.3	28077	257.6	339.9	20.911	335.756
1981	1602.9	2799.1	73.686	782.221	10.40	134.3	29417	265.3	362.9	20.911	343.082
1982	1661.6	2984.0	73.867	798.920	10.51	134.3	31758	273.1	385.9	21.094	352.159
1983	1726.1	3180.8	74.058	820.817	10.63	134.2	32347	283.4	408.5	21.103	359.792
1984	1760.2	3380.8	74.248	831.296	10.75	134.3	33010	296.3	431.5	21.110	366.713

Simon G., Faktori i problemi privrednog rasta u Mađarskoj, Rusiji i Srbiji, MP 2, 2010
(str. 195-238)

Year	Y_N	K_N	L_N	R_{Nt-2}	H/L	Z	O_{t-1}	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy							Manufacturing			
1985	1802.6	3575.1	74.491	838.794	10.89	134.2	33719	306.7	456.4	21.147	374.115
1986	1877.2	3769.7	74.792	854.386	11.05	134.2	35002	322.0	480.5	21.145	382.217
1987	1915.6	3963.7	74.942	868.273	11.22	134.2	36378	334.2	503.1	21.030	390.653
1988	1982.1	4164.1	75.093	873.385	11.39	133.8	37829	346.4	524.4	20.473	395.195
1989	2024.5	4374.0	75.168	880.372	11.56	132.8	39325	353.3	547.7	19.850	395.980
1990	2015.8	4570.5	75.325	879.349	11.71	132.3	40893	354.7	571.2	19.146	394.033
1991	1915.0	4740.4	73.848	879.008	11.52	133.7	42535	308.0	597.5	18.794	390.341
1992	1637.3	4867.8	72.071	878.500	11.36	133.7	44256	261.2	623.5	17.688	386.594
1993	1491.6	4938.2	70.852	714.900	11.20	131.3	46060	223.1	638.1	17.317	311.748
1994	1302.2	4955.2	68.484	662.500	11.05	130.4	48039	160.7	640.1	15.335	286.266
1995	1248.8	4952.9	66.409	644.900	10.90	129.4	48039	154.0	636.7	13.946	276.112
1996	1203.8	4952.9	65.950	621.790	10.96	128.0	48039	131.6	632.6	13.013	263.860
1997	1220.7	4940.4	64.693	610.357	11.02	129.4	48039	121.3	626.8	11.577	266.280
1998	1156.0	4920.4	63.812	562.070	11.08	128.0	47628	112.4	620.8	10.937	236.968
1999	1230.0	4913.2	63.963	532.469	11.14	126.8	47628	129.3	616.5	11.528	214.431
2000	1353.0	4927.4	64.517	492.494	11.18	126.2	47687	143.5	615.2	12.178	190.168
2001	1422.0	4962.4	64.980	497.031	11.24	125.7	45105	146.4	619.3	12.656	194.754
2002	1488.8	5009.3	65.574	506.420	11.30	125.3	46670	147.9	626.5	13.067	204.067
2003	1597.5	5067.1	65.979	505.778	11.36	124.4	46670	163.2	632.6	12.820	200.587
2004	1712.5	5140.5	66.407	491.944	11.42	124.0	46670	180.4	647.2	12.674	193.008
2005	1822.1	5230.1	66.792	487.477	11.48	123.6	46655	194.2	671.6	12.534	183.477
2006	1962.4	5342.8	67.174	477.647	11.54	123.4	51104	210.2	698.1	12.472	181.880
2007	2121.4	5490.0	67.701	464.577	11.60	123.4	51104	230.2	730.8	12.324	175.146
2008	2240.2	5665.8	68.232	464.357	11.66	123.4	51104	237.5	770.6	11.663	175.063

PPP conversion rates. USD 1 = Rbl. 5.40 for GDP, 7.23 for MVA, and 4.10 for fixed assets.

Sources: Народное хозяйство РСФСР/РФ, Москва: ЦСУ/Госкомстат; Российский статистический ежегодник, Россия в цифрах, Национальные счета России, Госкомстат/Росстат, Москва; National Accounts Statistics. UN, New York; Main Economic Indicators, OECD, Paris; Yearbook of Labour Statistics, ILO, Geneva; International Yearbook of Industrial Statistics, UNIDO, Vienna; FAO Production Yearbook, Rome, Energy Statistics Yearbook, Annual Bulletin of General Energy Statistics for Europe, UN, New York; UNESCO Statistical Yearbook, Paris; various volumes; Robert J. Barro and Jong-Wha Lee, "International Data on Educational Attainment: Updates and Implications", op.cit.; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, op.cit.; Masaaki Kuboniwa, "Economic Growth in Postwar Russia: Estimating GDP", Hitotsubashi Journal of Economics, Vol. 38. No. 1, 1997, pp. 21-32; New Cronos Eurostat database.

Table A3. Serbia: Main Macro Economic and Manufacturing Indicators

Year	Y_N	K_N	L_N	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy						Manufacturing			
1960	15.27	14.06	1.662	4.794	4.20	3.88	1.05	2.82	0.512	2.201
1961	16.09	15.30	1.831	4.943	4.40	3.88	1.11	3.14	0.522	2.269
1962	16.32	17.34	1.868	5.096	4.61	3.86	1.17	3.59	0.529	2.339
1963	18.12	19.49	1.887	5.254	4.83	3.86	1.37	4.04	0.551	2.412
1964	20.23	21.22	2.013	5.417	5.07	3.84	1.64	4.48	0.611	2.487
1965	20.17	23.10	2.049	5.585	5.30	3.84	1.77	4.89	0.630	2.564
1966	21.64	25.13	2.018	5.758	5.40	3.82	1.82	5.29	0.621	2.643
1967	22.49	27.15	2.020	5.937	5.50	3.83	1.81	5.75	0.615	2.725
1968	23.46	29.09	2.040	6.234	5.61	3.82	1.87	6.19	0.601	2.861
1969	27.78	31.68	2.130	6.456	5.71	3.83	2.08	6.69	0.627	2.963
1970	28.24	34.66	2.207	6.686	5.82	3.82	2.28	7.29	0.647	3.069
1971	32.03	37.83	2.309	6.900	5.84	3.82	2.56	7.99	0.677	3.167
1972	31.22	41.11	2.394	6.934	5.87	3.81	2.77	8.63	0.706	3.183
1973	32.80	44.25	2.440	7.013	5.89	3.81	2.98	9.21	0.727	3.129
1974	39.64	47.51	2.549	7.351	5.91	3.80	3.34	9.87	0.756	3.374
1975	39.22	50.74	2.667	7.341	5.95	3.80	3.53	10.57	0.792	3.370
1976	39.75	54.38	2.758	7.721	6.06	3.79	3.67	11.36	0.812	3.544
1977	45.37	58.23	2.872	7.711	6.18	3.78	4.05	12.14	0.837	3.539
1978	48.87	62.44	3.012	7.433	6.30	3.77	4.45	13.06	0.867	3.412
1979	53.41	67.34	3.148	8.083	6.42	3.76	4.85	14.26	0.904	3.710
1980	52.89	71.65	3.231	9.199	6.54	3.75	5.13	15.41	0.934	4.222
1981	53.21	74.95	3.319	8.514	6.60	3.76	5.41	16.21	0.953	3.908
1982	53.07	77.94	3.383	8.907	6.66	3.75	5.43	16.86	0.985	4.088
1983	52.10	80.72	3.436	9.443	6.72	3.73	5.51	17.44	1.012	4.334
1984	52.25	82.68	3.503	9.489	6.78	3.72	5.87	17.82	1.029	4.355
1985	50.72	84.21	3.588	10.244	6.84	3.72	5.98	18.15	1.064	4.702
1986	53.10	85.96	3.687	10.501	6.88	3.72	6.18	18.55	1.097	4.820
1987	50.78	87.56	3.773	11.227	6.92	3.71	6.24	18.90	1.107	5.153
1988	49.43	89.66	3.803	10.917	6.96	3.71	6.30	19.38	1.105	5.011
1989	50.37	92.04	3.800	11.872	7.02	3.70	6.40	19.87	1.114	5.446
1990	46.39	94.10	3.720	12.716	7.06	3.69	5.63	20.18	1.056	5.197
1991	41.01	96.35	3.674	12.683	7.02	3.69	4.53	20.59	0.994	4.960
1992	29.57	98.00	3.567	11.870	6.98	3.69	3.28	20.94	0.936	4.733
1993	20.46	96.52	3.461	10.721	6.93	3.69	2.23	20.85	0.909	4.245
1994	20.97	92.82	3.399	10.944	6.89	3.70	2.26	20.51	0.912	4.067
1995	22.25	88.11	3.299	11.031	6.85	3.70	2.37	21.59	0.895	4.113
1996	23.99	78.69	3.273	11.481	6.81	3.68	2.59	20.95	0.878	3.751
1997	26.41	59.93	3.137	12.113	6.77	3.67	2.99	16.28	0.840	3.960
1998	26.91	50.80	3.139	11.994	6.73	3.66	3.06	12.35	0.812	4.190
1999	22.07	43.38	3.103	12.093	6.69	3.66	2.13	10.28	0.826	4.108
2000	23.21	48.78	3.094	11.577	6.65	3.67	2.44	11.16	0.733	3.758
2001	24.51	51.74	3.106	12.163	6.70	3.67	2.55	14.20	0.704	3.949
2002	25.47	51.63	3.000	11.969	6.76	3.67	2.53	13.69	0.645	3.848

Simon G., Faktori i problemi privrednog rasta u Mađarskoj, Rusiji i Srbiji, MP 2, 2010
(str. 195-238)

Year	Y_N	K_N	L_N	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy						Manufacturing			
2003	26.08	51.51	2.919	10.071	6.81	3.64	2.41	12.48	0.597	3.826
2004	28.25	51.42	2.931	10.855	6.87	3.64	2.64	12.39	0.551	3.804
2005	29.83	51.59	2.733	11.353	6.92	3.63	2.62	12.95	0.497	3.782
2006	31.38	51.83	2.631	11.637	6.98	3.62	2.77	13.62	0.519	3.761
2007	33.54	52.24	2.656	11.551	7.04	3.60	2.91	14.53	0.522	3.739
2008	35.39	52.83	2.822	12.079	7.09	3.60	2.94	16.02	0.484	3.910

PPP conversion rates. USD 1 = RSD 17.13 for GDP, 35.08 for MVA, and 49.85 for fixed assets.

Sources: Statistički godišnjak Srbije, Sistem nacionalnih računa Republike Srbije, RZS, Beograd; Statistički godišnjak Jugoslavije/Srbije i Crne Gore, (Savezni) zavod za statistiku, Beograd, various volumes; Jugoslavija 1918-1988. Statistički godišnjak, SZS, Beograd, 1989; Dva veka razvoja Srbije – Statistički pregled, RZS, Beograd, 2008; National Bank of Serbia – Annual financial statements of enterprises; National Accounts Statistics, UN, New York; Yearbook of Labour Statistics, ILO, Geneva; FAO Production Yearbook, Rome, various volumes; Robert J. Barro and Jong-Wha Lee, “International Data on Educational Attainment: Updates and Implications”, op.cit.; Alan Heston, Robert Summers, Daniel A. Nuxoll and Bettina Aten, Penn World Table 5.6, NBER, Cambridge, Mass., January 1995; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, op.cit.; EBRD, Selected Economic Indicators database; Eurostat, New Cronos database; WIIW database incorporating national statistics.

LITERATURE

1. Leszek Balcerowicz, *Socialism, Capitalism, Transformation*, Central European University Press, Budapest, 1995.
2. Bartha Attila, "Az új EU-tagországok felzárkózása, belépésük a Gazdasági és Monetáris Unióba", in: Hegedűs István (szerk.), *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*, *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet*, Budapest, 2006, 313-329. old.
3. Milica Bisić, "Public Finance Policies," Boris Begović and Boško Mijatović (eds.), *Four Years of Transition in Serbia*, Center for Liberal Democratic Studies, Belgrade, 2005, pp. 117-185.
4. Serguey Braguinsky and Roger Myerson, "A Macroeconomic Model of Russian Transition: The Role of Oligarchic Property Rights", *Economics of Transition*, Vol. 15, No. 1, 2007, pp. 77-107.
5. Božidar Cerović and Aleksandra Nojković, "Transition and Growth: What Was Taught and What Happened", *Economic Annals*, Vol. 54, No. 183, 2009, pp. 7-31.
6. Mihailo Crnobrnja, Nebojša Savić and Jelena Miljković, "Economic Developments", in: Szörfi Béla (ed.), *Integration Perspectives and Synergic Effects of European Countries Targeted by EU Enlargement and Neighborhood Policies: Serbia*, Center for EU Enlargement Studies, Central European University, Budapest, 2008, pp. 136-266.
7. Csaba László, *A főlemelkedő Európa*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
8. Danica Drakulić, "Strukturne promene privrede Srbije i rezultati tranzicije", *Ekonomске teme*, Vol. 45, No. 3, 2007, pp. 67-77.
9. Branislav Đorđević and Duško Lopandić, "Introduction of Sanctions against the FR of Yugoslavia and Their Lifting, 1991-2001", *Yugoslav Survey*, Vol. 42, No. 3, 2001, pp. 25-40.
10. Erdős Tibor, *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
11. Philip Hanson, "The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways", *International Affairs*, Vol. 83, No. 5, 2007, pp. 869-889.
12. Ili Kovačević, "Foreign Direct Investment in Serbia, 2000-2005", *Survey – Serbia & Montenegro*, Vol. 47, No. 1, 2006, pp. 61-82.
13. Kozma Ferenc, *A félperiféria*, Aula Kiadó, Budapest, 1998.
14. Gordana Lazarević and Mića Basara, "Reforms in Serbia", *Survey – Serbia & Montenegro*, Vol. 44, No. 1, 2003, pp. 61-82.
15. Losoncz Miklós, *A magyar EU-tagság gazdaságpolitikai kihívásai*, Tri-Mester Bt., Tatabánya, 2007.

16. Masaaki Kuboniwa, "Economic Growth in Postwar Russia: Estimating GDP", *Hitotsubashi Journal of Economics*, Vol. 38. No. 1, 1997, pp. 21-32.
17. Mellár Tamás, "Mikor éri el a magyar gazdaság fejlettsége az Európai Unió átlagát?", *Közgazdasági Szemle*, 48. évf., 12. sz., 2001, 995-1008. old.
18. Boško Mijatović, "General Overview of Transition in Serbia", in: Boris Begović and Boško Mijatović (eds.), *Four Years of Transition in Serbia*, op.cit., pp. 9-32.
19. Ružica Mrdaković Cvetković, "Privredni razvoj i priliv inostranih sredstava u zemlje u tranziciji", *Ekonomski anali*, God. 51, Br. 171, 2006, str. 75-89.
20. Novák Tamás, "Szerbia Montenegro nélkül – ördögi körben?", in: Novák Tamás és Szemlér Tamás (szerk.), *Európa peremén: új tagok és szomszédok*, MTA VKI, Budapest, 2007, 114-129. old.
21. Michael Palairt, "The Economic Consequences of Slobodan Milošević", *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, No. 6, 2001, pp. 903-919.
22. Vjeran Pavlaković, "Serbia Transformed? Political Dynamics in the Milošević Era and After", in: Sabrina P. Ramet and Vjeran Pavlaković (eds.), *Serbia since 1989: Politics and Society under Milošević and After*, University of Washington Press, Seattle and London, 2005, pp. 13-54.
23. Danica Popović, "Economic Developments and Macroeconomic Policies in Transition", in: Boris Begović and Boško Mijatović (eds.), *Four Years of Transition in Serbia*, op.cit., pp. 33-116.
24. Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005*, Indiana University Press, Indianapolis – Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C., 2006.
25. Peter Reddaway and Dmitry Glinsky, *The Tragedy of Russia's Market Reforms: Market Bolshevism against Democracy*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2001.
26. J. Barkley Rosser Jr. and Marina V. Rosser, *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2004.
27. Gwendolyn Sasse, "Lost in Transition: When Is Transition Over?", *Development and Transition*, Vol. 1, No. 6, pp. 10-11.
28. Schweitzer Iván, "A hazai beruházások alakulása, aránya a GDP-ben és szerkezete", *Műhelytanulmányok*, 35. sz., KOPINT-DATORG, Budapest, 2002.
29. Simai Mihály, Farkas Péter, Éltes Andrea és Gál Péter, *A működőtőke kivitele és a technikai fejlődés a 21. század küszöbén*, Oktatási Minisztérium, Budapest, 2000.
30. Simon György, "Gazdasági felzárkózás és növekedési tényezők", *Külgazdaság*, 47. évf., 9. sz., 2003, 38-58. old.

31. Simon György, “Növekedéstudomány – világmodell – gazdaságfejlesztési stratégia”, *Külgazdaság*, 49. évf., 3. sz., 2005, 31-51. old.
32. Simon György, “Basic Questions of Economic Growth Mechanism”, *Economic Annals*, Vol. 53, No. 176, 2008, pp. 7-37.
33. Ifj. Simon György, “Növekedéstudomány: kritikai áttekintés”, OTKA tanulmány, MTA KTK, Budapest, 2002.
34. György Simon Jr., “Ekonomika tranzicija u Jugoslaviji – jedno viđenje spolja”, *Međunarodni problemi*, God. 55, Br. 1, 2003, str. 104-128.
35. György Simon Jr., “The Role of Foreign Direct Investment in Russia’s Economy: A View from Outside”, Available at Social Science Research Network, Working Paper Series, Rochester, New York, 2008, <http://ssrn.com/abstract=1516370> (Downloadable document is in Russian).
36. Ben Slay, “Development versus Transition”, *Development and Transition*, Vol. 1, No. 6, 2005, pp. 7-9.
37. Robert M. Solow, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, pp. 65-94.
38. Milenko Stefanović, “Uticaj stranih direktnih investicija na razvoj nacionalne ekonomije”, *Ekonomika*, God. 46, Br. 2, 2008, str. 131-145.
39. Johannes Stephan, *Economic Transition in Hungary and East Germany: Gradualism and Shock Therapy in Catch-Up Development*, Macmillan, Basingstoke, 1999.
40. Nikolay Suvorov (Суворов, Н.В.), *Макроэкономическое моделирование технологических изменений*, ГУ ВШЭ, Москва, 2002.
41. Szanyi Miklós, “Külföldi befektetésekre alapozott fejlődési modell a XXI. század elején Magyarországon”, *Műhelytanulmányok*, 76. sz., MTA VKI, Budapest, 2007.
42. *Transition – The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, Washington, D.C., 2002.
43. Georgy Trofimov (Трофимов, Г.Ю.), *Факторы и темпы экономического роста России*, Институт финансовых исследований, Москва, 2002.
44. Weiner Csaba és Ludvig Zsuzsa, “Oroszország – erősödő gazdasági középhatalom vagy hollandkór az olajmezőkön?”, in: Novák Tamás és Szemplér Tamás (szerk.), *Európa peremén: új tagok és szomszédok*, op.cit., 160-179. old.
45. *World Development Report 1996: From Plan to Market*, Published for the World Bank by Oxford University Press, New York, 1996.

Dr György SIMON mladi

**FAKTORI I PROBLEMI PRIVREDNOG RASTA
U MAĐARSKOJ, RUSIJI I SRBIJI**

APSTRAKT

U ovoj studiji se analiziraju glavne karakteristike mehanizma rasta u tri ekonomije u tranziciji – Mađarskoj, Rusiji i Srbiji. Autor istražuje osnovne unutrašnje i međunarodne činioce koji su uticali na dugoročni rast privreda u ovim zemljama od početka 1960-ih godina do sadašnje globalne krize. Gde god je to bilo moguće, autor je činio upoređenja između pretranzicionog i tranzicionog perioda. Primenjujući modele matematičke ekonomije, on je izveo ekonometričko istraživanje za potvrđivanje svoje hipoteze o sistemskom efektu tržišnih reformi. Autor naglašava da je dosledno sprovedene tržišne reforme u sprezi sa ekonomskom politikom orijentisanom na rast može suštinski doprineti postizanju bolje performanse.

Ključne reči: Ekonomije u tranziciji, privredni rast, glavni određujući faktori, komparativna analiza, Mađarska, Rusija, Srbija.

Duško DIMITRIJEVIĆ¹

UDK:341.241.6
Bibliid 0025-8555, MP, 62(2010)
Vol. LXII, br. 2, str. 239-275
Izvorni naučni rad
April 2010.

MEĐUNARODNA UPRAVA NAD TERITORIJAMA

APSTRAKT

Analiza slučajeva međunarodne teritorijalne uprave obuhvata rezultate naučnog istraživanja o vršenju administracije nad strateški i međunarodno važnim područjima u periodu posle Prvog i nakon Drugog svetskog rata. Svi analizirani slučajevi među kojima su mandati Društva naroda, nesamoupravne i starateljske teritorije, generalno uzevši „internacionalizovane teritorije” u sistemu Ujedinjenih nacija, upućuju da se međunarodna uprava nad teritorijom uspostavlja podelom vlasti dve ili više država na jednom području ili prenosom administrativnih nadležnosti na neko međunarodno telo ili međunarodnu organizaciju. Po pravilu, uzrok njihovog nastanka je u nedovoljnoj zrelosti političkih i socijalnih uslova i nejednakoj snazi međunarodnih pravnih subjekata. Transformacija međunarodnih teritorijalnih uprava u savremenom periodu posledica je preobražaja sistema kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija koji u kriznim situacijama može da posluži ostvarivanju političkog legitimiteta i pravnog i ekonomskog subjektiviteta teritorije.

Ključne reči: Međunarodna teritorijalna uprava, Društvo naroda, kolonijalni mandati, Ujedinjene nacije, teritorije pod starateljstvom, nesamoupravne teritorije, prelazna uprava, „internacionalizovane teritorije”.

1 Dr Duško Dimitrijević, naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa: dimitrijevicd@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D, 2006–2010.

UVOD

Fenomenologija međunarodnog prava ukazuje na činjenicu da je teritorija deo državnog suvereniteta. Pod suverenitetom se u pravnoj doktrini podrazumeva vrhovna vlast u određenom prostoru koja nije ograničena drugom vlašću. Kako se u međunarodnom poretku svaki državni suverenitet susreće i sukobljava sa drugim suverenitetima, u praksi nije bilo moguće ostvariti apsolutni suverenitet (*plenitudo potestatis*), kao što nije bilo moguće ni proizvoljno uspostaviti njegova ograničenja. Spontano nestajanja njegove negativne sadržine to jest, samostalnosti u odnosu *vis à vis* drugim državama, kao i pozitivne sadržine — isključive vlasti na teritoriji, u skladu je sa evolucijom međunarodnih odnosa. U različitim epohama suverenost države trpela je spoljna ograničenja. Ograničavanje suvereniteta vremenom je dovelo do preobražaja i podele svojstava državne vlasti, što je u krajnjoj liniji uticalo na nezavisnost i legitimitet država u međunarodnim odnosima.² Ilustrativan primer u tom smislu, predstavlja koncept međunarodne uprave nad teritorijama koji je nastaje u situaciji kada se iz strateških, vojnih, ekonomskih ili političkih razloga, određena teritorija stavlja pod administraciju međunarodne organizacije ili pod upravu više zainteresovanih država.³ Međunarodnu teritorijalnu upravu pored administrativnih ograničenja teritorijalnog suvereniteta otuda odlikuje još i zaštita vitalnih interesa određene grupe država ili međunarodne zajednice u celini. U prvoj polovini 20. veka, ideja o izjednačavanju državnih suvereniteta kroz očuvanje mira, jačanje solidarnosti i međusobne saradnje dovela je do razrade koncepta o „internacionalizovanim teritorijama”. Neophodnost mirenja državnog suvereniteta sa interesima međunarodne zajednice u periodu nakon Prvog svetskog rata imala je za posledicu preraspodelu administrativnih nadležnosti nad teritorijama država pobeđenih u ratu.⁴

MEĐUNARODNA UPRAVA POSLE PRVOG SVETSKOG RATA

Prelazna uprava nad strateški važnim teritorijama Versajskim mirovnim ugovorom od 28. juna 1919. godine, predviđeno je da se izvesni delovi strateški važnih teritorija bivših neprijateljskih država nađu pod međunarodnom zaštitom

2 Hans Kelsen, *Principles of International Law*, Holt, Reinehart and Winston, New York, 1966, p. 308.

3 Louis Delbez, “Le concept d’ internationalisation”, *Revue Général de Droit International Public*, 1967, vol. 71, pp. 5-62.

4 Lassa Oppenheim, *International Law*, London, 1948, I, p. 408, etc.

Društva naroda. Uspostavljanje međunarodne uprave pratilo je usvajanje specijalnih statuta. Statut je predstavljao osnovni zakon ili ustav po kome se vršila funkcionalna i strukturalna distribucija nadležnosti na teritoriji. Jedna od najtežih odluka Versajske konferencije mira u tom pogledu, odnosila je se na utvrđivanje granica Poljske. Da bi se Poljskoj omogućio izlaz na more, od Nemačke je odvojen grad Dancig (Gdanjsk), gde je nemačko stanovništvo činilo većinu. U skladu sa odredbama iz člana 100. do člana 108. Versajskog mirovnog ugovora, obrazovan je Slobodni grad Dancig pod direktnom zaštitom Društva naroda. Sa procesom internacionalizacije Slobodnog grada Danciga, područje se našlo van Poljske. Regulisanje statusa Dancinga dopunjeno je Pariskim ugovorom zaključenim između Poljske i Danciga 9. novembra 1920. godine. Vlast u području se vršila preko parlamentarne vlade, skupštine i senata, dok su spoljni poslovi povereni Poljskoj s kojom je Slobodni grad Dancig bio u carinskoj uniji. Visokom komesaru Društva naroda preneti je najviša vlast na području tako da je mogao odobravati ustav, ali i arbitrirati u sporovima između Poljske i Danciga. Iznad njega bio je samo Savet Društva naroda kome su nezadovoljne strane mogle iznositi prigovore povodom spornih pitanja i odluka visokog komesara. Savet Društva naroda imao je priliku da raspravlja oko prava Poljske da organizuje poštansku službu u Dancigu.⁵ Pošto Savet Društva naroda nije bio u stanju da odgovori na sva pravna pitanja u vezi tumačenja Versajskog ugovora, uputio je predmet na rešavanje Stalnom međunarodni sud pravde u Hagu. U savetodavnom mišljenju Suda utvrđeno je da treba odrediti jednu zonu koja bi pored obale i obalske strane obuhvatila i deo grada Danciga koji ima neposrednu vezu sa pristaništem. Mišljenje Stalnog međunarodnog suda pravde prihvatio je Savet Društva naroda pozvavši strane u sporu da sporazumnim putem regulišu pitanje uspostavljanja poštanske službe u Dancigu.⁶

Očuvanje međunarodnog položaja Danciga bio je glavni zadatak Društva naroda ometan neprestanim mešanjem Poljske i Nemačke u unutrašnje stvari grada. Poljska se u jednom trenutku odlučila da na sopstvenoj teritoriji nedaleko od Danciga, u mestašcu Gdinja na reci Visli sagradi pristanište. Izgradnja

5 Julien Makowski, "La situation juridique de la ville libre de Dantzing", *Revue Générale de Droit International Public*, 1923, vol. 50, p. 109.

6 "Polish Postal Service in Danzig", *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. B, n° 11, p. 39. Slobodni grad Dancig bio je stranka u sporu pred Stalnim međunarodnim sudom pravde u Hagu i u drugim slučajevima. Videti: "The Free City of Danzig and the ILO", *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. B, n° 18, 1930, p. 15; "Polish War Vessels in the Port of Danzig", *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. A/B, n° 43, 1931, p. 7; "Treatment of Polish Nationals in Danzig", *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. A/B, n° 44, 1932, pp. 23-24.

pristaništa dovela je do međusobnih trvenja. Slobodni grad Dancig smatrao je da Poljska nema pravo da podiže pristanište u njegovoj blizini, dok je Poljska tvrdila da joj se ometa slobodan prilaz i korišćenje pristaništa u Dancigu. Savet Društva naroda preporučio je Poljskoj da uredi spor u direktnim pregovorima sa Dancigom, što je Poljska i pokušala ali bez velikog uspeha, jer do smirivanja situacije između lokalnih Poljaka i Nemaca nije došlo. Savet Društva naroda oglasio se i povodom drugih spornih situacija poput upotrebe Vesterplate za depo poljskog ratnog materijala, pitanja carinjenja nemačke robe, državljanstva železničara, statusa Poljaka u školama, kontrole nad železnicom, upotrebom monete i dr. Internacionalizovani status Danciga potrajao je sve do nemačke aneksije 1939. godine.

Uspostavljanje međunarodne administracije Društva naroda na strateški važnom području predstavlja i primer uprave u oblasti Sara. Radi izmirenja načela samoopredeljenja i načela viših nacionalnih interesa, odredbama od člana 45. do člana 50, sadržanim u Glavama III i IV Versajskog mirovnog ugovora, nad Sarom je uspostavljen međunarodni režim kojim se Nemačka odrekla administrativne vlasti u korist Društva naroda kao međunarodnog fideikomisara. Navedenim činom, Nemačka se nije odrekla i sopstvenog teritorijalnog suvereniteta. Administracija nad teritorijom prenetu je u nadležnost međunarodne komisije (*Commission du Gouvernement du territoire de la Sarre*), čije je sedište bilo u *Saarbruchenu*.⁷ Komisija je imala značajne funkcije u upravi, sudstvu, administraciji, kao i odgovornost za održavanje ravnopravnosti stanovništva bez obzira na nacionalnu ili versku pripadnost. Trajanje međunarodnog statusa Sara uspostavljenog 1920. godine, okončano je plebiscitom održanim 13. januara 1935. godine, kada je Sar prisjedinjen Nemačkoj.⁸ Uspostavljanjem nemačke uprave, prestao je međunarodni provizorijum Društva naroda.⁹

Uspostavljanje međunarodne uprave nad kolumbijskim gradom Leticijom smeštenim u gornjem toku Amazona u periodu između 1933. i 1934. godine,

7 Stevan Ćirković, „Sarska oblast“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1935, br. 47, str. 146; Louis Le Fur, *Précis de droit international public*, Dalloz, Paris, 1937, p. 61.

8 Nešto pre, nemačko-francuskim ugovorom iz 1934. godine, regulisano je pitanje međusobnih potraživanja u slučaju prisjedinjenja sarskog područja Nemačkoj. Francuska je po ugovoru trebalo da dobije 900 miliona franaka i 11 tona uglja iz rudnika Varnd.

9 Posle Drugog svetskog rata Sar je bio odvojen od SR Nemačke sve do 1956. godine. Sar je uživao izvesni stepen autonomije i međunarodnog ugovornog subjektiviteta iako je njime upravljala Francuska sa kojom je bio povezan ekonomskim i političkim vezama. Iako je bilo zamišljeno da se uspostavi tzv. evropski status teritorije Sara, referendum iz 1955. godine, sprečio je takav ishod, a Sar je pripojen nemačkoj državi.

predstavlja izdvojen slučaj u odnosu na druge strateški važne internacionalizacije Društva naroda. Društvo naroda je, nakon izbijanja graničnog spora između Perua i Kolumbije, uspostavilo u ime Vlade Kolumbije međunarodnu administraciju nad teritorijom Leticije. Time se osigurao politički *status quo*, ali konačno rešenje za status Leticije nije postignuto. S jedne strane pružanje vojne i civilne podrške međunarodnoj misiji za Kolumbiju značilo je garanciju suvereniteta na privremeno zauzetoj teritoriji, dok je s druge strane, Peru bio osiguran da teritorija Leticije neće biti vraćena pod vlast Kolumbije sve do razrešenja graničnog spora. Međunarodna administracija na teritoriji nije posedovala ovlašćenja za prenos funkcionalnih nadležnosti na jednu ili drugu stranu, te je spor rešen zaključenjem Protokola o saradnji i prijateljstvu 24. maja 1934. godine. Izneti slučaj predstavlja potvrdu ideje o posredničkoj ulozi međunarodnih organizacija u mirnom rešavanju sporova razrađene mnogo godina kasnije pod okriljem Ujedinjenih nacija.¹⁰

Pored navedenih slučajeva međunarodne uprave, veoma specifičan slučaj predstavlja i međunarodna uprava nad politički osetljivim područjem Memela. Članom 99. Versajskog mirovnog ugovora, Nemačka se odrekla svih prava koja je polagala na ovoj teritoriji. Istim članom odlučeno je da o sudbini oblasti konačnu odluku donesu savezničke sile. Tokom 1924. godine, potpisana je konvencije kojom se Memel vratio Litvaniji.¹¹ Statutom pridodatim uz konvenciju priznato je pravo suvereniteta Litvanije na Memelu uz obezbeđenje samouprave u oblasti zakonodavne, upravne, pravosudne i finansijske vlasti na teritoriji. Guverner oblasti zastupao je interese središnje i lokalne vlasti. Litvanija je imala pravo predstavljanja Memela u međunarodnim odnosima. Povodom spora oko odnosa između guvernera i izvršnog organa Memela (direktorijuma), Stalni sud međunarodne pravde usvojio je mišljenje da Litvanija ima pravo kontrole nad izvršnom vlašću u skladu sa načelom integriteta i nedeljivosti državne teritorije. Autonomija Memela garantovana odredbama Statuta otuda nije onemogućavala Litvaniju da imenovanjem guvernera spreči donošenje akata za koje je smatrala da izlaze iz okvira Statuta. U osnovi, odluka Stalnog sud međunarodne pravde iz 1932. godine, predstavljala je prepreku mogućoj secesiji Memela.¹²

10 L. H. Woolsey, "The Leticia Dispute between Columbia and Peru", *American Journal of International Law*, 1935, vol. 29, pp. 94-99.

11 "Convention concerning the Territory of Memel", 8 May 1924, *League of Nations Treaty Series*, vol. 29, pp. 87, 95-97.

12 J. Blociszewski, "L'affaire de Memel la decision de la Conférence de Abassadeurs du 16 février 1923", *Revue Général de Droit International Public*, 1923, vol. 30, p. 143;

Uprava nad kolonijalnim područjima

Okončanjem Prvog svetskog rata zadat je ozbiljan udarac kolonijalizmu. Kako su još za vreme rata saveznici zauzeli sve nemačke kolonije i veliki deo oblasti koje su pripadale Otomanskom carstvu, bilo je logično da će na kraju rata doći do nove geopolitičke podele sveta. Na kraju rata sve kolonije su se našle pod okupacijom savezničkih trupa. Sa zaključenjem mira valjalo je preduzeti mere radi regulisanja njihovog pravnog položaja. Uređenje i podela na stari način više nije bila moguća, pa je trebalo naći odgovarajuću pravnu formu koja bi zadovoljila interese država pobednica i interese lokalnog stanovništva.¹³ Kako ugovorima o miru nije bilo regulisana sudbina kolonijalnih područja pobeđenih država, kroz odredbu člana 22. Pakta Društva naroda, formulisana je nova političko-pravna koncepcija o sistemu kolonijalnih mandata, koja je podrazumevala kontrolu teritorijalne uprave država mandatorke od Društva naroda.¹⁴ Mandatni sistem predstavljao je novinu u međunarodnom pravu. Pre njega, kolonije su bile pod neograničenom vlašću država kojima su pripadale. Međutim, od tada kolonije se stavljaju pod neposrednu upravu država pod kontrolom jedne „više institucije” u kojoj većinu sačinjavaju srednje i male države. Uspostavljeni pravni odnos podsećao je na tutorstvo u privatnom pravu, ali se u stvari radilo o tutorstvu prosvetljenih država nad zemljama sa nedovoljno razvijenom samoupravom. Nadležnosti koje bi inače pripale teritorijama, pripale su državama mandatorkama i Društvu naroda, što je dovelo do administrativnog ograničenja teritorijalne vlasti. Samo u retkim slučajevima nadležnosti su bile podeljene između pomenutih međunarodnih subjekata i oblasti pod mandatom. Sistem mandata uvažavao je stepen razvitka stanovništva, geografski položaj, ekonomske i druge uslove i okolnosti od značaja za vršenje mandatne uprave. Na bazi navedenih kriterijuma ustanovljene su tri grupe teritorija pod mandatom. U prvu grupu mandata (A), ušle su Mesopotamija (Irak), Palestina sa Transjordanijom pod

Madeleine Heliard, *Le statut international du Territoire de Memel*, Grande Imprimerie, Troyes, these, 1932; “Interpretation of the Statute of the Memel Territory”, *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. A/B, n° 49, 1932, p. 313. Michel Römer’s, “Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel”, *Revue Général de Droit International Public*, 1936, vol 43, p. 257, etc.

13 Daniel F. Van Rees, *Les mandats internationaux*, Rousseau & Cie., Paris, 1927, pp. 145. Južnoafrički general Smets bio je prvi koji je javno izneo zamisao da se posredstvom Društva naroda poveri uprava nad kolonijalnim oblastima pojedinim državama visokog stepena kulture.

14 Đura Popović, *Liga Naroda*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1930, str. 198.

mandatom Velike Britanije i Sirija i Liban pod mandatom Francuske. Smatralo se da zemlje iz prve grupe mandata uživaju izvesnu autonomiju i nezavisnost. U drugu grupu (B), ušla su područja bez nezavisne političke organizacije, kao što su Togo i Kamerun koji su bili podeljeni između Velike Britanije i Francuske. Potom, u drugu grupu mandatnih područja ušla je i nemačka Istočna Afrika (Tanganjika), koja se našla pod upravom Velike Britanije, da bi kasnije bila podeljena na Ruandu i Urundi pod mandatom Belgije. Administraciju nad mandatnim područjima druge grupe mandata vršila je država mandatorka. Teritorije pod mandatom imale su izvesne garancije lokalne samouprave. Treću grupu mandata (C), činile su oblasti za koje se smatralo da čine deo mandatarove teritorije. U treću grupu mandata (C) ušle su Jugozapadna Afrika pod Južno-Afričkom unijom, ostrvo Samoa pod Novim Zelandom, Nauru pod Velikom Britanijom, Australijom i Novim Zelandom, dok je Nova Gvineja pripala Australiji. Ostrva južno od ekvatora našla su se pod upravom Australije, dok su ostrva severno od ekvatora potpala pod upravu Japana (Karolinska, Maršalska i Marijanska ostrva). U praksi se smatralo da mandatorke nad područjima treće grupe mandata imaju prikrivenu kolonijalnu vlast.

Pakt Društva naroda nije rešio pitanje kome pripada suverenost na teritoriji pod mandatom. U tom smislu u doktrini su se javila suprotstavljena gledišta.¹⁵ Za mandate prve grupe evidentno je bilo da predstavljaju ograničene međunarodnopravne ličnosti čiji je položaj ličio na položaj polusamostalnih i zavisnih protektorata. Suštinska razlika između mandata i protektorata proizilazila je iz cilja mandata koji je podrazumevao postizanje potpune nezavisnosti teritorije pod mandatom.¹⁶ Pošto je mandatar imao pravo starateljstva na izvesnim zajednicama, narodima, uređeničkim stanovništvom, mandatar nije sticao pravo suverenosti, već samo pravo da vrši administraciju odnosno, određene državne funkcije koje su se merile stepenom zaostalosti stanovništva. Mandat je predstavljao više izvor dužnosti negoli prava.¹⁷

15 Mileta Novaković, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Jugoslovensko udruženje za međunarodno pravo, Beograd, 1936, str. 256-258. Autor ističe više gledišta pisaca kao što je shvatanje da se radi o službenostima (H. Rolen), zatim da je reč o *res nulliusu* – zemljištu bez gospodara, ili da suverenost pripada stanovništvu, Društvu naroda ili pak savezničkim silama. Kod mandata grupe (A) profesor Novaković navodi da je sama oblast suverena, dok kod mandata druge i treće grupe – Društvo naroda. Poslednje stanovište je najbliže istini iako je relativno prihvatljivo, ako se ima u vidu da je suverenost podeljena između organizacije i mandataru, ali i oblasti pod mandatom, gde je vrhovnu nadležnost imala organizacija Društva naroda.

16 Juraj Andrassy, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, str. 103.

17 Luj Le Fir, *Međunarodno javno pravo*, Geca Kon, Beograd, 1934, str. 124.

Mandatorcima su delegirane nadležnosti od Društva naroda, a teritorija koja je bila predmet mandata, nije zavisila isključivo od mandatorke kao što je to bio slučaj sa kolonijama. Čak i u slučaju mandata druge i treće grupe gde su države mandatorke imale šira administrativna ovlašćenja da upravljaju teritorijama, ograničenja su postojala, jer pripadnici teritorije pod mandatom nisu bili podanici mandataru. Nastupanjem novih političkih okolnosti nakon Drugog svetskog rata, došlo je do promene njihovog pravnog položaja i organizacije. Teritorije pod mandatom druge i treće grupe prerasle su u tzv. starateljske teritorije.

MEĐUNARODNA UPRAVA POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Uprava nad starateljskim teritorijama

Nastupanjem novih političkih prilika nakon Drugog svetskog rata, došlo je do promene pravnog položaja i organizacije mandatnih područja. U skladu sa proklamovanim pravom naroda na samoopredeljenje, Ujedinjene nacije su pristupile rešavanju kolonijalnog problema idući po dvostrukom koloseku. Povelja je tako, rešavanje problema kolonijalizma razvrstala u dva posebna dela. U spektru različitih ciljeva univerzalne organizacije, Glava XII Povelje uredila je način upravljanja starateljskim teritorijama, dok je Glava XI regulisala pitanja upravljanja nesamoupravnim teritorijama. Nesamoupravna područja su obuhvatila kolonije, a starateljski sistem je uključio teritorije pod mandatom, teritorije koje su oduzete od neprijateljskih sila iz Drugog svetskog rata i teritorije dobrovoljno podvrgnute starateljstvu od država odgovornih za njihovu upravu (član 77). Osnovni cilj starateljstva (*system of trusteeship*), formulisani je u članu 76. Povelje Ujedinjenih nacija i obuhvata učvršćivanje međunarodnog mira i bezbednosti, pomaganje političkog, privrednog, društvenog i vaspitnog napretka stanovništva teritorija i njihov postupni razvitak u pravcu samoupravljanja i nezavisnosti. U tu svrhu, sistem vodi računa o posebnim prilikama svake teritorije i njenog naroda, o slobodno izraženim željama tih naroda kao i odredbama svakog sporazuma o starateljstvu, uz poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru, kao i razvijanje osećanja uzajamne zavisti naroda, osiguranje jednakosti u društvenim, privrednim i trgovinskim pitanjima prema svim članovima Ujedinjenih nacija i njihovim državljanima, a isto tako i jednakosti postupanja prema državljanima pri izricanju pravde, bez štete po ostvarenje napred izloženih zadataka i u granicama odredbe iz člana 80. Povelje koji garantuje poštovanje stečenih prava država i naroda. Odredbe Povelje o pretvaranju

područja pod mandatom u starateljska područja provedena je za sve mandate druge i treće grupe, osim za Jugozapadnu Afriku.¹⁸ Starateljstvo je uspostavljeno nad jedanaest područja i to, nad Togoom i Kamerunom koji su bili odeljeni na francuski i britanski deo, nad Tanganjikom koja je pripala Velikoj Britaniji, nad Somalijom koja je pripala Italiji, nad Zapadnom Samoom koja je pripala Novom Zelandu, nad Ruandom i Urundijem za koje je odgovornost preuzela Belgija, nad Novom Gvinejom i Nauruom kojima je administrirala Australija i nad strateškim ostrvima u Pacifiku koje su preuzele Sjedinjene Američke Države.¹⁹

U Povelji Ujedinjenih nacija izvršena je podela teritorija prema značaju koji imaju za svetski mir i bezbednost, a s obzirom na njihov geografski položaj i političku ulogu. Tako su odeljene strategijske teritorije pod nadležnošću Saveta bezbednosti od nestrategijskih koje su pod ingerencijama Generalne skupštine. Sopstvenim odlukama oba pomenuta organa Ujedinjenih nacija regulisali su uslove za upravljanje starateljskim teritorijama. U organizacionom smislu za ostvarivanje starateljskih funkcija Povelja Ujedinjenih nacija propisala je posebnu odgovornost Starateljskog saveta, kao specijalnog organa nadležnog za sva starateljska područja izuzev strategijskih. Starateljski savet prema odredbama Povelje imao je mogućnost da razmatra izveštaje koje podnosi administracija starateljskog područja, da prima peticije i ispituje ih savetujući se sa administracijom. Potom, Starateljski savet imao je još i dužnosti da vrši povremene obilaske teritorija, da sastavlja upitnike o političkom, ekonomskom i prosvetnom napretku stanovništva teritorije pod starateljstvom, kao i da obavlja druge funkcije u skladu sa odredbama ugovora o starateljstvu. Ugovori o starateljstvu zaključivani su između države starateljice i Ujedinjenih nacija. Ugovori su zaključivani na pet ili deset godina, a posle isteka roka Generalna skupština uzimala je u razmatranje novonastalu situaciju (stepen razvoja naroda

18 Liga naroda je 1920. godine, dala mandat nad Jugozapadnom Afrikom Velikoj Britaniji, u čije ga je ime vršila Južnoafrička Unija sve do 1946. godine, kada je odbila stavljanje ovog područja pod starateljstvo Ujedinjenih nacija. Ujedinjene nacije su, 1966. godine, okončale mandat nad ovim područjem, ali Južnoafrička Republika je i dalje održavala ilegalno stanje sprovodeći rasnu diskriminaciju. U savetodavnom mišljenju Međunarodnog suda pravde od 21. juna 1971. godine, konstatovano je da prisustvo Južne Afrike u Namibiji predstavlja nezakonit čin i da je potrebno da Južna Afrika odmah napusti to područje. Nakon toga Ujedinjene nacije su ulagale velike napore da dovedu do mirnog rešenja spora. Nezavisnost Namibije usledila je tek 1990. godine, nakon ostvarenja mirovne operacije UN.

19 Juraj Andrassy, Božidar Bakotić, Budislav Vukas, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1998, str. 114.

i njegovu sposobnost za samoupravu, mogućnost podizanja većeg stepena samostalnosti i proglašavanja nezavisnosti).

Po pravnoj prirodi, ugovori o starateljstvu predstavljali su ugovore u korist trećih, gde se kao korisnik prava pojavljivala teritorija pod starateljstvom. Zbog činjenice da se uprava poveravala jednoj ili više država, uz mogućnost da i same Ujedinjene nacije preuzmu ulogu starateljice praktično je dolazilo do administrativnog ograničenja teritorijalne vlasti i svojevrsne podele svojstava suverenosti između međunarodne organizacije, države starateljke i teritorije pod starateljstvom. Starateljske funkcije bile su ustanovljene u interesu starateljskih teritorija. Starateljski sistem odbacio je podelu teritorija na kategorije kakve su postojale u sistemu kolonijalnih mandata Društva naroda. Uspostavljanje novog sistema međunarodne uprave nije pretpostavljao uključivanje teritorija pod starateljstvom u sastav države starateljice, niti su stanovnici teritorija dobijali državljanstvo države starateljice. Funkcije koje starateljica uspostavljala predstavljale su integralni deo njene administrativne vlasti koju je vršila u ime svetske organizacije i pod njenom kontrolom, a koje nisu podrazumevale uspostavljanje suverenosti države starateljice nad odnosnim područjem, već pre, ograničenja suverenih prava područja pod starateljstvom.²⁰ Kao ograničeni subjekti međunarodnog prava odnosno, kao subjekti u začecu (*in statu nascendi*), starateljska područja (*trust, tutelage*), funkcionalno su bila ograničena u materijalnom i formalnom smislu. U materijalnom smislu ograničenja su proizilazila iz same svrhe starateljstva, dok u formalnom smislu ograničenost je bila posledica kontrole koju su Ujedinjene nacije uspostavljale nad izvršavanjem starateljske funkcije čiji je osnovni cilj bio postizanje nezavisnosti. Veći stepen kontrole nego u mandatnom sistemu doprineo je postepenoj emancipaciji teritorija pod starateljstvom.

U skladu sa novoproklamovanim načelom suverene jednakosti nakon Drugog svetskog rata, mandat nad Sirijom, Libanom i Transjordanijom okončan je 1946. godine. Davanje veće ili manje samouprave teritorijama dovelo je do okončanja sistema starateljstva. Sistem starateljstva se sukcesivno smanjivao proglašavanjem nezavisnosti Togo 1958. godine, Somalije i Kameruna 1960. godine, Tanganjike 1961. godine, Ruande, Burundija i Samoe 1962. godine i Naurua 1968. godine. Na starateljskom području Nove Gvineje (Zapadnog Irijana) i Papue 1975. godine, nastala nova država. Od Marijanskih, Karolinskih

20 U praksi su zabeležena i suprotna rešenja. Tako je Nova Gvineja na osnovu ugovora o starateljstvu definisana kao integralni deo Australije. Videti: Lassa Oppenheim, *International Law*, vol. I, op.cit., p. 215.

i Maršalskih ostrva formirane se četiri teritorijalno-političke jedinice: Zajednica Severnih Marijanskih ostrva koje su se u vidu „slobodne asocijacije” pridružile Sjedinjenim Američkim Državama, Federativna država Mikronezija, Republika Maršalskih ostrva i Republika Palau sve „pridružene” Sjedinjenim Državama Problem starateljstva na ostrvima u Pacifiku nije okončan, budući da su starateljska područja istovremeno bila i strategijske oblasti u smislu člana 83. Povelje Ujedinjenih nacija. Prestanak starateljstva nad Severnim Marijanskim ostrvima, Federativnom državom Mikronezijom, Republikom Maršalskih ostrva pravno je potvrđeno rezolucijom Saveta bezbednosti broj 683 iz 1990. godine, dok je rezolucijom broj 956 iz 1994. godine, okončan starateljski status nad Republikom Palau.

Uprava nad nesamoupravnim teritorijama

Na konferenciji u San Francisku 1945. godine, ispoljena je vidna zabrinutost država članica Ujedinjenih nacija za sudbinu područja čiji narodi još nisu postigli punu meru samouprave, a koja su u periodu pre otpočinjanja Drugog svetskog rata bila pod vlašću i jurisdikcijom velikih sila. Donošenjem Povelje Ujedinjenih nacija, u međunarodnim odnosima sazrelo je uverenje da neemancipovani narodi moraju steći pravo da samostalno odlučuju o sopstvenoj političkoj sudbini. Glavom XI Povelje proklamovna je Deklaracija o nesamoupravnim teritorijama (*les territoires non autonomes*), kojom je jasno dato do znanja da ne postoji mogućnost anektiranja bivših zavisnih područja u budućnosti. Polazeći da su interesi stanovništva zavisnih teritorija od prvenstvene važnosti, a prihvatajući kao svetu dužnost i obavezu unapređenje sistema međunarodnog mira i bezbednosti ustanovljenog Poveljom, države članice su se složile da se njihova politika prema nesamoupravnim teritorijama mora zasnivati u skladu sa opštim principom dobrosusedskih odnosa uz davanje pažnje interesima i blagostanju ostalog sveta u socijalnoj, ekonomskoj i trgovinskoj oblasti (čl. 74). Članice Ujedinjenih nacija prihvatile su *inter alia*, i obaveze da: unapređuju politički, privredni, društveni i prosvetni napredak naroda nesamoupravnih teritorija; da osiguraju pravično postupanje prema njima; da ih osposobljavaju za samoupravu; da vode dužnog računa o političkim težnjama naroda kao i da im pružaju pomoć u postepenom razvijanju njihovih političkih ustanova, u skladu sa posebnim prilikama svake teritorije i naroda, prema stepenu njihovog razvitka; da učvršćuju međunarodni mir i bezbednost; da unapređuju primenu konstruktivnih mera razvoja, da podstiču istraživanja i da saraduju jedni s drugima i da podstiču saradnju sa specijalizovanim međunarodnim telima u svrhu uspešnog ostvarivanja društvenih, privrednih i naučnih ciljeva. Na kraju,

članice su se obavezale i da Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija redovno dostavljaju izveštaje, kao i statističke i druge podatke tehničke prirode koji se tiču privrednih, društvenih i prosvetnih prilika na teritorijama za koje su odgovorni, izuzev teritorija pod starateljstvom (čl. 73). Obaveza izveštavanja propisana Poveljom, predstavljala je deo mehanizma kojim je Generalna skupština kontrolisala ostvarivanje procesa dekolonizacije.

Od 74 područja na kojima je trebalo sprovesti sistem kontrole iz glave XI Povelje Ujedinjenih nacija, broj nesamoupravnih teritorija je drastično opao nakon usvajanja rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija broj 1514 (XV) od 14. decembra 1960. godine. Rezolucijom je prihvaćena Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima (tzv. kolonijalna deklaracija). Pravno oslonjena na Povelju Ujedinjenih nacija i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima od 10. decembra 1948. godine, Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima garantovala je pravo naroda nesamoupravnih teritorija na samoopredeljenje. Budući da je status nesamoupravnih teritorija bio različit i da se kretao od većeg stepena samostalnosti i samouprave, pa sve do polusamostalnih i zavisnih teritorija, sistem uprave se sprovodio sa različitim intenzitetom i u različitim modalitetima. Upravu nad teritorijama uglavnom su obavljale države geografski odvojene od ostatka teritorije (sa izuzetkom Omana koji je bio spojen sa ostalim delom državnog područja Sultanata Muskat i Oman). Pomenuta činjenica nije zanemarljiva, budući da su odeljene teritorije imale dosta različitosti koje su često bile uzrok političke ekonomske i pravne nejednakosti. S jedne strane Ujedinjene nacije su morale raditi da nesamoupravne teritorije i narodi zaista postignu samostalnost i da postanu ravnopravni članovi međunarodne zajednice, a sa druge strane, zbog ekonomske, političke, pa i kulturne vezanosti za bivšu metropolu jačala je opasnost od novih formi kolonijalizma i zavisnosti.²¹ To se naročito očitovalo kod na primeru Španije, Portugala, Južne Afrike, kao i nekih drugih država administratorki koje su nakon integracije bivših kolonijalnih područja u sopstveni unutrašnji poredak uporno odbijale obavezu izveštavanja iz člana 73. Povelje (primera radi, Francuska je proglasila Martinik, Gvadelupe, Gvajanu i Reunion svojim prekomorskim departmanima, dok je Danska proglasila Grenland svojim područjem).²² Iako je još 1946. godine, formiran Odbor Generalne skupštine za ispitivanje izveštaja sa nesamoupravnih područja, zbog postojećeg otpora nije bilo moguće postići napredak u rešavanju problema

21 A. Božović, *Kolonijalizam i neokolonijalizam*, Beograd, 1964.

22 Juraj Andrassy, Božidar Bakotić, Budislav Vukas, *Međunarodno pravo*, op. cit., str. 123.

u vezi sa sprovođenjem sistema uprave na nesamoupravnim područjima, zbog čega je, 1961. godine, formiran specijalni Komitet za dekolonizaciju, prvobitno sačinjen od 17, a potom i od 24 člana.²³ Rad „Komiteta dvadesetčetvorice” ubrzao je ispunjavanje ciljeva zacrtanih u „kolonijalnoj deklaraciji”. Na osnovu slobodno izražene volje oličene u pravu na samoopredeljenje, nesamoupravne teritorije postepeno su dobile samoupravu slobodnom asocijacijom i integracijom sa već nezavisnim državama ili sticanjem potpune nezavisnosti različitim vidovima političke borbe, od nasilnih oružanih pobuna i revolucija, do dobrovoljnog izjašnjavanja naroda putem plebiscita.²⁴

Kvalitativno nov sistem međunarodne kontrole teritorijalnih nadležnosti, težio je prevazilaženju nejednakosti i uspostavljanju suverenosti naroda na područjima koja su se našla pod stranom administracijom. Sistem uprave nad nesamoupravnim područjima uspostavio je specifična administrativna ograničenja teritorijalne vlasti. Međunarodna briga za ostvarivanje opravdanih interesa naroda nesamoupravnih područja bila je glavni pokretač za uspostavljanje prelaznog stanja koje se ispoljavalo u podeli nadležnosti. Nesamoupravne teritorije vremenom su sticale, određena svojstva državnosti (*in statu nascendi*). Ograničeni pravni kapacitet unutar sistema međunarodnopravne zaštite uzrokovao je postojanje paralelnih nadležnosti – unutrašnje nadležnosti države upraviteljice na teritoriji i međunarodne nadležnosti Ujedinjenih nacija, koja se širila na račun prve u skladu sa ostvarivanjem prava naroda na samoopredeljenje.

Rezolucijom Generalne skupštine broj 2625 (XXV) iz 1970. godine, usvojena je Deklaracija o principima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država u saglasnosti sa Poveljom UN (tzv. deklaracija sedam

23 “General Assembly Resolution 1654 (XVI)”, 27 November 1961.

24 Načini sticanja „potpune samouprave” definisani su kao princip br. VI aneksa rezolucije Generalne skupštine 1541 (XV) iz 1960. godine. Neka nesamoupravna područja poput Alžira vodila su oslobodilačku borbu za nezavisnost, dok su se druga opredelila za plebiscitarno sticanje nezavisnosti. Treće teritorije su pak, izrazile želju da ostanu u nekoj vezi sa dotadašnjim upraviteljicama (u formi „slobodne asocijacije”, kao Niue sa Novim Zelandom ili u formi „slobodno pridružene države”, kao Portoriko sa Sjedinjenim Američkim Državama). Početkom 21.veka, pod kontrolom Odbora dvadesetčetvorice ostalo je 16 područja, od toga desetak je bilo pod upravom Velike Britanije (npr. Bermudi, Anqulla, Britanska devičanska ostrva, Kajmanska ostrva, Gibraltar, Foklandska ostrva, Sveta Jelena, Turks, Pitkeim, Kaikos i dr.), tri pod upravom SAD (Guam, Samoa, Devičanska ostrva), a ostala su bila pod upravom drugih zemalja (Nova Kaledonija pod Francuskom, Tokelau pod Novim Zelandom). Sticanjem nezavisnosti prestalala je i obaveza izveštavanja država upraviteljica propisana Poveljom.

principa). Prema Deklaraciji sedam principa potvrđeno je *inter alia*, da nesamoupravne teritorije imaju status odvojen i različit od teritorije države upraviteljice koji može da traje sve do ostvarenja prava na samoopredeljenje u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija. Suštinski, administrativna vlast države upraviteljice i međunarodna nadležnost Ujedinjenih nacija prema Glavi XI Povelje, nije dovodila u pitanje teritorijalni naslov, odnosno pravo suvereniteta naroda nesamoupravne teritorije.²⁵ Administrativna ograničenja teritorijalne vlasti na nesamoupravnim područjima ogledala se u prelaznim zonama nadležnosti (*zone intermédiaire*), gde su se pomenute dve nadležnosti, unutrašnja i međunarodna, vremenski i prostorno kombinovale i dodirivale (*Kontiguität*).²⁶

Prelazna teritorijalna uprava Ujedinjenih nacija

Međunarodna uprava nad teritorijama međunarodnih organizacija došla je kao posledica novih međunarodnih odnosa i nove uloge Ujedinjenih nacija u rešavanju međunarodnih kriza. Novo internacionalizovano upravljanje direktno se oslanja na ovlašćenja Saveta bezbednosti iz Glava VI i VII Povelje koja između ostalog obuhvataju i razne oblike preventivne diplomatije i aktivnosti usmerene na uspostavljanje, osiguranje, sprovođenje, nametanje i izgradnju mira. Međunarodne uprave nad teritorijama nemaju više mnogo zajedničkog sa ranijim upravama, uzimajući u obzir da međunarodna uprava nad teritorijama danas predstavlja zaštitni mehanizam međunarodne zajednice namenjen osiguranju mira i bezbednosti. Konsolidacija pravnog političkog statusa teritorije u tom smislu, manifestuje se kroz vremenski i funkcionalnu ograničenu podelu nadležnosti između zainteresovanih država, ali i između države čija je teritorija i Ujedinjenih nacija.²⁷ Internacionalizacija se time generalno svodi na neku vrstu „mirnog rešavanja sporova”.²⁸

25 “Western Sahara Case”, *International Court of Justice Report*, 1975, pp. 12, 28; “Land and Maritime Boundaries between Cameroon and Nigeria”, *International Court of Justice Report*, 1998, p. 275; “Kasikili/Sedudu Island” (Botswana v. Namibia), *International Court of Justice Report*, 1999, p. 1045.

26 Henry Rolin, “Les principes de droit international public”, *Recueil des Cours Académie de Droit International*, 1950/II, p. 391.

27 Rudger Wolfrum, “Internationalization”, in: *Encyclopedia of Public International Law*, R. Bernhardt (ed.), Vol. II, Amsterdam, 1995, pp. 1395-1398.

28 Ralph Wilde, “From Danzing to East Timor and Beyond: The Role of International Territorial Administration”, *American Journal of International Law*, 2001, vol. 95, p. 583. etc.

Od osnivanja Ujedinjenih nacija bilo je dosta slučajeva koji su se odnosili prelaznu teritorijalnu upravu. Povod za prvi značajan slučaj bilo je osnivanje tzv. Slobodne teritorije Trsta. Na osnovu člana 21. Mirovnog ugovora sa Italijom iz 1947. godine, teritorija Trsta sa okolinom, odeljena je od državnih područja Italije i Jugoslavije.²⁹ Tršćansko područje na ovaj način, trebalo je da preraste u posebnu teritorijalnu jedinicu pod upravom i nadzorom Ujedinjenih nacija. U tranzitornom periodu, sve do usvajanja stalnog Statuta grada kao integralnog dela mirovnog ugovora, teritorija Trsta bila je izdvojena na dve zone — zonu „A” pod upravom anglo-američkih vojnih snaga i zonu „B” koju su kontrolisale jugoslovenske snage. Slobodna teritorija Trsta *de facto* je predstavljala tampon zonu sa specifičnim pravnim statusom kojeg je imao da jemči Savet bezbednosti preko guvernera oblasti (aneks VI Mirovnog ugovora sa Italijom). Neposredno imenovani guverner, kao predstavnik Ujedinjenih nacija, trebalo je da obavlja zakonodavne i izvršne funkcije. Savet bezbednosti bio je obavezan da nadzire sprovođenje odredbi Mirovnog ugovora kao i prenos vlasti po usvajanju stalnog Statuta i izbora vlade i skupštine. Po sazivanju ustavotvorne skupštine, skupština je trebalo da usvoji ustav. Prema odredbama mirovnog ugovora, vlada je dobila sasvim ograničenu izvršnu vlast, pošto je guverner oblasti imao određene ingerencije kod izbora pravosudnih i upravnih tela. Stalni Statut ograničavao je ugovorni kapacitet oblasti, tako da Slobodna teritorija Trsta nije posedovala ovlašćenja za zaključivanje međunarodnih ugovora, niti je mogla postati član Ujedinjenih nacija i određenih regionalnih organizacija. Budući da je prema odredbama Statuta teritorija Trsta bila demilitarizovana i neutralizovana, podrazumevalo se da teritorijalni entitet nema pravo sklapanja vojnih sporazuma. Po svemu sudeći, Slobodna teritorija Trsta otuda je imala da posluži samo kao uspešan primer u rešavanju teritorijalnih sporova. Do uspostavljanja sistema međunarodne uprave na području Trsta nije došlo zbog poznate hladnoratovske krize. *Inter alia*, nije došlo ni do imenovanja guvernera, što je bio uslov za uspostavljanje organa uprave Slobodne teritorije Trsta. Konačno rešenje je bilo odloženo sve do potpisivanja tzv. Memoranduma o saglasnosti iz 1954. godine. Ovim aktom zona „B” i deo zone „A”, trajno su prisjedinjene Jugoslaviji, dok je grad Trst sa užom okolinom, ostao pod suverenitetom Italije.³⁰

29 “Italian Peace Treaty”, *United Nations Treaty Series*, vol. 49, Annex VII.

30 “Memorandum of Understanding regarding the Free Territory of Trieste”, 5 October 1954, *United Nations Treaty Series*, vol. 235, p. 99. Status je trajno rešen Osimskim sporazumom između Jugoslavije i Italije 1975. godine. Videti: Momir Stojković, „Definitivno rešenje tzv. tršćanskog pitanja, *Međunarodni problemi*, 1977.

Drugi značajan pokušaj uspostavljanja prelazne uprave Ujedinjenih nacija nad teritorijom zbio se na teritoriji nekadašnjeg britanskog mandatnog područja Palestine. Rezolucijom Generalne skupštine broj 181 (II) od 29. novembra 1947. godine, Ujedinjene nacije planirale su podelu Palestine na arapsku i jevrejsku državu, kao i internacionalizaciju Jerusalima „saglasno njegovom istorijskom značaju i religioznom karakteru”. Ne oduzimajući suverenitet stanovništvu Jerusalima, rezolucija je predvidela i demilitarizaciju i neutralizaciju gradskog područja. Starateljskom savetu Ujedinjenih nacija dodeljeno je ovlašćenje da izvrši pripreme, odobri i sprovede sve navedene odredbe u praksi. Proglašavajući Jerusalim za grad sa statusom *corpus separatum*, Skupština Ujedinjenih nacija predvidela je i poseban mehanizam uprave preko guvernera kojeg je trebalo da imenuje Savet bezbednosti. Nadzor na radom guvernera grada Jerusalima trebalo je da vrši Starateljski savet koji bi prema odredbama rezolucio bio nadležan i za donošenje Statuta grada. Sa druge strane, izvršnu vlast na internacionalizovanom području trebalo je da obavlja Izvršni savet sa izabranim starosedocima grada.³¹ Krajnji rok za okončanje britanskog mandata nad Palestinom poklapao se sa 1. avgustom 1948. godine. Ubrzo pošto je Cionistička liga objavila da prihvata plan o podeli, arapske države su isti plan odbacile. Nakon toga, Savet bezbednosti imenovao je medijatora za Palestinu i komisiju koja je imala zadatak da preuzme administraciju nad Palestinom do 14. maja 1948. godine, nešto pre ostvarenja plana o podeli. Na pomenuti datum međutim, došlo je do proglašenja nezavisnosti Izraela od strane provizornog Državnog saveta. Narednog dana oružane trupe arapskih zemalja izvršile su invaziju na Palestinu, što je dovelo do oružanog sukoba sa Izraelom. Teritorija koja se potom našla pod efektivnom kontrolom Izraela bila je veća od one koja je predviđena planom o podeli. Ostatak palestinske teritorije bio je okupiran od Jordana (Zapadna obala i Istočni Jerusalim) i Egipta (Gaza). Rezolucijama br. 194 (III) od 11. decembra 1948. godine i br. 303 (IV) od 9. decembra 1949. godine, Generalna skupština pozivala je strane na sprovođenje plana o uspostavljanju međunarodne uprave nad Jerusalimom. Zbog zaoštrene političke situacije rezolucije nisu dovele do pozitivnih pomaka. Nakon šestodnevno izraelsko-arapskog rata iz 1967. godine, Izrael je zauzeo Jerusalim i ostale palestinske teritorije koje su bile pod kontrolom arapskih država. Uprava Ujedinjenih nacija nad Jerusalimom otuda nije sprovedena.³² Smatrajući Jerusalim za centar sopstvenog kulturnog i

31 Boris Sinadinovski, „Problem Jerusalima i mogućnost njegovog rešavanja”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1989, broj 3, str. 421-431.

32 C.B. Baron, “The International legal Status of Jerusalem”, *International Law Reports*, 1988, vol. 8, pp. 1, etc.

religioznog života, jevrejska nacija je negirala prava hrišćanskom i muslimanskom živilju čime je došlo do trvljenja i do daljih demografskih pomeranja. Predlog statuta Starateljskog saveta Ujedinjenih nacija u vezi internacionalizacije Jerusalima, grada od izuzetne kulturne i religijske važnosti za Jevreje, Muslimane i Hrišćane, iz političkih razloga nije mogao biti ostvaren u praksi.³³ Konačno, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacije rezolucijom broj 478 od 20. avgusta 1980. godine, pozvao je članice Ujedinjenih nacija da ne priznaju Jerusalem za glavni grad Izraela.

U periodu nakon završetka hladnog rata, bilo je više slučajeva prelaznih uprava nad teritorijama. Savet bezbednosti autorizovao je uspostavljanje administracije Ujedinjenih nacija u Kambodži 1992. godine (*United Nations Transitional Authority in Cambodia – UNTAC*), u Somaliji 1993. godine (*United Nations Operation in Somalia – UNOSOM II*), u Bosni i Hercegovini 1995. godine (*United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina – UNMIBH*), u Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu 1996. godine (*United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium – UNTAES*), u srpskoj pokrajini Kosovu i Metohiji 1999. godine (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK*), u Istočnom Timoru 1999. godine (*United Nations Transitional Administration in East Timor – UNTAET*) i u Iraku 2003. godine (*Coalition Provisional Authority – CPA*).

Na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti br. 745 od 28. februara 1992. godine, koja se ne poziva na Glavu VII Povelje, formirana je prelazna uprava Ujedinjenih nacija u Kambodži. Angažovanje Ujedinjenih nacija u Kambodži može se opisati kao koadministracija, jer pored svetske organizacije u vršenju uprave nad teritorijom učešće je uzeo i Nacionalni savet (*Supreme National Council*), kao vrhovno predstavničko telo naroda Kambodže. Uspostavljanjem UNTAC-a i davanjem ovlašćenja Specijalnom predstavniku generalnog sekretara da upravlja civilnom misijom, Vrhovni nacionalni savet preneo je legislativna ovlašćenja na civilnu misiju u svrhu stvaranja stabilnog političkog okruženja neophodnog za sprovođenje izbora.³⁴ U periodu više od godinu dana,

33 “Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, *International Court of Justice Reports*, 2004, p.136.

34 Specijalni predstavnik generalnog sekretara Pariskim sporazumom od 30. oktobra 1990. godine, dobio je zakonodavna ovlašćenja u oblasti spoljnih poslova, odbrane, finansijske politike, unutrašnje bezbednosti i informacija. Videti: “Agreement on a Comprehensive Political Settlement of the Cambodian Conflict”, Doc. S/23177 of 30 October 1990; S.R. Ratner, “The Cambodia Settlement Agreements”, *American Journal of International Law*, 1993, vol. 87, pp. 1, etc.

UNTAC je pomagao civilnoj upravi u pripremi izbora i zaštiti ljudska prava u Kambodži.

Sličan slučaj zbio se i povodom uspostavljanja UNOSOM II u Somaliji gde je postojao Prelazni nacionalni savet (*Transitional National Council*), koji je preneo zakonodavna i upravna ovlašćenja na civilnu misiju. Na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti br. 814 od 26. marta 1993. godine, UNOSOM II bio je ovlašćen da učestvuje u konstituisanju različitih segmenata somalijske zajednice, od obnavljanja civilne administracije, nacionalnih i regionalnih institucija do promovisanja procesa pomirenja i rehabilitacije. Specijalni predstavnik generalnog sekretara imao je moć da donosi zakone i da učestvuje u formiranju značajnih državnih institucija.³⁵

Značajan slučaj za međunarodnu praksu predstavlja uspostavljanje uprave Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini. Rezolucijom br. 1031 od 15. decembra 1995. godine, Savet bezbednosti preneo je ovlašćenja na visokog predstavnika koji po tom osnovu vrši kontrolu svih vidova vlasti u Bosni i Hercegovini i u krajnjoj instanci vrši monitoring i superviziju sprovođenja odredbi Dejtonskog mirovnog sporazuma, uključujući i odredbe Ustava Bosne i Hercegovine koji ulazi u sastav četvrtog po redu aneksa mirovnog sporazuma.³⁶ Postavljanje visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu bilo je direktnoj vezi sa mirovnim procesom i sprovođenjem međunarodnih obaveza koje su *inter alia*, podrazumevale i utvrđivanje linije razgraničenja između Federacije Bosne i Hercegovina i Republike Srpske na području Brčkog. U odsutvu dogovora, entiteti u Bosni i Hercegovini bili su u obavezi da stvar iznesu na arbitražu. Arbitražni tribunal doneo je konačnu odluku 5. marta 1999. godine. Odlukom je osnovan Distrikt, kao *condominium* dva entiteta u kome teritorijalnu vlast obavljaju zajedničke institucije Bosne i Hercegovine, visokog predstavnika i supervizora za Brčko. Brčko Distrikt zvanično je proglašen 8. marta 2000. godine. Nešto pre toga, Kancelarija visokog predstavnika donela je Statut Distrikta Brčkog u Bosni i Hercegovini. Po Statutu, Distrikt obuhvata celu teritoriju predratne opštine Brčko, drugim rečima Distrikt je teritorijalno izdvojen iz entiteta. Prema konačnoj odluci, unutar-etnička linija ne prestaje da postoji sve dok visoki predstavnik ne potvrdi da je granica izgubila pravni značaj. Implementacija konačne odluke kojom se područje Brčkog internacionalizuje,

35 F. E. Hufnagel, *UN-Friendsoperationen der zweiten Generation*, Vom Puffer zur Neuen Treuhand, 1996, pp. 181, etc.

36 "General Framework Agreement (Dayton Agreement)", *International Legal Materials*, 1996, vol. 35, p. 75.

predstavlja jedan od preduslova za okončanje mandata Kancelarije visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini.³⁷

Nešto drugačija prelazna uprava uspostavljena je nad područjem Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema 1996. godine. Prelaznoj upravi Ujedinjenih nacija prethodilo je zaključenje Osnovnog sporazuma između Hrvatske i Republike Srpske Krajine 1995. godine kojim je od Saveta bezbednosti zatraženo da formira prelaznu teritorijalnu upravu. Pozivom na Glavu VII Povelje, Savet bezbednosti doneo je rezoluciju br. 1037. od 15. januara 1996. godine, kojom je uspostavio mirovnu misiju sa zadatkom da provede mirnu reintegraciju područja Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema u sastav Hrvatske. Mandat UNTAES-a pokrivaio je celokupnu vlast nad teritorijom. Na osnovu posebnog sporazuma zaključenog sa zainteresovanim stranama, generalni sekretar je imenovao administratora koji je na osnovu rezolucije br. 1037 dobio ovlašćenje da upravlja civilnim i vojnim komponentama UNTAES-a u prelaznom periodu od dve godine. Nakon isteka dve godine od uspostavljanja prelazne uprave, mandat misije bio je okončan preuzimanjem vlasti na području od strane Hrvatske.³⁸

Sledstveno već uhodanoj posthladnoratovskoj praksi, a koristeći se ovlašćenjima iz Glave VII Povelje, Savet bezbednosti usvojio je rezoluciju br. 1244, 10. juna 1999. godine, kojom je okončana oružana intervencija NATO saveza protiv SR Jugoslavije. Da bi se rešila teška humanitarna situacija na Kosovu i Metohiji, Savet bezbednosti je, pozivajući se na osnovna načela i ciljeve Povelje, na ranije usvojene principe od strane ministara inostranih poslova Grupe G-8 od 6. maja 1999. godine u Sankt Peterburgu, na Sporazum o političkim principima od 3. juna 1999. godine, između Savezne Republike Jugoslavije, Republike Srbije i predstavnika Evropske unije i Rusije (takozvani dokument „Ahtisari-Černomirdin”), kao i na Kumanovski vojno-tehnički sporazum od 10. juna 1999. godine, legalizovao već planirano međunarodno civilno i vojno prisustvo na Kosovu i Metohiji. Rešavanje kosmetske krize time je praktično vraćeno na politički kolosek, u okvir zajedničkih načela koja su imala da dovedu do rešavanja problema unutar sistema Ujedinjenih nacija.³⁹

37 “Federation of Bosnia and Herzegovina v. Republika Srpska (Final Award)”, *International Legal Materials*, 1999, vol. 38, p. 534

38 “Basic Agreement on the Region of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium”, Doc. S/RES/1037 of 15 January 1996; Doc S/1995/951 (Annex). Osnovni sporazum stupio je na snagu 22. novembra 1995. godine.

39 “UN Security Council Resolution 1244 on Kosovo”, 10 June 1999, *United Nations Documents* S/RES/1244. Internet: <http://www.unint/usa/sres1244.htm> 17/10/2005;

Ovlašćujući generalnog sekretara da uz pomoć međunarodnih organizacija uspostavi međunarodno civilno prisustvo u južnoj srpskoj pokrajini, Savet bezbednosti ostao je dosledan da civilnoj misiji Ujedinjenih nacija prenese sva ekskluzivna ovlašćenja neophodna za formiranje prelane teritorijalne uprave (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK*). Kroz vršenje administrativnih funkcija na teritoriji Kosova i Metohije, međunarodna civilna misija *de facto* je preuzela nadležnosti u uspostavljanju i nadgledanju razvoja privremenih institucija samouprave, kroz koje narod Kosova treba da „uživa suštinsku autonomiju u okviru Savezne Republike Jugoslavije”.⁴⁰ Smatrajući da će odgovornost civilnog prisustva uključivati izgradnju i rekonstrukciju pravnog i ekonomskog sistema, zaštitu ljudskih prava i sloboda, pružanje humanitarne i druge pomoći svim unesrećenim, izbeglim i raseljenim licima, Savet bezbednosti odlučio je da postizanje konačnog političkog rešenja zavisi od izgradnje i učvršćenja mira i bezbednosti na kriznom području.⁴¹ Procenjujući stanje nastalo u sporu srpske i albanske strane, Savet bezbednosti usvojio je odluku da se pod okriljem Ujedinjenih nacija dodatno angažuju vojne snage država članica (KFOR) i NATO saveza sa kojima bi se na odgovarajući način pružila logistička podrška

“Agreement on Political Principles between the FRY and EU and Russian envoys, Martii Ahtisaari and Victor Tchernomyrdine”, 3 June 1999, *United Nations Documents S/1999/649*; “Military Tehnical Agreement between the International Security Force (KFOR) and the Governments of FRY and Republic of Serbia”, Kumanovo, FYROM, 9 June 1999, *International Legal Materials*, 1999, n° 38, p. 14.

- 40 Iako se rezolucijom br. 1244 izričito potvrđuje suverenitet na celokupnoj teritoriji države, njegovog ostvarivanja u praksi nema zbog činjenice uspostavljanja *sui generis* sistema međunarodne uprave koji je doveo do horizontalnog i vertikalnog prenošenja efektivne kontrole na delu državne teritorije. Videti: Bernhard Knoll, “UN Imperium: Horizontal and Vertical transfer of Effective Control and the Concept of Residual Sovereignty in 'Internationalised' Territories”, *Austrian Review of International Law and European Law*, 2002, vol. 7, pp. 3–52.
- 41 Odbrom iz tačke 17. Rezolucije br. 1244, podržava se rad Evropske unije i ostalih međunarodnih organizacija na razvijanju sveobuhvatnog pristupa stabilizaciji regiona pogođenog kosovskom krizom, uključujući sprovođenje Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope od 10. juna 1999. godine, uz široko međunarodno učešće radi daljeg unapređivanja demokratije, ekonomskog prosperiteta, stabilnosti i regionalne saradnje (koja u ovom slučaju ima značenje ubrzanja procesa integracije u evroatlantske strukture). Videti: Ljubivoje Aćimović, *Svet i jugoslovenska kriza*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2001, str. 363–365; “Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo”, *United Nations Document S/1999/779*, 12 July 1999, para. 10.

međunarodnoj civilnoj misiji.⁴² Funkcija upravljanja na Kosovu i Metohiji sa Ujedinjenih nacija otuda je bila prenetna na različite međunarodne aktere.

Civilna misija Ujedinjenih nacija počivala je najpre na četiri „stuba” međunarodnih organizacija ovlašćenih za izvršavanje zadataka privremene civilne misije (*UNMIK*). Prvi stub (Pilar I) činile su Ujedinjene nacije sa nadležnostima u sferi građanske i krivično-pravne zaštite. U okviru ekskluzivnih kompetencija svetske organizacije, organizovana je služba UNMIK policije (*CivPol*) i Odeljenje za pravosuđe (*Department of Judicial Affairs*), koje su tokom 2001. godine preuzele ovlašćenja posebnog „stuba” za pružanje humanitarne pomoći (*Office of the United Nations of the High Commissioner for Refugees*).⁴³ Služba za nestala lica i sudsku medicinu (*The Office on Missing Persons and Forensics*) predstavlja usko specijalizovanu službu koja pokriva određene nadležnosti iz oblasti policijske i sudske zaštite. Drugi stub (Pilar II) pokrivala su Ujedinjene nacije sa funkcionalnim nadležnostima u oblasti civilne administracije. Treći stub (Pilar III) predstavljala je Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (*Organisation of Security and Cooperation in Europe — OSCE*), koja je dobila ovlašćenja u organizovanju izbora i izgradnji demokratskih institucija. Na kraju, četvrti stub (Pilar IV) obrazovala je Evropska unija (*European Union — EU*) sa nadležnostima u oblasti ekonomske i materijalne izgradnje i obnove, socijalne rekonstrukcije i razvoja.

Ispunjavanje postavljenih ciljeva iz rezolucije Saveta bezbednosti br. 1244 međunarodna misija na Kosovu i Metohiji funkcionalno je ostvarivala kroz efektivan sistem zapovedanja. Na čelu prelazne međunarodne uprave i svih

42 Prisustvo vojne misije NATO ima dalekosežni pravno-politički značaj za uspostavljanje mira na Kosovu i Metohiji pod okriljem Ujedinjenih nacija. U tekstu rezolucije br. 1244, NATO se apostrofira kao „supstancijalni učesnik međunarodnog bezbednosnog prisustva”, s obavezom sprečavanja sukoba i obnavljanja neprijateljstava, ali i sa dužnostima obezbeđenja sukcesivnog povlačenja jugoslovenskih snaga bezbednosti sa Kosmeta i sprečavanja njihovog eventualnog povratka na ovaj prostor; razoružavanja i demilitarizacije Oslobođilačke vojske Kosova (OVK); uspostavljanja bezbednog okruženja neophodnog za siguran povratak izbeglica i raseljenih lica, kao i za normalno funkcionisanje civilnog prisustva, privremene uprave i humanitarne pomoći. Vojnoj alijansi NATO-a i KFOR-a nalažu se *inter alia* i dužnosti u vezi sa preuzimanjem javne bezbednosti, nadgledanjem uklanjanja mina sa terena, organizovanjem granične kontrole i nadzora i obezbeđenjem lične slobode kretanja, kao i osiguranjem nesmetanog delovanja drugih značajnih međunarodnih organizacija na terenu. Čitava vojna misija „pod okriljem NATO-a” postavljena je tako da može ući u okvir pravila sadržanih u Glavama VII i VIII Povelje.

43 „Ljudska prava u Jugoslaviji 2001”, *Beogradski centar za ljudska prava*, Beograd, 2002, str. 376.

navedenih „stubova” nalazio se specijalni predstavnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, kao najviši organ međunarodne zajednice na ovom području. Principijelno uzevši, specijalni predstavnik generalnog sekretara ujedno je i ličnost koja personifikuje svetsku organizaciju i raspolaže punim obimom ovlašćenja neophodnih za kontrolu rada prelazne međunarodne uprave.⁴⁴ Prema odredbi iz tačke 6. rezolucije br. 1244, specijalnog predstavnika imenuje generalni sekretar Ujedinjenih nacija nakon konsultacija sa Savetom bezbednosti. Specijalni predstavnik funkcioniše na način i u skladu sa ovlašćenjima koja su mu poverena od strane Saveta bezbednosti, a posredstvom generalnog sekretara. Na osnovu delegiranih ovlašćenja koja su mu data rezolucijom br. 1244, specijalni predstavnik generalnog sekretara je, već u prvom zakonodavnom aktu civilne misije, u Uredbi br. 1999/1 o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu preuzeo sve upravne i zakonodavne ingerencije, uključujući i pravo da imenuje i razrešava sudije i civilne službenike i da sprovodi sve funkcije u sferi zakonodavne i izvršne vlasti poverene UNMIK-u, s pravom upravljanja pokretnom i nepokretnom imovinom, novčanim sredstvima, bankovnim računima i ostalom imovinom Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, kao i imovinom koja je u trenutku uspostavljanja međunarodne uprave na Kosmetu, još uvek bila u društvenom vlasništvu.⁴⁵ Pošto pomenuto rešenje nije bilo demokratski izbalansirano, jer je počivalo na jedinstvu, a ne na podeli vlasti, specijalni predstavnik je, promulgacijom Uredbe br. 1999/1 o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu, formalizovao prenos normativnih i izvršnih ovlašćenja na UNMIK.⁴⁶ Međutim, nadležnost za sprovođenje uredbi ostala je i dalje u domenu specijalnog predstavnika koji ih, po pravilu, objavljuje zajedno sa dopunskim administrativnim uputstvima i nadgleda njihovo izvršenje. S obzirom na tok rehabilitacije kriznog područja, administriranje specijalnog predstavnika generalnog sekretara doprinelo je postepenoj političkoj stabilizaciji,

44 Duško Dimitrijević, „Mandat specijalnog predstavnika generalnog sekretara Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji”, Aleksandar Fatić (ur.), *Pitanja Kosmeta*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006, str. 140-170.

45 „Uredba UNMIK-a br. 1999/1 od 25. jula 1991. godine o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu”, UNMIK/URED/1999/1; „Amandmani na Uredbu br. 1999/1 od 12. decembra 1999. godine, o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu”, UNMIK/URED/1999/25; „Amandmani na Uredbu br. 1999/1 od 27. septembra 2000. godine, o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu”, UNMIK/URED/2000/54, Internet: <http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/index.htm> 01/01/2006.

46 David Marshall, Shelley Inglis, “The Disempowerment of Human Rights-Based Justice in the United Nations Mission in Kosovo”, *Harvard Human Rights Journal*, 2003, vol. 16, pp. 95, 114.

ali i sukcesiji vlasti na „Zajedničku privremenu administrativnu strukturu” (*Joint Interim Administration Structure — JIAS*) na koju je izvršen prenos vlasti sa *de facto* organa poput „privremene Vlade Kosova” ili „Predsedništva Republike Kosovo”. Poslednji prenos izvršen je Uredbom UNMIK-a br. 2000/1, od 14. januara 2000. godine. Navedenim aktom, sve ranije zakonodavne, izvršne i sudske strukture na Kosovu i Metohiji prestale su sa delovanjem zaključno sa 31. januarom 2000. godine.⁴⁷

Pridržavajući se opštih principa utvrđenih u rezoluciji Saveta bezbednosti br. 1244, koji polaze od poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, demokratskih principa i pomirenja, međunarodna administracija je 20. maja 2001. godine, usvojila Ustavni okvir za privremenu samoupravu na Kosovu i Metohiji. Ustavnim okvirom definisan je status Kosmeta kao nedeljive teritorijalne celine i, „entiteta pod privremenom međunarodnom upravom, koji sa svojim stanovništvom ima jedinstvene istorijske, pravne, kulturne i jezičke attribute”.⁴⁸ U skladu sa tim, ostvaren je značajan prenos nadležnosti iz zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na privremene organe samouprave (skupštinu, predsednika, vladu, sudove, ali i druge kosmetske organe). Institucionalni pomoci međutim, nisu doveli do konstruktivnije saradnje između različitih etničkih zajednica u cilju izgradnje parlamentarne demokratije i vladavine prava, niti do konačnog političkog rešenja „o budućem statusu Kosova i Metohije”.⁴⁹ Mada se uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji smatra „privremenom” ili „prelaznom”, u pomenutim okolnostima nije bilo lako predvideti kada će se okončati njen mandat zbog zahteva kosovskih Albanaca za nezavisnošću, zbog problema

47 „Uredba UNMIK-a br. 2000/1 od 14. januara 2000. godine, o privremenoj zajedničkoj administrativnoj strukturi Kosova”, UNMIK/URED/2000/1. Uredbom je ujedno došlo i do formiranja Prelaznog veća kao političkog konsultativnog organa i Privremenog administrativnog veća kao tela ovlašćenog da daje preporuke vezane za zakonodavstvo i rad administrativnih odeljenja u oblasti javne bezbednosti, pružanja humanitarne pomoći, pravosuđa, finansija, privrednog razvoja, obrazovanja, nauke i kulture, saobraćaja, pošte i telekomunikacija, zdravstva i socijalne politike, poljoprivrede, zaštite prirodne okoline, razvoja demokratskih procesa i medija, lokalne uprave i emigracionih pitanja.

48 „Ustavni okvir za privremenu samoupravu na Kosovu od 20. maja 2001. godine”, UNMIK/URED/2001/20. Tekst je priložen uz nacrt Uredbe UNMIK-a br. 2001/9, 15. maj 2001. godine. Internet: <http://www.ian.org.yu/kosovo-info/srpski/dokumenta.htm> 20/01/2006.

49 Utvrđivanjem tzv. Standarda za Kosovo od 10. decembra 2003. godine, UNMIK je, prateći inicijativu Kontakt grupe na sasvim novoj osnovi, izložio platformu za dalji razgovor o političkoj sudbini pokrajine. Uslovljavajući konačni status prethodnim ispunjavanjem standarda, UNMIK je postavio osnove na kojima treba da počiva izgradnja budućeg kosmetskog društva. Njihovim ispunjenjem otvorena je mogućnost prenosa nadležnosti i ingerencija rezervisanih isključivo za specijalog predstavnika Ujedinjenih

zaštite srpskog i drugog nealbanskog stanovništva sa Kosova i Metohije i zbog zahteva za očuvanjem teritorijalnog integriteta i suvereniteta Srbije.⁵⁰

Napredak koji je donekle ostvaren u izgradnji prelaznih kosmetskih institucija samouprave i jačanja multietničkog poverenja u prethodnim godinama, doveden je ozbiljno u pitanje jednostranim proglašenjem nezavisnosti „Republike Kosova”, 17. februara 2008. godine.⁵¹ Nakon spoznaje najviših organa Ujedinjenih nacija da UNMIK u novim okolnostima više nije u stanju da efikasno obavlja funkcije prelazne teritorijalne uprave, obelodanjena je nova ideja o „rekonfiguraciji UNMIK-a” koja je suštinski dovela do unilateralne akcije Evropske unije u pogledu preuzimanja dela odgovornosti koju je do tada imala misija Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji. Vođen ciljevima evropske spoljne i bezbednosne politike, Evropski savet je usvojio odluku 4. februara 2008. godine, kojom se odobrava mandat misiji Evropske unije u za pružanje pomoći u uspostavljanju i konsolidaciji pravosudnog, policijskog i carinskog sistema na Kosovu i Metohiji (*European Union Rule of Law Mission in Kosovo – EULEX*).⁵² Budući da na

nacija. Ponuđeno rešenje nije bilo prihvatljivo za Srbiju, jer standardi nisu proistekli iz rezolucije Saveta bezbednosti br. 1244, niti iz nekog drugog pratećeg dokumenta, a otuda nisu ni mogli biti prihvatljiv osnov za rešavanje krize i izgradnju pravog multietničkog društva. Pored toga, realno stanje na Kosovu i Metohiji sprečavalo je temeljnu realizaciju prava i sloboda pripadnika nealbanskih nacionalnih i etničkih zajednica, a krajnje nepovoljni društveno-ekonomski uslovi, otežan proces povratka i obnove uništene imovine, otežan pristup javnim službama, stvorili su utisak da ciljevi utvrđeni u „strategiji povratka” koju je UNMIK izložio kao ključni prioritet, ne reafirmišu postavljene principe sadržane u predloženim „standardima”. Videti: *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2004, str. 391; Duško Dimitrijević, „Međunarodna uprava na teritoriji Kosova i Metohije”, *Pravni život*, 2006, tom IV, br. 12, str. 389-413; „Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji i zaštita imovinskih prava”, *Teme*, 2007, knjiga XXXI, br. 3, str. 473-510; „Međunarodnopravna zaštita stečenih prava na Kosovu i Metohiji” u: Edita Stojic-Karanović i mr Slobodan Jankovic (urs), „*Elementi strategije spoljne politike Srbije*”, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 2008, str. 310.

50 “Report to the Secretary General of the United Nations, Summary and Recommendations”, Head of DPKO Political Assessment Mission on Kosovo, Abasador Kai Eide, *United Nations Document S/2004/932*, Annex I, Brussels, 15 July 2004, p. 4.

51 Proklamacija nezavisnosti bila je povod za traženje savetodavnog mišljenja od Međunarodnog suda pravde u Hagu. Videti: “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo”, Request for Advisory Opinion, Internet, <http://www.icj-cij.org>. 10/10/2008.

52 “Council Joint Action on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO”, Brussels, 4 February 2008. Odluci Evropskog saveta prethodio je tzv. Sveobuhvatni plan za konačni status Kosova, Martija Ahtisarija (*Marti Ahtisaari*), koji prejudicira nezavisnost Kosova. Videti: “Comprehensive Proposal for the Kosovo Status

misiju Evropske unije nisu preneti ovlašćenja misije Ujedinjenih nacija, generalni sekretar Ujedinjenih nacija Ban Ki-Mun, predložio je „Plan od šest tačaka”, kojim se *lato sensu*, regulišu pitanja vladavine prava na Kosovu i Metohiji. Nakon odobravanja plana Generalnog sekretara, uprava Ujedinjenih nacija definitivno je prerasla u jedan vid međunarodne koadministracije ili prelazne međunarodne uprave nad teritorijom Kosova i Metohije.⁵³

Sledeći slučaj uspostavljanja neposredne teritorijalne administracije svetske organizacije odnosio se na Istočni Timor gde su Ujedinjene nacije podržale humanitarnu akciju pomoći stanovništvu nad kojim je izvršen masakr od strane gerilaca koje je ohrabivala Indonezija. UNTAET je formiran rezolucijom Saveta bezbednosti br. 1272 od 25. oktobra 1999. godine, donetom na bazi ovlašćenja iz Glave VII Povelje.⁵⁴ Misija Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru imala je civilne i vojne zadatke koji su se *inter alia*, sastojali u osiguranju bezbednosti, javnog reda i mira, kao i u davanju podrške izgradnji samouprave na celoj teritoriji Istočnog Timora. Specijalnom predstavniku generalnog sekretara data su ovlašćenja u vezi sa sprovođenjem civilnih i vojnih komponenti prelazne uprave. Ovlašćenja specijalnog predstavnika uključivala su i određene odgovornosti u vezi sa vršenjem zakonodavne, izvršne i sudske vlasti.⁵⁵ Mandat uprave Ujedinjenih nacija trajao je sve do 20. maja 2002. godine, nakon čega je teritorija Istočnog Timora stekla nezavisnost. Pomoć u upravi nad teritorijom dala je nova misija Ujedinjenih nacija za podršku Istočnom Timoru (*United Nations Mission of Support in East Timor – UNMISSET*), osnovana rezolucijom Saveta bezbednosti br. 1410 od 17. maja 2002. godine. Misija je uključivala mirovne snage Ujedinjenih nacija sa civilnim i vojnim predstavnicima na čijem čelu se nalazio specijalni predstavnik generalnog sekretara. Mandat mirovnih snaga

Settlement”, *United Nations Security Council*, 26 March 2007. Pomenuti Ahtisarijev plan ne reguliše pitanje delegiranja ovlašćenja sa Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija na Evropsku uniju, već navodi da odluku o angažmanu Evropske unije na Kosovu donosi Evropski savet.

- 53 Zahtev Srbije da EULEX dobije mandat od Saveta bezbednosti i da bude statusno neutralan, kao i da se ne primenjuje plan Marti Ahtisarija, usvajanjem plana generalnog sekretara bio je time formalno uobličen. Videti: Internet, <http://www.eulex-kosovo.eu/srb/index.php> 08/12/2008.
- 54 Carsten Stahn, “The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A First Analysis”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2001, vol. 5, pp. 107, etc.
- 55 Matthias Ruffert, “The Administration of Kosovo and East-Timor by the International Community”, *International and Comparative Law Quarterly*, 2001, vol. 50, p. 613.

sastojao se u pružanju pomoći lokalnom stanovništvu, u unapređenju stabilnosti, demokratije, pravde, javne bezbednosti, u sprovođenju zakona, spoljne bezbednosti i kontroli granica za period od dve godine. U Ujedinjenim nacijama nova nezavisna država priznata je pod imenom Timor-Leste.⁵⁶

Prelazna teritorijalna uprave država članica Ujedinjenih nacija

Kao što se iz predhodnog izlaganja može zaključiti, za razliku od ranije uprave nad nesamoupravnim područjima, savremene prelazne uprave nad teritorijama predstavljaju sasvim nov fenomen u međunarodnim odnosima.⁵⁷ U novijoj praksi, slikovit slučaj predstavlja teritorijalna uprava nad Irakom konstituisana nakon anglo-američke invazije na ovu zemlju, marta 2003. godine. Uprava je uspostavljena na osnovu rezolucije br. 1483 od 22. maja 2003. godine, kojom je, Savet bezbednosti pozivanjem na „posebna ovlašćenja, odgovornosti i obaveze po međunarodnom pravu”, autorizovao privremenu koalicionu vlast Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije u Iraku (*Coalition Provisional Authority – CPA*). Privremena uprava, kako je u rezoluciji navedeno, preuzima se radi dobrobiti iračkog naroda kroz „efektivnu administraciju nad teritorijom”. Kako je zamišljeno CPA je trebalo da traje, sve dok se ne uspostavi međunarodno priznata predstavnička vlast i dok se ne preuzme odgovornost za upravljanje teritorijom. Sprovođenje mera uprave uključuju restauraciju i ustanovljavanje nacionalnih i lokalnih institucija, rekonstrukciju ključne infrastrukture i sprovođenje pravnih reformi. Bez obzira što je pomenutom rezolucijom Saveta bezbednosti predviđen širok dijapazon ovlašćenja za specijalnog predstavnika generalnog sekretara, irački slučaj odstupa od uobičajenih pravila o prelaznoj upravi nad teritorijom, jer prelaznu upravu nisu formirale Ujedinjene nacije, već koalicija sačinjena od Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije. Iako efektivni prenos ovlašćenja civilne administracije na dve države članice nije bio opšte prihvaćen od međunarodne zajednice, privremenoj koalicionaloj vlasti Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije dodeljene su uloge administratora i okupatora iračke teritorije. Postepeni prenos vlasti sa anglo-američke vojne koalicije na iračke lokalne institucije trebalo je da se ostvari posredstvom Vladinog saveta. Međutim, prenos nije bio u potpunosti ostvariv iz razloga što je CPA imala primarnu odgovornost u vezi sa održavanjem

56 Gaël Abline, “De l’indépendance du Timor-Oriental”, *Revue Générale de Droit International Public*, 2003, vol. 107, pp. 349-375.

57 “Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, *International Court of Justice Reports*, 2004, p.136.

nacionalne bezbednosti. Proces prenosa vlasti trajao do 30. juna 2004. godine, kada je CPA ustupila vršenje suverenih prava nad teritorijom iračkoj prelaznoj Vladi u skladu sa rezolucijom Saveta bezbednosti br. 1546 od 8. juna 2004. godine. Iako se pomenutom rezolucijom utvrđuje prioritet Ujedinjenih nacija u vršenju civilne misije u Iraku (*United Nations Assistance Mission for Iraq – UNAMI*), uloga Ujedinjenih nacija u administriranju područja Iraka svedena je na prost zbir nadzornih i pomoćnih aktivnosti u vezi sprovođenja prelazne uprave Vlade Iraka.⁵⁸

Pravna priroda prelaznih teritorijalnih uprava Ujedinjenih nacija

Iz razloga što mere prelazne uprave nad teritorijama nisu eksplicitno propisane Poveljom, činjeni su pokušaji da se raznim teorijskim konstrukcijama i evolutivnim interpretacijama njenih odredbi nadopuni postojeća praznina. Preduzimanje mera teritorijalne uprave Ujedinjenih nacija u savremenim međunarodnim odnosima tako se generalno podvodi pod odredbe Glave VII Povelje. Već u zavisnosti od slučaja, kao osnov za uspostavljanje teritorijalne uprave navode se odredbe iz različitih članova pomenutog poglavlja Povelje. Pojedini koncepti polaze od stanovišta da se pravni osnov za preduzimanje mera teritorijalne uprave nalazi u članu 42. Povelje kojim se ovlašćuje Savet bezbednosti da donese odluku o oružanim merama. Ustanovljavanje *ad hoc* krivičnih tribunala, doprinelo je osnaženju pomenutog shvatanja.⁵⁹

58 Erika de Wet, “The Direct Administration of Territories by the United Nations and its Member States in the Post Cold War Era: Legal Bases and Implications for National Law”, *Max Planck United Nations Yearbook*, 2004, vol. 8, p. 306.

59 Institucija *ad hoc* tribunala za zločine koje su počinili pojedinci širokim tumačenjem može se smatrati pojedinačnim aktima upravljanja. Prva dva dobro poznata primera u svetskoj praksi odnose se na Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia – ICTY*) osnovan rezolucijom Saveta bezbednosti br. 827 od 25. maja 1993. godine i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (*International Criminal Tribunal for Rwanda – ICTR*), osnovan rezolucijom br. 955 od 8. novembra 1994. godine. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju formiran je radi krivičnog gonjenja za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava počinjene u bivšoj Jugoslaviji posle januara 1992. godine. Međunarodni krivični tribunal za Ruandu ustanovljen je radi krivičnog gonjenja za povrede međunarodnog humanitarnog prava i genocid koji su počinili državljani Ruande u periodu od 1. januara do 31. decembra 1994. godine. Mada se sedišta tribunala ne nalaze na teritorijama na kojima se prostire njihova nadležnost (sedište prvog Suda je u Hagu, a drugog u Aruši), u praksi je prihvaćeno da tribunali imaju pomoćnu ulogu u vršenju administracije nad teritorijama gde su zločini počinjeni.

Sa druge strane postoje i drugačija mišljenja po kojima se administracija nad teritorijama podvodi pod član 41. koji ovlašćuje Savet bezbednosti da donese mere koje ne povlače upotrebu oružane sile. Činjenica da se u članu 41. propisuju neoružane mere protiv država, nije navodno presudna kod pravne kvalifikacije mera, jer sve što se prema ovoj odredbi od država traži da učine, može učiniti i sam Savet bezbednosti. Prema nešto suptilnijem konceptu, član 41. sastoji se iz dva dela. Jedan deo odnosi se na mogućnost Saveta bezbednosti da donese neophodnu odluku u svrhu održanja ili vaspostavljanja mira i bezbednosti, dok se drugi deo odnosi na ovlašćenje Saveta bezbednosti da pozove države na saradnju i izvršavanje usvojenih mera. Budući da se administracija nad teritorijama uglavnom svodi na individualno izvršavanje obaveza, a da su mere prinude predviđene članom 41. zamišljene kao kolektivne sankcije usmerene protiv država ili naoružanih grupa unutar države, ne bi trebalo davati suviše komentare na poslednji predlog. Takođe, ne bi trebalo prihvatiti ni mišljenje po kome upravljanje teritorijama i formiranje *ad hoc* međunarodnih krivičnih tribunala mora da bude uključeno u mere predviđene članom 42, jer se time prejudicira oružani karakter međunarodne uprave nad teritorijama.⁶⁰ Pomenuto shvatanje ne može biti opravdanje za slučajeve gde nisu sprovedene oružane akcije snaga Ujedinjenih nacija ili slučajeve koje nije odobrio Savet bezbednosti. Važno je uočiti i da administratori nad teritorijama pod kontrolom i smernicama Saveta bezbednosti, moraju poštovati pravila opšteg međunarodnog prava. U praksi Ujedinjenih nacija postoji tendencije koje idu u pomenutom pravcu.⁶¹

Pored iznetih stanovišta, u doktrini se pominje još i mogućnost da mere upravljanja teritorijama proishode iz odredbe člana 24. stav 1. Povelje. Kako se

60 Moguće je, kao što je to utvrdio Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, da se osnov za osnivanje *ad hoc* tribunala nalazi u članu 41. Povelje to jest, u implicitnom ovlašćenju Saveta bezbednosti koje proizilazi iz eksplicitnog ovlašćenja da se usvoje prinudne neoružane mere za vaspostavljanje međunarodnog mira. Videti: "Prosecutor v. Duško Tadić", *Decision on the Defence Motion for Interlocutory appeal and Jurisdiction*, Case n° IT-94-1-T, 2 October 1995, appeals Chamber, para 27; Fredric L. Kirgis, "The Security Council's First Fifty Years", *American Journal of International Law*, 1995, vol. 89, pp. 506, etc.

61 Polazeći od činjenice da uspostavljanje prelazne teritorijalne uprave Ujedinjenih nacija može pogađati interese i prava zainteresovanih država, a da se članom 40. eksplicitno propisuju ovlašćenje Saveta bezbednosti da donosi privremene mere, koje kao takve ne mogu uticati na prava, zahteve ili položaj zainteresovanih strana, u doktrini je odbačena mogućnost uspostavljanja prelazne teritorijalne uprave Ujedinjenih nacija na bazi pomenutog člana Povelje. Videti: Alexander Orekhelashvili, "The Legal Basis of the United Nations Peace-Keeping Operations", *Virginia Journal of International Law*, 2003, vol. 43, p. 485.

navedenom odredbom stipuliše da Savet bezbednosti ima prevashodnu odgovornost za očuvanje međunarodnog mira u svetu, *a fortiori*, Savet bezbednosti ima i mogućnost da preduzima mere koje smatra neophodnim. Jedini uslov koji se ovde postavlja jeste da Savet bezbednosti preduzima mere koje su nužne za očuvanje ili ponovno uspostavljanje mira. Drugim rečima, Savet bezbednosti može sprovoditi jednu vrstu generalnog, to jest, rezidualnog ovlašćenja. Pomenuto stanoviše u suprotnosti je sa stavom 2, člana 24. Povelje, u kome su eksplicitno nabrojana funkcionalna ovlašćenja data Savetu bezbednosti na osnovu Glava VI, VII, VIII i XII. Povelje. Logično bi bilo postaviti pitanje, zašto se u članovima 40, 41. i 42. Glave VII eksplicitno propisuju mere koje Savet bezbednosti može preduzeti, ako istovremeno, Savet bezbednosti može preduzeti i svaku drugu meru kako bi se očuvao međunarodni mir i bezbednost? U odsustvu centralizovanog sistema tumačenja Povelje, međunarodna praksa izjasnila se da Povelju treba da tumače organi koji su pozvani i da je primenjuju.⁶² Pomenuti pristup otvorio je prostor za stvaralačko tumačenje Povelje i za primenu koncepta o rezidualnim ovlašćenjima koja nisu propisana neposredno u Povelji, ali koja proizilaze iz širokog tumačenja odredbi Povelje ili „uobičajene prakse”. Teorija o rezidualnim ovlašćenjima primenjivana je u praksi Saveta bezbednosti kako bi se stvorila osnova za donošenje odluka koje nisu bile prihvatljive za sve države članice svetske organizacije, ali, koje su odgovarale opštim međunarodnim kretanjima i interesima šire međunarodne zajednice. Drugim rečima, iako se donošenjem rezolucija Saveta bezbednosti pozivanjem na član 24, nije odražavao pravi smisao Povelje, rezolucijama je trebalo opravdati eventualne propuste Saveta bezbednosti u izvršavanju njegove osnovne dužnosti u vezi sa održavanjem i vaspostavljanjem međunarodnog mira i bezbednosti. Otuda potiče i pretpostavka o opštoj saglasnosti država u odnosu na rezoluciju Saveta bezbednosti formulisanu članom 25. Povelje. Prilikom ocene iznetog stanovišta, svakako bi valjalo uzeti u obzir savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde od 21. juna 1971. godine, o pravnim posledicama prisustva Južne Afrike u Namibiji, u kome je teorija o rezidualnim ovlašćenjima izvedena interpretacijom člana 24. Povelje u vezi sa tumačenjem rezolucije koju je Savet bezbednosti doneo povodom namibijskog pitanja. Potvrđujući da su članom 24. stav 1. Povelje Savetu bezbednosti dodeljena generalna ovlašćenja za preduzimanje akcije u datom slučaju, Međunarodni sud pravde istovremeno je potvrdio i posedovanje specifičnih ovlašćenja Saveta bezbednosti po odredbi iz

62 Hambro Pollux, “The Interpretation of the Charter”, *British Yearbook of International Law*, 1946, vol. 23, pp. 54, etc.

stava 2. člana 24, u vezi sa obavljanjem dužnosti propisanih u Glavama VI, VII, VIII i XII. Prihvatajući pomenuti normativnu konstrukciju, Međunarodni sud pravde proglasio je prisustvo Južne Afrike u Namibiji nezakonitim. Međunarodni sud pravde naveo je još i da se rezolucijom Saveta bezbednosti br. 276 od 30. januara 1970. godine utvrđuje objektivna nemogućnost nametanja sankcija Južnoj Africi, iako se većina članica izjasnila za njihovo uvođenje.⁶³ Konačno, bez obzira što je pomenuto mišljenje Međunarodnog suda pravde imalo savetodavni karakter, mišljenje je svojim autoritetom doprinelo stvaranju prakse koja se kretala na liniji potreba i mogućnosti Ujedinjenih nacija.⁶⁴ Evolucijom međunarodnih odnosa postalo je tako uobičajeno da se na bazi eksplicitno navedenih funkcionalnih ovlašćenja u Povelji, izvode implicitna ovlašćenja Saveta bezbednosti koja su služila kao opravdanje za uspostavljanje nekih vidova teritorijalnih administracija svetske organizacije. Pomenuta praksa poznata je pod nazivom „mere iz Glave VI $\frac{1}{2}$ ”, a obično je pretpostavljala pristanak pogođenih država na uspostavljanje mirovne misije čiji se osnov *stricto sensu*, nije mogao podvesti pod odredbe Glave VII.⁶⁵ Pristup je proširen shvatanjima da dobrovoljni pristanak država na uspostavljanje misija Ujedinjenih nacija proizilazi iz člana 39. Povelje u vezi sa ovlašćenjem iz člana 29, na osnovu kojeg Savet bezbednosti ima mogućnost da osniva pomoćne organe, odnosno u vezi sa ovlašćenjem iz člana 98. po kome, Savet bezbednosti poverava vršenje određenih funkcija generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija.⁶⁶ U pomenutom kontekstu međutim, ne bi bilo ispravno prihvatiti da član 39. koji pripada Glavi VII, predstavlja ujedno i pravni osnov za uspostavljanje misija Ujedinjenih nacija, budući da dobrovoljni pristanak država implicira iz međunarodne prakse, a ne iz eksplicitnih ovlašćenja utvrđenih u Povelji.⁶⁷

63 “Advisory Opinion on Namibia”, *International Court of Justice Reports*, 1971, p. 51; Rosalyn Higgins, “The Advisory Opinion on Namibia: Which UN Resolution are Binding under Article 25 of the Charter?”, *International Comparative Law Quarterly*, 1972, vol 21, p. 271.

64 “Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania” (Advisory Opinion), *International Court of Justice Reports*, 1950, p. 71.

65 “Certain Expenses of the United Nations”, (Advisory Opinion), *International Court of Justice Reports*, 1962, p. 184.

66 Carsten Stahn, “The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A First Analysis”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2001, vol, 5, op. cit., p. 140.

67 Generalni sekretar Butros Gali, svojevremeno je objavio izveštaj u vezi sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u kome je izneo stav koji je blizak konceptu o rezidualnim ovlašćenjima. Po mišljenju Generalnog sekretara, međunarodni krivični tribunali predstavljaju *ad hoc* pomoćne organe Saveta bezbednosti koje Savet bezbednosti ima pravo da osniva u situacijama u kojima je to neophodno za izvršavanje funkcionalnih ovlašćenja.

Sledstveno iznetoj analizi, moguće je da praksa Saveta bezbednosti u velikoj meri odudara od slova i duha Povelje. Štaviše, za većinu odluka Ujedinjenih nacija koje se odnose na uspostavljanje međunarodne uprave nad teritorijom osnov nije proizašao eksplicitno iz odredbi Glave VII, već iz implicitnih ovlašćenja, odnosno, iz „uobičajene prakse” svetske organizacije iz koje su proistekla i „sekundarna pravila” praćena svešću država o njihovoj obaveznosti (*communis opinio juris*).⁶⁸ Bez obzira da li je u konkretnom slučaju reč o jednom ili drugom ovlašćenju, sva izvedena ovlašćenja Saveta bezbednosti priznata su svetskoj organizaciji, kako bi ona bila u mogućnosti da efikasnije obavlja svoje funkcije.⁶⁹ Razlog za usvajanje navedenog zaključka proizilazi iz pasivnog odnosa država članica prema merama Saveta bezbednosti za koje se ne može tvrditi da su donete u skladu sa Poveljom, ali za koje nije sporno da su barem formalno, u saglasnosti sa ciljevima i načelima svetske organizacije. Sistem vrednosti Povelje otuda predstavlja jedinstvenu celinu iz koje je moguće izvesti ovlašćenja za uspostavljanje međunarodne uprave nad teritorijama, a koja predstavlja izraz objektivnih potreba međunarodne zajednice *per se*.

UMESTO ZAKLJUČKA

Napred navedena zapažanja upućuju na zaključak da se uprava Ujedinjenih nacija nad internacionalizovanim područjima, bitno razlikuje od ranijih međunarodnih administracija nad teritorijama. Razlike proizilaze iz dinamičnog kretanja međunarodnih odnosa, koji je vremenom doprineo proširivanju funkcionalnih ovlašćenja svetske organizacije u vezi sa sprovođenjem mirovnih operacija. Zapažanje se odnosi pre svega na slučajeve gde je Savet bezbednosti pre uspostavljanja, osiguranja, nametanja i izgradnje mira usvajao rezolucije koje se nisu oslanjale na eksplicitna ovlašćenja iz Povelje, već na implicitna ili izvedena ovlašćenja proizašla iz „uobičajene međunarodne prakse”. Navedena praksa imala je za posledicu pravu ekspanziju ovlašćenja Ujedinjenih nacija uključujući i ovlašćenja u vezi sa uspostavljanjem teritorijalne administracije na *ad hoc* bazi. Suštinski, takvo stanje dovelo je do podela funkcionalnih ovlašćenja i teritorijalnih nadležnosti između država i međunarodnih organizacija i do

68 Niels Blokker, “Beyond Dili: On the Powers and Practice of International Organizations”, in: G.P.H. Kreijen et. al. (eds), *State, Sovereignty and International Governance*, 2002, pp. 307, etc.

69 “Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations”, Advisory Opinion, *International Court of Justice Reports*, 1949, pp. 174, etc.

pojave većeg broja teritorija pod međunarodnom upravom.⁷⁰ Ujedinjene nacije su na načine opisane u predmetnoj studiji, kroz uspostavljanje teritorijalne administracije, sprovodile mere obezbeđenja mira i konsolidacije političkog, pravnog i ekonomskog statusa teritorije.⁷¹

LITERATURA

1. Abline, Gaël, “De l’indépendance du Timor-Oriental”, *Revue Générale de Droit International Public*, 2003, vol. 107.
2. “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo”, Request for Advisory Opinion, Internet, <http://www.icj-cij.org>, 10/10/2008.
3. Aćimović, Ljubivoje, *Svet i jugoslovenska kriza*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2001.
4. “Advisory Opinion on Namibia”, *International Court of Justice Reports*, 1971.
5. “Agreement on a Comprehensive Political Settlement of the Cambodian Conflict”, Doc. S/23177 of 30 October 1990.
6. “Agreement on Political Principles between the FRY and EU and Russian envoys, Martii Ahtisaari and Victor Tchernomyrdine”, 3 June 1999, *United Nations Documents S/1999/649*.
7. „Amandmani na Uredbu br. 1999/1 od 12. decembra 1999. godine, o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu”, UNMIK/URED/1999/25.
8. „Amandmani na Uredbu br. 1999/1 od 27. septembra 2000. godine, o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu”, UNMIK/URED/2000/54,
9. Internet: <http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/index.htm> 01/01/2006.
10. Andrassy, Juraj, Bakotić, Božidar, Vukas, Budislav, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
11. Andrassy, Juraj, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
12. “Basic Agreement on the Region of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium”, Doc. S/RES/1037 of 15 January 1996; Doc S/1995/951 (Annex).
13. Baron, C.B., “The International legal Status of Jerusalem”, *International Law Reports*, 1988, vol. 8.

70 Rudger Wolfrum, “Internationalization”, in: Rudolf Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam, 1995, vol. II, op. cit., pp. 1395, etc.

71 Duško Dimitrijević, *Međunarodnopravno regulisanje teritorije država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 116

14. Blociszewski, J., "L'affaire de Memel la decision de la Conférence de Abassadeurs du 16 février 1923", *Revue Général de Droit International Public*, 1923, vol. 30.
15. Blokker, Niels, "Beyond Dili: On the Powers and Practice of International Organizations", in: G.P.H. Kreijen et. al. (eds), *State, Sovereignty and International Governance*, 2002.
16. Božović, Aleksandar, *Kolonijalizam i neokolonijalizam*, Beograd, 1964.
17. Ćirković, Stevan, „Sarska oblast”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1935, br. 47, str. 146;
18. "Certain Expenses of the United Nations", (Advisory Opinion), *International Court of Justice Reports*, 1962.
19. "Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement", *United Nations Security Council*, 26 March 2007.
20. "Convention concerning the Territory of Memel", 8 May 1924, *League of Nations Treaty Series*, vol. 29, pp. 87, 95-97.
21. "Council Joint Action on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO", Brussels, 4 February 2008.
22. Delbez, Louis, "Le concept d' internationalisation", *Revue Général de Droit International Public*, 1967, vol. 71.
23. Dimitrijević, Duško, „Međunarodnopravna zaštita stečenih prava na Kosovu i Metohiji” u: Edita Stojic-Karanović i mr Slobodan Jankovic (urs), „*Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 2008.
24. Dimitrijević, Duško, „Mandat specijalnog predstavnika generalnog sekretara Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji”, Aleksandar Fatić (ur.), *Pitanja Kosmeta*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006.
25. Dimitrijević, Duško, „Međunarodna uprava na teritoriji Kosova i Metohije”, *Pravni život*, 2006, tom IV, br. 12.
26. Dimitrijević, Duško, „Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji i zaštita imovinskih prava”, *Teme*, 2007, knjiga XXXI, br. 3.
27. Dimitrijević, Duško, *Međunarodnopravno regulisanje teritorije država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
28. "Federation of Bosnia and Herzegovina v. Republika Srpska (Final Award)", *International Legal Materials*, 1999, vol. 38.
29. "General Assembly Resolution 1654 (XVI)", 27 November 1961.
30. "General Framework Agreement (Dayton Agreement)", *International Legal Materials*, 1996, vol. 35.
31. Heliard, Madeleine, *Le statut international du Territoire de Memel*, Grande Imprimerie, Troyes, these, 1932.

32. Higgins, Rosalyn, “The Advisory Opinion on Namibia: Which UN Resolution are Binding under Article 25 of the Charter?”, *International Comparative Law Quarterly*, 1972, vol 21.
33. Hoffmann, Gerhard, “Protectorates”, in: *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative and International Law, Elsevier Science B.V., Amsterdam, 1997, vol. III.
34. Hufnagel, F.E., *UN-Friendsoperationen der zweiten Generation*, Vom Puffer zur Neuen Treuhand, 1996.
35. “Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania” (Advisory Opinion), *International Court of Justice Reports*, 1950.
36. “Interpretation of the Statute of the Memel Territory”, *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. A/B, n° 49, 1932.
37. “Italian Peace Treaty”, *United Nations Treaty Series*, vol. 49, Annex VII.
38. “Kasikili/Sedudu Island” (Botswana v. Namibia), *International Court of Justice Report*, 1999.
39. Kelsen, Hans, *Principles of International Law*, Holt, Reinhart and Winston, New York, 1966.
40. Kirgis, Fredric L., “The Security Council’s First Fifty Years”, *American Journal of International Law*, 1995, vol. 89.
41. Knoll, Bernhard, “UN Imperium: Horizontal and Vertical transfer of Effective Control and the Concept of Residual Sovereignty in 'Internationalised' Territories”, *Austrian Review of International Law and European Law*, 2002, vol. 7.
42. “Land and Maritime Boundaries between Cameroon and Nigeria”, *International Court of Justice Report*, 1998.
43. Le Fir, Luj, *Međunarodno javno pravo*, Geca Kon, Beograd, 1934.
44. Le Fur, Louis, *Précis de droit international public*, Dalloz, Paris, 1937.
45. “Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, *International Court of Justice Reports*, 2004.
46. “Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, *International Court of Justice Reports*, 2004.
47. „Ljudska prava u Jugoslaviji 2001”, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.
48. „Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003”, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2004.
49. Makowski, Julien, “La situation juridique de la ville libre de Dantzing”, *Revue Générale de Droit International Public*, 1923, vol. 50.

50. Marshall, David, Inglis, Shelley “The Disempowerment of Human Rights-Based Justice in the United Nations Mission in Kosovo”, *Harvard Human Rights Journal*, 2003, vol. 16.
51. “Memorandum of Understanding regarding the Free Territory of Trieste”, 5 October 1954, *United Nations Treaty Series*, vol. 235.
52. “Military Technical Agreement between the International Security Force (KFOR) and the Governments of FRY and Republic of Serbia”, Kumanovo, FYROM, 9 June 1999, *International Legal Materials*, 1999, n° 38.
53. Novaković, Mileta, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Jugoslovensko udruženje za međunarodno pravo, Beograd, 1936.
54. Oppenheim, Lassa, *International Law*, London, 1948, I.
55. Orekhelashvili, Alexander, “The Legal Basis of the United Nations Peace-Keeping Operations”, *Virginia Journal of International Law*, 2003, vol. 43.
56. Pollux, Hambro, “The Interpretation of the Charter”, *British Yearbook of International Law*, 1946, vol. 23.
57. Popović, Đura, *Liga Naroda*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1930.
58. “Polish Postal Service in Danzig”, Publications of Permanent Court of International Justice, Ser. B, n° 11.
59. “Polish War Vessels in the Port of Danzig”, *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. A/B, n° 43, 1931.
60. “Prosecutor v. Duško Tadić”, *Decision on the Defence Motion for Interlocutory appeal and Jurisdiction*, Case n° IT-94-1-T, 2 October 1995, appeals Chamber, para 27.
61. Ratner, S.R., “The Cambodia Settlement Agreements”, *American Journal of International Law*, 1993, vol. 87.
62. Rees, Daniel F. Van, *Les mandats internationaux*, Rousseau & Cie., Paris, 1927.
63. “Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations”, Advisory Opinion, *International Court of Justice Reports*, 1949.
64. “Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo”, *United Nations Document S/1999/779*, 12 July 1999, para. 10.
65. “Report to the Secretary General of the United Nations, Summary and Recommendations”, Head of DPKO Political Assessment Mission on Kosovo, Abasador Kai Eide, *United Nations Document S/2004/932*, Annex I, Brussels, 15 July 2004.
66. Rolin, Henry, “Les principes de droit international public”, *Recueil des Cours Académie de Droit International*, 1950/II.

67. Römer's, Michel, "Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lituanie sur le territoire de Memel", *Revue Général de Droit International Public*, 1936, vol 43.
68. Ruffert, Matthias, "The Administration of Kosovo and East-Timor by the International Community", *International and Comparative Law Quarterly*, 2001, vol. 50.
69. Sinadinovski, Boris, „Problem Jerusalima i mogućnost njegovog rešavanja”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1989, broj 3.
70. Stahn, Carsten, "The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A First Analysis", *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2001, vol, 5.
71. Stojković, Momir, „Definitivno rešenje tzv. tršćanskog pitanja, *Međunarodni problemi*, 1977.
72. Wet, Erika de "The Direct Administration of Territories by the United Nations and its Member States in the Post Cold War Era: Legal Bases and Implications for National Law", *Max Planck United Nations Yearbook*, 2004, vol. 8.
73. "The Free City of Danzig and the ILO", *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. B, n° 18, 1930.
74. "Treatment of Polish Nationals in Danzig", *Publications of Permanent Court of International Justice*, Ser. A/B, n° 44, 1932.
75. "UN Security Council Resolution 1244 on Kosovo", 10 June 1999, *United Nations Documents S/RES/1244*. Internet: <http://www.unint/usa/sres1244.htm> 17/10/2005.
76. „Uredba UNMIK-a br. 1999/1 od 25. jula 1991. godine o ovlašćenjima privremene uprave na Kosovu”, UNMIK/URED/1999/1.
77. „Uredba UNMIK-a br. 2000/1 od 14. januara 2000. godine, o privremenoj zajedničkoj administrativnoj strukturi Kosova”, UNMIK/URED/2000/1.
78. „Ustavni okvir za privremenu samoupravu na Kosovu od 20. maja 2001. godine”, UNMIK/URED/2001/20. Tekst je priložen uz nacrt Uredbe UNMIK-a br. 2001/9, 15. maj 2001. godine. Internet: <http://www.ian.org.yu/kosovo-info/srpski/dokumenta.htm> 20/01/2006.
79. "Western Sahara Case", *International Court of Justice Report*, 1975.
80. Wilde, Ralph, "From Danzing to East Timor and Beyond: The Role of International Territorial Administration", *American Journal of International Law*, 2001, vol. 95.
81. Wolfrum, Rudger, "Internationalization", in: Rudolf Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam, 1995, vol. II.
82. Woolsey, L.H., "The Leticia Dispute between Columbia and Peru", *American Journal of International Law*, 1935, vol. 29.

Dr. Duško DIMITRIJEVIĆ

INTERNATIONAL ADMINISTRATION OVER TERRITORIES

ABSTRACT

The analysis of the cases concerning international territorial administration involves the results of research of taking over administration over the strategically and internationally important areas in the periods after World War I and II, respectively. All analysed cases among which are the mandates of the League of Nations, non-self-governing, strategic and trust territories or generally speaking, “internationalised territories” in the system of United Nations indicate that international administration of territory is established by the division of power by two or more states in an area or by the transfer of administrative authorities to an international body or the international organisation. As a rule, they are established because the political and social conditions are not fully created as well as because of the unequal power of international legal subjects. The transformation of international territorial administration in the contemporary period results from the transformation of the United Nations collective security system. In critical situations it can serve to achieve political legitimacy and legal and economic subjectivity of the territory

Key words: International territorial administration, League of Nations, colonial mandates, trust territories, non-self-governing territories, interim administration, “internationalised territories”

PRAVO NA SAMOOPREDELJENJE NARODA

APSTRAKT

Uzimajući kao kriterijum mesto na kome se pravo na samoopredeljenje naroda ostvaruje, autor vrši njegovu podelu na spoljno i unutrašnje, a u odnosu na sferu društvenog života na političko, ekonomsko i kulturno. Dok pravo na samoopredeljenje nesumnjivo pripada narodima, priznavanje ovog prava drugim grupama kao što su domorodački narodi i manjine zahteva dublju analizu. Autor definiše pojam nosilaca prava na samoopredeljenje, nužno uključujući element teritorije, pri čemu analizira dva pojma koja su vezana za ovo pravo – princip *uti possidetis* i zaštitnu klauzulu.

Ključne reči: pravo na samoopredeljenje, narod, princip *uti possidetis iuris*, zaštitna klauzula, manjine, domorodački narodi.

UVOD

Nekoliko uvodnih napomena koristimo da bismo objasnili i naglasili složenost problematike koja je predmet ovog rada – određenje pojma i suštine prava na samoopredeljenje naroda. Postoji niz pitanja od kojih zavisi shvatanje, tumačenje i primena prava na samoopredeljenje naroda. Postavlja se tako pitanje da li je reč o jednom pravu, jednom institutu, ili se iza ovog termina krije skup više različitih prava, prava sa različitim titularima i različitim sadržajem. Brojnost i raznolikost ovlašćenja koja mu se pripisuju, pozivanje na njega u različitim okolnostima, podudarnost manifestacija

1 Slobodanka Bursać, saradnik u nastavi, Megatrend univerzitet, e-mail adresa: boba983@yahoo.com.

njegovog korišćenja sa korišćenjem nekih drugih prava od strane titulara kojima ovo pravo ne pripada, predstavljaju neke od teškoća pri pokušaju da se definiše i konkretnije raščlani sam pojam.

Postoje, takođe, veoma različiti izvori međunarodnog prava pri pozivanju na pravo naroda na samoopredeljenje. Pored Povelje UN, različiti međunarodni ugovori, neobavezujuće rezolucije, deklaracije i drugi dokumenti (posebno onih koji interpretiraju Povelju UN), deo korpusa normi međunarodnog prava o samoopredeljenju postali su i praksa država, presude i savetodavna mišljenja Međunarodnog suda pravde i dr. Ovome treba dodati da i u međunarodnopravnoj teoriji postoje različita shvatanja samog pojma „naroda”, različita mišljenja i podele oko sadržine ovog prava, vrste, nadležnosti i ovlašćenja. Sve to čini istraživanje ovog pojma koliko zanimljivim, toliko i zahtevnim u pogledu preciznosti i minucioznosti analize.

Takođe, jedna, naizgled samo tehničko-terminološka, a u stvari suštinski značajna dilema mora biti načeta u samom uvodu. Naime, za označavanje pojma koji analiziramo, u radu biće naizmenično korišćeni termini „pravo na samoopredeljenje” i „pravo na samoopredeljenje naroda” (koji se koristi već u samom naslovu). Ovo je posledica suštine samog rada u kojem se analizira sadržina navedenog pojma, između ostalog i kroz određivanje titulara pomenutog prava, s tim da se polazi od pretpostavke da je reč o pravu koje pripada isključivo narodima. Pri proveri ove naše hipoteze, biće ispitano da li ovo pravo pripada i nekim drugim grupama (manjine, domorodački narodi). U takvoj situaciji besmisleno, tj. oksimoronski bi zvučala upotreba termina „pravo na samoopredeljenje naroda”. Iz navedenog razloga, uprkos želji autora da rad bude pregledniji, nemoguće je izbeći pomenuto „terminološko dupliranje” ovog pojma.

PRAVO NA SAMOOPREDELJENJE NARODA POJMOVNO I SADRŽINSKO ODREĐENJE

U teoriji se retko sreću definicije prava na samoopredeljenje, iako, po pravilu, autori u svojim radovima sadrže odeljak pod naslovom definicija ili sadržina prava na samoopredeljenje naroda.² Sadržaj redova koji slede te naslove se, po pravilu, odnosi na analizu delova, oblika ovog prava, bez

2 Malcolm Shaw, *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 230; Antonio Cassese, “The Self-Determination of Peoples”, *The International Bill of Rights, The Covenant on Civil and Political Rights*, Columbia University press, New York 1981, p. 105; Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, Romanian Journal of International

davanja jedinstvene definicije. Razlog tome je složenost ovog pojma, kao i, po našem viđenju opravdana, nemogućnost određivanja njegove sadržine koja ne bi predstavljala spoj više njegovih elemenata koje su autori identifikovali. Naš pristup određivanju sadržine prava na samoopredeljenje će slediti istu logiku, tj. pojam prava na samoopredeljenje će biti određen nakon analize njegovih različitih elemenata, tj. vidova ili oblika.

Najbolje bi bilo da se počne od onoga što jedino nije sporno kod ovog prava, tj. od toga da ono (kako mu i sam naziv kaže) pripada narodu. Bez obzira na žestoke rasprave koje se vode o pojmu naroda, u teoriji je nesporno to da ovo pravo upravo narodu pripada³ (to i dalje ne znači da pitanje titulara prava na samoopredeljenje ne ostaje sporno iz najmanje dva razloga, prvo, zbog nedefinisanosti pojma naroda, i drugo, zbog spora oko pitanja postojanja drugih titulara ovog prava, osim naroda, konkretno, manjina i domorodačkih naroda). Naknadnim određenjem pojma naroda ćemo bliže odrediti i sam pojam ovog prava.

U pokušaju da definišemo ovaj pojam, utvrdićemo njegove elemente (delove, vidove) i zatim ih bliže odrediti. Dve podele prava na samoopredeljenje naroda koje se javljaju u teoriji su podela na spoljno i unutrašnje, s jedne, kao i podela na političko, ekonomsko i kulturno samoopredeljenje, s druge strane.⁴ Kriterijum za prvu jeste prostor ostvarivanja prava na samoopredeljenje, tj. da li

Affairs, Bucharest, Volume VII, 3-4/2001, p. 171; Nebojša Vučinić, "Pravni aspekti ostvarenje prava naroda na samoopredeljenje", *Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici*, Pravni fakultet Univerziteta u Podgorici, Podgorica, 34/2007, (304-319) str. 304.

- 3 Svi važniji međunarodni instrumenti koji pominju ovo pravo, za njegovog titulara određuju narod, npr. tako čl. 1. st. 2. i čl. 55. st. 1. Povelje UN, <http://www.bgcentar.org.yu/documents/Povelja%20Ujedinjenih%20nacija.htm>, 20/03/2009, čl. 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, <http://www.google.com/#hl=en&q=pakt+o+gradjanskim+i+politickim+pravima&aq=&aqi=&aq=0&aqi=g1g-m1&oq=pakt+o+gra&fp=1&cad=b>, 20/03/2009, i čl. 1. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, <http://www.google.com/#hl=en&q=pakt+o+ekonomskim+socijalnim+i+kulturnim+pravim&aq=0&aqi=g1g-m1&oq=pakt+o+ekonomskim&fp=1&cad=b>, 20/03/2009, tačke 2, 3. i 5. Deklaracije UN o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima iz 1960. GS UN 1514 (XV), http://untreaty.un.org/cod/avl/pdf/ha/dicc/dicc_e.pdf, 20/03/2009, glava VII Završnog akta KEBS iz Helsinkija 1975, <http://www.hri.org/docs/Helsinki75.html>, 20/03/2009, Deklaracija UN o načelima međunarodnog prava i prijateljskim odnosima i saradnji između država od 1970. GS UN 2625 (XXV) [u daljem tekstu: "Deklaracija o prijateljskim odnosima"], <http://www.whatconvention.org/en/conv/0703.htm>, 20/03/2009.
- 4 Ovakva podela se sreće kod Antonio Cassese, "The Self-Determination of Peoples", op. cit., pp. 96-101; Milan Bulajić, *Pravo na samoopredeljenje*, Pripremni prilozi za simpozijum o odnosima između država u današnjim uslovima organizacije međunarodne

se pravo ostvaruje uz izmenu granica priznatih postojećim međunarodnim pravnim poretkom ili u okviru granica koje taj poredak priznaje, dok je kriterijum za potonju sfera društvenog života u kojoj narod ostvaruje samoopredeljenje. Ove dve podele treba posmatrati kao polaznu osnovu i poluge koje ćemo koristiti pri određivanju pojma prava na samoopredeljenje naroda, a ne kao podele koje kao konačne prihvatamo. Naprotiv, već pri njihovom određivanju na nivou elemenata prava na samoopredeljenje naroda, ukazaćemo na njihovu povezanost i isprepletanost, da bismo na kraju ovog odeljka udarili temelje definiciji prava na samoopredeljenje koju prihvatamo, a koja će biti potpuna tek nakon izlaganja o subjektima ovog prava i odnosa ovog prava prema nekim drugim pojmovima međunarodnog prava, preciznije, principa teritorijalnog integriteta i principa *uti possidetis iuris*.

Dok većina teoretičara razlikuje unutrašnji i spoljni vid samoopredeljenja naroda, i govori o političkom samoopredeljenju, manji broj autora govori o ekonomskom samoopredeljenju,⁵ tj. o pravu naroda da slobodno raspoložu svojim bogatstvima i izvorima i slobodno postižu svoj privredni razvoj (određeno u čl. 1. st. 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima). Pravo na kulturno samoopredeljenje se najmanje pominje,⁶ što ipak ne bi trebalo da umanjuje njegov značaj.

Spoljno (spoljašnje, eksterno) samoopredeljenje

Spoljno (spoljašnje, eksterno) samoopredeljenje naroda uključuje pravo naroda da slobodno odluče o svom međunarodnom statusu, tj. da stvore sopstvenu suverenu i nezavisnu državu, da se udruže sa postojećom suverenom državom ili intergišu u postojeću suverenu državu (razlika bi se ogledala u tome da li je stvorena složena država, federacija sa već postojećom državom ili se narod integrisao u postojeću državu koja je zadržala svoje unitarno uređenje), ili uspostave bilo koji drugi politički poredak po svom slobodnom izboru.⁷ Značaj ovog elementa prava na samoopredeljenje naroda, podvlači Džejms Kraford

zajednice, Naučno delo, Beograd, 1964, (1-20) str. 12-14; Milan Paunović, *Ljudska prava*, Dosije, Beograd, 2002, str. 240-245.

5 Antonio Cassese, "The Self-Determination of Peoples", op. cit., p. 104, kao i Milan Bulajić, *Pravo na samoopredeljenje*, op. cit., str. 12-14.

6 Milan Paunović, *Ljudska prava*, op. cit., str. 240-245, Antonio Cassese, "The Self-Determination of Peoples", op. cit., p. 98.

7 Antonio Cassese, *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 106; Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Clarendon Press – Oxford-New York,

(James Crawford) stavom da je „samoopredeljenje, na svom najosnovnijem nivou, princip koji se tiče *prava da se bude država*”⁸ (podvukao autor). Ovaj oblik samoopredeljenja dalje uključuje i „pravo naroda suverene države da bude oslobođeno od stranih mešanja koja utiču na međunarodni položaj njihove države”,⁹ odnosno ono uključuje pravo naroda jedne suverene države da ne bude pod stranom okupacijom ili dominacijom. Ovo pitanje je naročito bilo aktuelno u vreme izrade nacrtu tekstova međunarodnih paktova o ljudskim pravima,¹⁰ tj. u vreme osude kolonijalizma i pojave snažnog anticolonijalnog talasa u međunarodnoj zajednici.

Unutrašnje (interno) samoopredeljenje

Unutrašnje (interno) samoopredeljenje je određeno u čl. 1. st. 1. međunarodnih paktova kao pravo naroda da „slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno ostvaruju svoj privredni, društveni i kulturni razvoj”.¹¹ Komentarišući prvi član paktova o ljudskim pravima, Antonio Kaseze (*Antonio Cassese*) objašnjava značenje „slobodnog određivanja političkog položaja”. Naime, on kaže da ova konstrukcija podrazumeva „pravo svakog člana zajednice da bira, u punoj slobodi, vlast koja će sprovesti pravu volju naroda”.¹² Takođe, on ističe da unutrašnji vid prava na samoopredeljenje pretpostavlja postojanje i slobodno ostvarivanje drugih prava i sloboda kojima se iskazuje volja naroda, npr. slobodu izražavanja mišljenja, pravo na mirni skup, slobodu udruživanja, pravo glasa, pravo učešća u vršenju javnih poslova, direktno ili preko slobodno izabranih predstavnika.¹³ Na kraju, on zaključuje da je najbolji kriterijum za ocenu ostvarenja unutrašnjeg vida prava naroda na samoopredeljenje postojanje, odnosno nepostojanje demokratskog procesa donošenja

1998, p. 599; Michael Akehurst, *A Modern Introduction to international Law*, George Allen and Unwin, London, 1984, pp. 248, 252; Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 171; Deklaracija o prijateljskim odnosima, op. cit., Princip ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda.

8 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford University press, Oxford, 2006, p. 107.

9 Antonio Cassese, “The Self-Determination of Peoples“, op. cit., p. 100.

10 Ibid., 100.

11 Pravo na unutrašnje samoopredeljenje predviđa i Deklaracija o prijateljskim odnosima, op. cit., Princip ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda.

12 Antonio Cassese, “The Self-Determination of Peoples“, op. cit., p. 97.

13 Ibid.

odluka.¹⁴ Drugi autori slično određuju unutrašnje samoopredeljenje, nazivajući ga pravom na uređenje, odnosno preuređenje državno-pravnog, političkog, društvenog i ekonomskog ustrojstva.¹⁵ Unutrašnje samoopredeljenje se određuje i kao pravo naroda da slobodno odredi oblik vladavine kao i pojedinačno učešće pripadnika u vršenju vlasti u određenoj državi.¹⁶ U teoriji se sreće stav da ovaj oblik samoopredeljenja daje ovom pravu karakter „nepresušnog”, tj. Krafordovim rečima „kontinuiranog, a ne jednom zauvek (iskorišćenog) prava”.¹⁷ Ipak, *a contrario* argument da se pravo na eksterno samoopredeljenje može (is)koristiti samo jednom, smatramo da ne stoji. Narod je po našem mišljenju titular nepresušnog prava na samoopredeljenje u svim njegovim oblicima, a posebno iz razloga što jedan isti narod u različitim vremenima i različitim generacijama može imati volju da različito koristi svoje pravo na samoopredeljenje. Očigledni primeri su ujedinjenje u Ujedinjenu Arapsku Republiku, a zatim u relativno kratkom vremenskom periodu, i razjedinjenje Egipta i Sirije (1958-1961), kao i primer integracije Crne Gore u Kraljevinu Srbiju pred kraj Prvog svetskog rata, a zatim i razjedinjenje iz zajedničke države putem referenduma 2006 godine.¹⁸ Isti stav je izražen i u Završnom aktu KEBS iz Helsinkija iz 1975. godine, koji predviđa, između ostalog, da „u skladu sa principima ravnopravnosti i prava naroda na samoopredeljenje, svi narodi imaju *uvek* pravo da u punoj slobodi određuju, kada i kako to žele, svoj unutrašnji i *spoljni politički status*”¹⁹ (podvukao autor).

-
- 14 Ibid.; Fernanda Fernandez Jankov i Vesna Čorić takođe primećuju da postoji učestala praksa država u pravcu izjednačavanja prava na unutrašnje samoopredeljenje sa demokratijom, Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Čorić, “Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje”, *Pravni život*, Beograd, 13/2007, (959-984) str. 974; Dimitrijević/Paunović povezuju ovo pravo sa demokratskošću države i reprezentativnom vladom, Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, *Ljudska prava – udžbenik*, Beograd, 1997, str. 397.
- 15 Nebojša Vučinić, „Pravo naroda na samoopredeljenje”, *Prava čoveka*, Biro za zaštitu slobode i prava u Beogradu, Beograd, 3-4/2002, (11-30) str. 21.
- 16 Reisman, M. Arsanjani, M. Wiessner, S. Westerman, G. *International Law in Contemporary Perspective*, Foundation Press, New York, 2004, p. 276, citirano prema Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Čorić, “Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje”, op. cit., str. 974.
- 17 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 126.
- 18 Dodatne primere u prilog stavu da je pravo naroda na samoopredeljenje iscrpno navodi i Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 172.
- 19 Ovo je ponovljeno u Završnom aktu KEBS sa sastanka u Beču iz 1989. godine, *Concluding Document of the Vienna Follow up Meeting of the CSCE (Vienna, 15 January 1989)*, http://www.ena.lu/concluding_document_vienna_followup_meeting_csce_vienna_15_january_1989-020006460.html, 20/03/2009.

Prema oblasti društvenog života u kojoj se samoopredeljenje ostvaruje, možemo razlikovati političko, ekonomsko i kulturno samoopredeljenje. Pravo na političko, ekonomsko i kulturno samoopredeljenje se određuju kao delovi prava na unutrašnje samoopredeljenje.²⁰ Tako je postupio Vrhovni sud Kanade u slučaju secesije Kvebeka, određujući unutrašnje samoopredeljenje kao „postizanje sopstvenog političkog, ekonomskog, društvenog i kulturnog razvoja u okvirima postojeće države”.²¹ Pominjanje ovih stavova na ovom mestu ima za cilj, kao što smo ranije istakli, da ukaže na isprepletanost podela koje smo naveli, a koje ćemo bliže objasniti u daljem izlaganju.

Političko samoopredeljenje

Političko samoopredeljenje obuhvata pravo naroda da „slobodno odredi svoj politički status” (paktovi o ljudskim pravima). Slobodno određivanje političkog položaja jednog naroda se može posmatrati izvan i unutar granica teritorije na kojoj se ostvaruje pravo na samoopredeljenje, tj. može biti, kako eksterno, tako i interno samoopredeljenje. Smatramo da eksterno samoopredeljenje, kako smo ga ranije definisali, može biti samo političke prirode, tj. izbor forme (međunarodno) pravnog subjektiviteta, odnosno sloboda od strane okupacije i dominacije može predstavljati samo oblik političkog samoopredeljenja. Na ovakav zaključak upućuju i odredbe međunarodnih dokumenata koje smo ranije citirali,²² a koji pod eksternim samoopredeljenjem podrazumevaju pravo naroda da stvori sopstvenu državu, ujedini se ili integriše u drugu državu ili „uspostavi bilo koji drugi *politički poredak*” (podvukao autor). S druge strane, unutrašnji vid prava na političko samoopredeljenje označava pravo naroda na demokratsku, slobodno izabranu i odgovornu i smenjivu vlast. Iz navedenog se može utvrditi odnos podela oblika prava na samoopredeljenje kojima se koristimo u ovom odeljku. Naime, dok eksterno samoopredeljenje može biti samo političke prirode, tj. vid političkog samoopredeljenja, dotle, političko samoopredeljenje ima i svoj unutrašnji (tj. u okvirima teritorije na kojoj se ostvaruje pravo na samoopredeljenje) oblik ostvarivanja, tj. može biti i vid unutrašnjeg samoopredeljenja. Unutrašnje

20 Antonio Cassese, “The Self-Determination of Peoples”, op. cit., p. 106.

21 Ibid.

22 Deklaracija o prijateljskim odnosima, op. cit., Princip ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda; Završni akt KEBS sa sastanka u Beču iz 1989. godine (*Concluding Document of the Vienna Follow-up Meeting of the CSCE (Vienna, 15 January 1989)*, op. cit.) govori da pravo naroda na samoopredeljenje podrazumeva pravo na slobodno određenje “internog i eksternog *političkog statusa*” (podvukao autor).

samoopredeljenje, pak, pored političkog, ima i svoj ekonomski i kulturni vid, tj. obuhvata i ekonomsko i kulturno samoopredeljenje (koji su oblici samo unutrašnjeg, a ne i spoljašnjeg samoopredeljenja).

Ekonomsko samoopredeljenje

Ekonomsko samoopredeljenje je pitanje koje je od svog nastanka bilo sporno između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, a naročito u hladnoratovskom periodu.²³ Postoji više međunarodnih dokumenata koji govore o ekonomskom samoopredeljenju, između ostalih, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Povelja o ekonomskim pravima i dužnostima država.²⁴

Čl. 1. st. 2. oba međunarodna pakta o ljudskim pravima stipuliše sledeće: „Radi ostvarenja svojih ciljeva, svi narodi mogu slobodno raspolagati svojim bogatstvima i izvorima bez ugrožavanja obaveza koje proizilaze iz međunarodne privredne saradnje, zasnovane na načelu uzajamne koristi i međunarodnom pravu. Ni u kom slučaju narod ne može biti lišen sopstvenih sredstava opstanka.” Kaseze ističe da su zapadne zemlje koje nisu imale kolonije, predvođene Sjedinjenim Američkim Državama, pri izradi nacрта Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, bile uzdržane, ali su naginjale prihvatanju principa samoopredeljenja naroda, ali da su na kraju ipak glasale protiv, upravo zbog odredbe o nacionalnim resursima, za koju su smatrale da podriva strane investicije u zemljama u razvoju.²⁵

Povelja o ekonomskim pravima i dužnostima država polazi od načela samoopredeljenja i prava naroda da slobodno uređuju svoj ekonomski, socijalni i politički sistem. Ona određuje i osnovna ekonomska prava:

1. pun suverenitet i slobodu raspolaganja prirodnim bogatstvima;
2. pravo države da reguliše i kontroliše strane investicije saglasno svojim nacionalnim ciljevima, u skladu sa svojim unutrašnjim propisima;
3. pravo na regulisanje i kontrolu transnacionalnih korporacija unutar svoje nacionalne jurisdikcije;

23 O problemima koji su pratili usvajanje odredbi o ekonomskom samoopredeljenju u međunarodnim paktovima o ljudskim pravima – v. Antonio Cassese, “The Self-Determination of Peoples“, op. cit., pp. 92-93.

24 O pravnoj prirodi i pravnoj snazi i obaveznosti ovih „prava“ i „dužnosti“, Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 235-236.

25 Antonio Cassese, “The Self-Determination of Peoples“, op. cit., p. 93.

4. pravo na nacionalizaciju, eksproprijaciju ili transfer vlasništva uz odgovarajuću naknadu. Ukoliko bi pitanje kompenzacije bilo sporno rešice se pred sudom zemlje na bazi domaćeg zakonodavstva države koje vrši nacionalizaciju, sem ukoliko zainteresovane strane ne postignu suprotan sporazum;
5. pravo na međunarodnu trgovinu i druge oblike saradnje, bez obzira na razlike u političkim, ekonomskim i društvenim sistemima; pri tome svaka država može da bira forme organizacije svojih spoljnotrgovinskih odnosa;
6. svaka država ima pravo na koristi koje proizilaze iz razvoja nauke i tehnologije u cilju unapređenja svog ekonomskog i društvenog razvoja. Razvijene zemlje trebalo bi da olakšaju zemljama u razvoju pristup dostignućima savremene nauke i tehnologije.

Pomenuta prava određuju sadržinu prava na ekonomsko samoopredeljenje. Sama Povelja kreće od načela samoopredeljenja, a već prvo pravo koje navodi je pravo na pun suverenitet nad prirodnim bogatstvima i resursima, a zatim naknadno navodi druga prava kojim ovo osnovno ekonomsko pravo bliže određuje i razrađuje. Važno je primetiti da je pitanje stranih investicija i prava na nacionalizaciju povezano sa pitanjem suvereniteta nad prirodnim resursima. Ovim se posredno ukazuje na to da je ovde u stvari reč o ekonomskom samoopredeljenju naroda zemalja u razvoju. Značaj ekonomskog samoopredeljenja naroda zemalja u razvoju je pojačan činjenicom da između 80% i 90% ukupnih svetskih sirovina neophodnih visoko razvijenim zemljama sveta se nalazi u posedu 25 zemalja u razvoju.²⁶ Narodi ovih zemalja, a posebno bivših kolonija ugroženi su, prvo, tzv. teorijom stečenih prava koju su zastupale bivše metropole sa ciljem da njihove kompanije, koje su ekonomski suvereno gospodarile kolonijalnim prostorima, zadrže svoju monopolsku poziciju, ili da u slučaju nacionalizacije budu u potpunosti isplaćene, drugo, ove zemlje su ugrožene pojavom neokolonijalizma koji faktički dovodi narode tih zemalja u ekonomski, pa samim tim i politički zavisani položaj. Jasnoće radi, neophodno je napomenuti da neokolonijalizam predstavlja političko podjarmljivanje naroda ekonomskim putem i u tom smislu je u suprotnosti sa spoljašnjim političkim samoopredeljenjem, tj. pravom naroda suverene države da ne bude pod stranom okupacijom i *dominacijom*. To ne znači da ekonomski vid samoopredeljenja stiče spoljašnju dimenziju. Naprotiv, ekonomsko samoopredeljenje smatramo isključivo unutrašnjim vidom samoopredeljenja koje podrazumeva pravo naroda da slobodno postiže svoj ekonomski razvoj u okvirima države u kojoj živi. Ekonomsko samoopredeljenje

26 Ibid., 248.

ostaje unutrašnji vid samoopredeljenja i kad se unutrašnji privredni razvoj postiže putem međunarodne trgovine, odnosno stranih investicija, zato što su njegovi efekti za narod, kao subjekat prava na samoopredeljenje, omeđeni međunarodno priznatim granicama država.

Potrebno je pomenuti da su UN potvrdile značaj ovog pitanja formiranjem posebnog organa – Komisije UN za stalni suverenitet naroda i nacija nad njihovim prirodnim bogatstvima i izvorima.²⁷ Ova komisija je formulisala osam principa prava na ekonomsko samoopredeljenje:²⁸

1. Pravo naroda i nacija na stalni suverenitet nad svojim prirodnim bogatstvima i izvorima mora biti vršeno u interesu blagostanja naroda dotične države;
2. Korišćenje, razvitak i raspolaganje tim izvorima, kao i izvoz stranog kapitala potrebnog za te ciljeve, mora biti u saglasnosti sa pravilima i uslovima koje narodi i nacije slobodno smatraju potrebnim u pogledu dozvole, ograničenja i zabrane takve delatnosti;
3. U slučajevima gde je odobrenje dato, na uvezeni kapital i zaradu na taj kapital primenjivaće se odredbe istog, nacionalno zakonodavstvo na snazi i međunarodno pravo. Ostvareni profit u svakom slučaju mora biti deljen između investitora i države prijema po slobodno ugovorenim proporcijama, vodeći računa da iz bilo kog razloga ne dođe do narušavanja suvereniteta te države nad njenim prirodnim bogatstvima i izvorima;
4. Nacionalizacija, eksproprijacija ili rekvizicija, će biti zasnovane na temelju ili razlozima javne koristi, bezbednosti ili nacionalnog interesa, koji su iznad čisto individualnih ili privatnih interesa, kako domaćih, tako i stranih. U takvim slučajevima vlasniku će biti plaćena odgovarajuća kompenzacija, u saglasnosti sa važećim pravilima države koja takve mere sprovodi vršeći svoje suvereno pravo i u saglasnosti sa međunarodnim pravom. U svakom slučaju, kad pitanje kompenzacije dovede do spora, koristiće se nacionalna jurisdikcija države koja takve mere preduzima. Međutim, na osnovu sporazuma suverenih država i drugih zainteresovanih strana, sporovi će se rešavati putem arbitraže ili međunarodnog sudstva;
5. Slobodno i korisno vršenje suvereniteta naroda i nacija nad njihovim prirodnim bogatstvima i izvorima mora biti unapređivano kroz međusobno poštovanje država na osnovu suverene jednakosti;

27 Obrazovana Rezolucijom GS br. 1515 (XV), 15. decembra 1960. godine, Concerted Action for Economic Development of Less Developed Countries, <http://www.un.org/documents/ga/res/15/ares15.htm>, 24/05/2009.

28 Ibid.

6. Međunarodna saradnja radi ekonomskog razvitka nerazvijenih zemalja, bilo u formi javnog ili privatnog investiranja kapitala, razmene dobara ili usluga, tehničke pomoći, iz razmene naučnih informacija, biće takve prirode da unapređuje njihov nezavisni nacionalni razvitak i zasnovan na poštovanju njihovog suvereniteta nad prirodnim bogatstvima i izvorima;
7. Narušavanje prava naroda i nacija na suverenitet nad njihovim prirodnim bogatstvima i izvorima u suprotnosti je sa duhom i principima Povelje Ujedinjenih nacija i ometa razvitak međunarodne saradnje i očuvanja mira;
8. Slobodno zaključeni sporazumi o stranim investicijama suverenih država biće poštovani u dobroj veri; države i međunarodne organizacije poštovaće striktno i savesno suverenitet naroda i nacija nad njihovim prirodnim bogatstvima u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija i principima ove rezolucije.

Navedeni principi potvrđuju važnost ekonomskog samoopredeljenja, posebno dovodeći ga u odnos sa Poveljom UN i međunarodnom saradnjom i očuvanjem mira u svetu, kao osnovnog zadatka UN.

Kulturno samoopredeljenje

Kulturno samoopredeljenje se ne pominje dosta u literaturi,²⁹ ali je zato određeno u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i to uopšteno u čl. 1. st: "Svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno određuju svoj privredni, društveni i kulturni razvoj". Na ovom mestu treba napomenuti da čl. 27. govori o pravu na kulturni život nacionalnih manjina. To pravo, iako se po svojim manifestacijama i efektima može izjednačiti sa manifestacijama i efektima prava naroda na kulturno samoopredeljenje, tj. prava naroda da slobodno određuje svoj kulturni razvoj, ne može se izjednačiti s pravom naroda na samoopredeljenje. Naime, titulari ovih prava su različiti, kod prava na (kulturno) samoopredeljenje naroda, reč je, kao što mu i naziv sam kaže, o pravu koje pripada narodima kao grupama lica, dok pravo na kulturni život iz člana 27 pripada „etničkim, verskim ili jezičkim manjinama”. Takođe, ova dva prava su komplementarna, međusobno dopunjujuća, tj. tek nakon što narod na određenoj teritoriji ostvari svoje pravo na samoopredeljenje, prvo stvarajući političke okvire svog bivstvovanja, a zatim izgrađujući svoj ekonomski, društveni i, u našem konkretnom slučaju, kulturni sistem, u okviru svog

29 Milan Paunović, *Ljudska prava*, op. cit., str. 240-245; Antonio Cassese, "The Self-Determination of Peoples", op. cit., p. 98; Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, *Ljudska prava – udžbenik*, op. cit., str. 409-410.

političkog prostora, tek tada pravo manjina na kulturni život može da počne da se ostvaruje kroz negovanje njihovih kulturnih i tradicionalnih posebnosti. Zasad je bitno izneti generalni stav koji zastupamo u korist teze da pravo na samoopredeljenje pripada samo narodima, tako što ćemo istaći da pravo na kulturni život dato nacionalnim manjinama, u stvari, samo naglašava odricanje prava na samoopredeljenje manjinama,³⁰ tako što predviđa posebne instrumente ostvarivanja njihovih prava koja po svojim manifestacijama podsećaju na pravo naroda na (kulturno) samoopredeljenje.

Nakon izlaganja o elementima prava na samoopredeljenje naroda, pružićemo za nas prihvatljivu definiciju ovog prava (pod rezervom koju smo ranije izneli u pogledu određivanja subjekta ovog prava). Ključno za pružanje takve definicije je pružanje odgovora na pitanje da li pravo na samoopredeljenje naroda predstavlja skup više različitih prava, sa eventualno pluralitetom titulara, ili je reč o jednom složenom pravu. Naš odgovor je da je reč o jednom pravu. Jon Diakonu (*Ion Diaconu*) ističe da je podela prava na samoopredeljenje na eksterno i interno veštačka, da služi samo akademskoj svrsi.³¹ On smatra da su ova dva oblika prava na samoopredeljenje nerazdvojna, tj. da narod koji nije nezavisan u odnosima sa drugim državama i narodima (spoljašnje samoopredeljenje) ne može slobodno postizati, ostvarivati svoj politički, društveni, ekonomski i kulturni razvoj (unutrašnje samoopredeljenje).³² Slažemo se sa ovakvim shvatanjem. Tek ostvarivanjem spoljne nezavisnosti i unutrašnje slobode uređenja sopstvenog načina života, jedan narod može ostvariti pravo na samoopredeljenje, tek spoj i korišćenje svih ovih ovlašćenja daju pravo na samoopredeljenje.

ISTORIJSKI RAZVOJ PRAVA NARODA NA SAMOOPREDELJENJE

U ovom delu rada bismo hteli da razmotrimo hronološki razvoj ovog prava. Nebojša Vučinić³³ razlikuje nekoliko faza u primeni prava na samoopredeljenje naroda:

30 Isto shvatanje zastupa i Jon Diakonu (*Ion Diaconu*) isključujući mogućnost da se bilo koji deo ovog prava izdvoji i dodeli drugim ljudskim grupama, konkretno nacionalnim manjinama i domorodačkim narodima, Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., pp. 178-179.

31 Ibid., 172-173.

32 Ibid., 173.

33 Nebojša Vučinić, „Pravo naroda na samoopredeljenje”, op. cit., str. 13-20. Koristimo ovaj članak radi izlaganja hronologije razvoja prava naroda na samoopredeljenje.

Anti-feudalna ili nacionalno-konstitutivna faza ostvarenja samo-opredeljenja je vremenski smeštena u kraj 18. i početak 19. veka, a prostorno u Severnu Ameriku i zapadnu Evropu. U ovom periodu načelo samoopredeljenja je poslužilo kao princip i osnov za sticanje nezavisnosti i borbu protiv strane dominacije (SAD), kao i za prevazilaženje feudalne rascepanosti i stvaranje modernih evropskih nacionalnih država (Francuska,³⁴ Italija,³⁵ Nemačka). U ovom periodu samoopredeljenje je predstavljalo rukovodeći politički princip građanskih revolucija koje su utrle put nestajanja feudalizma u Evropi.

Antiimperijalna faza razvoja ovog prava se dešava nakon Prvog svetskog rata. Na Versajskoj konferenciji je priznato pravo na samoopredeljenje naroda koji su živeli na prostoru imperija koje su rat izgubile – Austro-Ugarske i Otomanske imperije. Ovo je dovelo do izmene karte Evrope i pojave novih država – Kraljevine SHS, Poljske, Čehoslovačke, Austrije, Mađarske. U ovom periodu na osnovu prava na otepljenje proklamovanog u Oktobarskoj revoluciji od Rusije se odvojila Finska (1917), mada princip samoopredeljenja koji proizilazi iz principa nacionalnosti nije poštovan u slučaju Alandskih ostrva koje su ostale u sastavu Finske, suprotno volji etničkih Šveđana koji čine većinu stanovništva.³⁶ U ovom periodu je pored Lenjina i Vudro Vilson proklamovao načelo samoopredeljenja u svojim „Četrnaest tačaka”,³⁷ gde je i

34 Francuska je u periodu Revolucije proklamovala princip samoopredeljenja naroda u vezi sa prenosom teritorija među državama, tj. princip da samo na osnovu volje naroda određene teritorije izražene na referendumu može doći do promena granica. Ipak, princip je iskorišćen kao opravdanje za aneksiju različitih teritorija (Alzasa, Avinjona, Belgije), tj. referendum je bio validan ako je bio u korist pripajanja određenog dela teritorije druge države Francuskoj – Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, Cambridge university Press, Cambridge, 1995, p. 12.

35 Kaseze navodi da se na princip samoopredeljenja naroda pozivao i Đuzepe Macini (*Giuseppe Mazzini*), ideolog pokreta za ujedinjenje Italije – Rizordimento, *Ibid.*, 13.

36 Detaljno o tome videtu u: Boris Krivokapić, Klaudio Skarpula, Elizabet Naukler, *Alandska ostrva, primer uspešne autonomije*, Institut za uporedno pravo, Forum za etničke odnose, Beograd, 2001.

37 Četrnaest tačaka – (eng. Fourteen Points), naziv za program (“Program 14 tačaka”) koji je 08.01.1981. na sednici Kongresa SAD izložio predsednik SAD Vudro Vilson. To je zapravo bio pregled ratnih ciljeva, nacrt uslova za mirovni sporazum sa Nemačkom, a uz to i izlaganje američkog shvatanja principa na kojima treba da počivaju odnosi u posleratnom svetu – otvorena javna diplomatija, slobodna plovidba morima izvan teritorijalnih voda, uklanjanje trgovinskih barijera, što potpunije razoružanje, rešavanje kolonijalnog pitanja uz uvažavanje interesa stanovništva kolonija i dr.

podržao raspad Austro-Ugarske i Turske zarad stvaranja novih nacionalnih država na tom prostoru.

O karakteru primene prava naroda na samoopredeljenje u ovoj fazi možda najbolje govore dve misli Vudro Vilsona (*Woodrow Wilson*), jedna izrečena u toku Prvog svetskog rata, a druga nakon njegovog okončanja i nakon izmena granica u tadašnjoj Evropi. Pre rata Vilson je govorio da se narodi ne mogu „trampiti od suvereniteta do suvereniteta kao da su nečija svojina ili pioniri u igri”. Nakon rata Vilson, pak priznaje, da „mirovna konferencija (Versajska) nije bila ovlašćena da postupa po pravu na samoopredeljenje naroda, osim onih koji su se nalazili na teritorijama poraženih imperija.”³⁸

Antikolonijalna faza se odigrala u periodu između kraja Drugog svetskog rata i kraja 60-tih godina 20. veka. U ovoj fazi su bivše kolonije mirnim putem ili narodno-oslobodilačkom borbom (npr. Alžir) izvojevale svoju nezavisnost i slobodu. Ipak, ovo načelo nije obuhvatilo sve kolonije, već samo one koje su od metropole odvojene morima i okeanima (ne i one koje je npr. Rusija osvojila u Aziji u 18. i 19. veku), te je ovo načelo ironično nazvano „načelom slane vode”.³⁹

*Antikomunistička faza*⁴⁰ obuhvata period od pada Berlinskog zida, u kome dolazi do promene režima u bivšim socijalističkim zemljama, kao i do raspada Čehoslovačke, Sovjetskog Saveza i SFRJ.

Ronen (*Ronen*) identifikuje pet vrsta „potraga za samoopredeljenjem”: prva, nacionalno samoopredeljenje (od 1830-tih do 1880-tih); druga, klasno samoopredeljenje (koje su zastupali marksisti polovinom 19. veka); treća, manjinsko samoopredeljenje (koje je posebno zastupao Vudro Vilson, između 1916. do 1920-tih); četvrta, rasno samoopredeljenje (proklamovano od strane kolonijalnih naroda, od 1945. do 1960-tih); peta, etničko samoopredeljenje (od sredine 1960-tih pa na dalje⁴¹ – gde izdvaja kao glavne primere Kvebek, Bijafra, Škotsku i Bangladeš).⁴²

Najpre treba napomenuti da navedene podele imaju istorijsko-politički, a ne pravni karakter. Same podele su navedene radi isticanja relativnosti hronološke klasifikacije u ovoj oblasti. Tako na primer, Vučinić u potpunosti

38 Citirano prema: Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 20, 26.

39 Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, *Ljudska prava – udžbenik*, op. cit., str. 394.

40 Vučinić je naziva i anti-hegemonističkom fazom, Nebojša Vučinić, “Pravo naroda na samoopredeljenje”, op. cit., str. 19.

41 Napomena autora: citirano delo je napisano 1979. godine.

42 D. Ronen, *The Quest for Self-Determination*, New Haven-London, 1979, pp. 9-12, 24 – 52, citirano prema Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., p. 32.

izostavlja sticanje nezavisnosti zemalja Latinske Amerike, koje se takođe zasnivalo na principu samoopredeljenja naroda i koje bi se moglo svrstati u kategoriju anti-kolonijalnog samoopredeljenja, a koje je hronološki prethodilo anti-kolonijalnoj fazi na način na koji je on određuje (započeto osamostaljenjem Haitija 1804. godine). On izostavlja i slučajeve samoopredeljenja (ili bar pokušaja samoopredeljenja) koje Ronen navodi u petoj fazi, a koja se vremenski prostiru između njegove anti-kolonijalne i anti-komunističke faze. S druge strane, Ronen svrstava klasno samoopredeljenje u period oko polovine 19. veka, iako je prva država koja je proklamovala princip samoopredeljenja naroda u socijalističkom političkom kontekstu bio SSSR tek 1917. godine. Ronen dalje navodi manjinsko samoopredeljenje, misleći najverovatnije na fazu koja je usledila po okončanju Prvog svetskog rata, a u kojoj su zaključeni mirovni ugovori sa novonastalim državama koji uključuju garancije za manjine na njihovim teritorijama.⁴³ Ipak, i tada kao i danas ne može se govoriti o pravu manjina na samoopredeljenje, već samo o pravima pripadnika manjinskih grupa u okviru teritorija na kojima određeni narodi ostvaruju pravo na samoopredeljenje.

Uprkos navedenim primedbama, iznete podele uz pridružene kritike mogu poslužiti kao hronološki putokaz u razvoju prava naroda na samoopredeljenje. Završna kritika koju treba uzeti u obzir jeste potreba vremenskog razdvajanja dva najvažnija perioda u razvoju principa samoopredeljenja, onaj u kojem je on samo politički princip, od perioda u kojem on stiče pravni karakter, tj. prerasta u pravo naroda na samoopredeljenje.⁴⁴ Drugi period počinje donošenjem Povelje UN, a konačno se uobličava donošenjem Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima (1960) (u daljem tekstu „Anti-kolonijalna deklaracija”), Međunarodnih paktova o ljudskim pravima (1966) i Deklaracije o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država u skladu s Poveljom UN (1970).

43 Garancije prava manjina unete u ugovore sa Poljskom, Čehoslovačkom, Jugoslavijom i Rumunijom, kao i u mirovne ugovore sa Austrijom, Mađarskom, Bugarskom i Turskom, Boris Krivokapić, *Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu*, *Zaštita manjina: istorijski razvoj, osnovna pitanja i zaštita u okviru UN (Knjiga I)*, Ministarstvo SCG za ljudska i manjinska prava, Institut za uporedno pravo, Službeni list SCG, Građevinska knjiga, Beograd, 2004, str. 471-511.

44 Kaseze takođe razdvaja ove dve faze tako što prvom delu svoje monografije daje naslov "Samoopredeljenje kao međunarodni politički postulat", a drugom delu naslov "Samoopredeljenje postaje međunarodni pravni standard", Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 11, 37.

Dok smo na ovom mestu detaljnije govorili o fazi pre donošenja Povelje UN, u daljem tekstu će biti analizirani slučajevi samoopredeljenja koji su usledili nakon toga, uključujući, zbog njegovog značaja, i jedan slučaj koji je prethodio Povelji, slučaj Alandskih ostrva.

PRAVO NARODA NA SAMOOPREDELJENJE U MEĐUNARODNIM INSTRUMENTIMA⁴⁵

U periodu postojanja Društva naroda nije došlo do pune afirmacije načela samoopredeljenja naroda. Reč je, prvenstveno, o posledici slabosti ove međunarodne organizacije koja nije mogla da se odupre uticaju velikih sila, pogotovu u to vreme jake Velike Britanije, koja nije dozvolila primenu načela samoopredeljenja na kolonijalne narode. Jedini uspeh načela samoopredeljenja naroda u ovom periodu predstavlja razgradnja pobeđenih imperija – Austro-Ugarske i Turske. U slučaju Alandskih ostrva, Alzasa i Lorena, razgraničenja Poljske i Nemačke i Rumunije i Kraljevine SHS nije došlo do primene načela samoopredeljenja.⁴⁶ O statusu principa samoopredeljenja naroda u ovom periodu možda najbolje svedoči izveštaj Komisije pravnika imenovane od strane Društva naroda da da svoje mišljenje po pitanju spora o budućnosti Alandskih ostrva,⁴⁷ koji u relevantnom delu glasi: „Iako princip samoopredeljenja naroda igra značajnu ulogu u modernoj političkoj misli, posebno od Velikog rata, mora biti istaknuto da se on ne spominje u Paktu Društva naroda. Priznavanje ovog principa u određenom broju međunarodnih ugovora ne može se smatrati dovoljnim da se on stavi u istu ravan sa pozitivnim pravilima prava naroda (međunarodnog prava, prim. autora).”

Već u toku Drugog svetskog rata u Atlantskoj povelji se pominje pravo naroda na samoopredeljenje (tačka 3). Nacrt Povelje UN sačinjen u Dambarton Oksu nije sadržao pravo na samoopredeljenje, već je ono uvedeno kasnije, na insistiranje Sovjetskog Saveza. Pravo na samoopredeljenje se pominje u članovima 1. i 55. Povelje UN. Prema članu 1. Povelje, jedan od ciljeva Ujedinjenih nacija je „razvijanje među nacijama prijateljskih odnosa zasnovanih na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda i preduzimanje drugih odgovarajućih mera radi učvršćenja opšteg mira”. Istu formulaciju

45 Momčilo Subotić, “Pravo na samoopredeljenje i geopolitička uslovljenost modela njegove primene“, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, br. 1/2002, (39-52) str. 48.

46 Ibid.

47 Citirano prema James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., pp. 108-110.

ponavlja i član 55. Povelje. Slažemo se stavom Malkoma Šoa (*Malcolm Shaw*) da se ne bi moglo tvrditi da bi svaka izjava o određenim političkim ciljevima iz Povelje UN, kao što su one koje se odnose na princip samoopredeljenja, mogla stvoriti pravnu normu, ali da je upravo upućivanje Povelje UN na princip samoopredeljenja naroda omogućilo da njenim naknadnim tumačenjem nastane pravilo međunarodnog prava o samoopredeljenju naroda.⁴⁸ Diakonu, takođe, uzima momenat donošenja Povelje kao ključni za nastanak prava na samoopredeljenje naroda, naravno uz ogradu da je pravni princip učvršćen tek naknadnim postupanjem UN u skladu sa ovako proklamovanim ciljem.⁴⁹

Anti-kolonijalna deklaracija već u tački 2. potvrđuje da "svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu ovoga prava oni slobodno opredeljuju svoj politički status i slobodno ostvaruju svoj ekonomski, društveni i kulturni razvoj". Tačka 3. predviđa da „neadekvatnost političke, ekonomske, društvene ili obrazovne pripremljenosti nikada ne sme da posluži kao opravdanje za odlaganje nezavisnosti”. Ovom formulacijom se htelo osporiti teorije o civilizovanim i necivilizovanim narodima, o „teretu belog čoveka” koji donosi prosvetljenje „narodima nesprenim da izraze svoju slobodnu volju”. Deklaracija u tački 5. se posebno osvrće na potrebu hitnog i bezuslovnog davanja nezavisnosti narodima koji žive na nesamoupravnim i teritorijama pod starateljstvom. Ovo ukazuju na još jednu vezu Povelje UN, koja reguliše položaj ovih teritorija, sa stvaranjem prava na samoopredeljenje u međunarodnom pravu. Ova je deklaracija dala veliki podstrek i opravdanje procesu dekolonizacije. Međunarodni sud pravde je u tom smislu nazvao ovu deklaraciju važnim fazom u razvoju međunarodnog prava u pogledu nesamoupravnih teritorija i „osnovom za proces dekolonizacije”.⁵⁰

Paktovi o pravima čoveka u Član 1. stipulišu:

1. Svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno postižu svoj privredni, društveni i kulturni razvoj.
2. Radi ostvarenja svojih ciljeva, svi narodi mogu slobodno raspolagati svojim bogatstvima i izvorima bez ugrožavanja obaveza koje proizilaze iz međunarodne privredne saradnje, zasnovane na načelu uzajamne koristi i

48 Malcolm Shaw, *International Law*, op. cit., p. 226.

49 Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 166; Kaseze isti značaj pridaje donošenju Povelje, Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 38-43.

50 Malcolm Shaw, *International Law*, op. cit., p. 227.

međunarodnom pravu. Ni u kom slučaju narod ne može biti lišen sopstvenih sredstava opstanka.

3. Države ugovornice Pakta, uključujući tu i one koje su odgovorne za upravljanje nesamoupravnim teritorijama i teritorijama pod starateljstvom, dužne su da olakšaju ostvarenje prava naroda na samoopredeljenje i da poštuju ovo pravo shodno odredbama Povelje Ujedinjenih nacija.

Paktovi govore kako o spoljnom, tako i o unutrašnjem samoopredeljenju. Ovo je potvrđeno i u raspravi koja je vođena pri izradi ovog člana. Naime, Sovjetski Savez i socijalističke zemlje su htele da ograniče primenu ovog prava samo na kolonijalne narode, ali je u pripremnom radu, kao i u konačnoj verziji ovog člana koja je usvojena, potvrđeno da ovo pravo pripada svim narodima, te i onima koji već imaju svoje države, a sve u smislu ostvarenja unutrašnjeg samoopredeljenja.⁵¹ Pored zajedničkog člana 1. paktova, član 27. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima je značajan za pitanje samoopredeljenja, utoliko što posebno reguliše prava manjina, na taj način otklanjajući sumnju u pogledu titulara prava na samoopredeljenje. Da su i manjine, pored naroda, titulari ovog prava, posebno regulisanje njihovih kulturnih prava u članu 27. ne bi imalo smisla, jer bi već bilo obuhvaćeno članom 1.

Deklaracija o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija (1970) potvrđuje dve nesporne situacije u kojima mora doći do ostvarenja prava naroda na samoopredeljenje. Prvi je pravo na samoopredeljenje kolonijalnih naroda, a drugi, naroda koji su podvrgnuti stranom potčinjavanju, dominaciji ili eksploataciji. Deklaracija određuje oblike spoljašnjeg samoopredeljenja o kojima je već bilo reči. Novina koju donosi ova deklaracija je tzv. zaštitna klauzula, a koja je naknadno potvrđena i proširena u svom domašaju deklaracijom donetom na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima održanoj u Beču 1993. godine pod okriljem UN (detaljno pod 7.3). Deklaracija je za razliku od one iz 1960. godine doneta jednoglasno u Generalnoj skupštini UN, te se zato u teoriji⁵² i smatra autoritativnim tumačenjem delova Povelje UN koji se odnose na princip ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda, a na koje i sama upućuje.

51 Tako Antonio Cassese, "The Self-Determination of Peoples", op. cit., pp. 92-93.

52 Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 168; Malcolm Shaw, *International Law*, op. cit., p. 228.

Završni akt KEBS iz Helsinkija (1975) proklamuje zaštitu teritorijalnog integriteta i nepovredivosti evropskih granica, ali pri tome ne braneći njihovu promenu mirnim putem i sporazumnom izmenom granica. Značaj ovog akta je što upućuje na mogućnost ponovnog spoljašnjeg samoopredeljenja nezavisnih država, putem sporazuma o promeni granica. Iako bi se to možda moglo smatrati i očiglednim, ili bar implicitnim, ovo naglašavanje je značajno jer govori u prilog „nepotrošivosti” prava na samoopredeljenje naroda i to ne samo u odnosu na njegovu unutrašnju komponentu. Princip samoopredeljenja je na isti način potvrđen u Završnom dokumentu KEBS sa sastanka u Beču (1986-1989).⁵³

O SUBJEKTIMA PRAVA NA SAMOOPREDELJENJE – NAROD I DRUGE GRUPE

Pošto je određenje subjekta prava na samoopredeljenje poslednji deo slagalice koja se zove definicija prava na samoopredeljenje, treba ponoviti naše zaključke koje smo izneli u odeljku o pojmu ovog prava. Pravo na samoopredeljenje je skup ovlašćenja na spoljašnje i unutrašnje (političko, ekonomsko i kulturno) samoopredeljenje, i bilo koji deo koji bi se izdvojio, bio bi pogrešno nazvan pravom na samoopredeljenje i doveo bi (što ćemo i videti) do proširivanja kruga subjekata ovog prava na grupe ljudi kojima ne pripada to pravo, već druga, uža prava koja po svojim manifestacijama podsećaju na neke segmente prava na samoopredeljenje.

Naš stav je da pravo na samoopredeljenje pripada isključivo narodima. Dok je potrebno analizirati mogućnost priznavanja prava na samoopredeljenje drugim grupama, narodi su, kao subjekti prava na samoopredeljenje, nesporni i u međunarodnim dokumentima i praksi (upućujemo na ranija izlaganja o međunarodnim dokumentima i slučajevima ostvarenja prava na samoopredeljenje). Ono što je sporno jeste *šta je narod*. Ipak, uobličavanje konačnog pojma subjekta prava na samoopredeljenje se ne može ograničiti samo na određivanje personalnog supstrata (grupe ljudi koja predstavlja narod), već nužno uključuje i realni supstrat, tj. teritorijalni element, jer nužan i prvi, ali ne i isključivi segment prava na samoopredeljenje jeste određivanje sudbine naroda putem određivanja statusa teritorije u čijim granicama taj narod ostvaruje samoopredeljenje. Konkretno određenje teritorijalnog elementa postizemo analizom dva pojma koja su povezana sa ostvarenjem prava na samoopredeljenje naroda, principa *uti possidetis* i tzv. zaštitne klauzule.

53 Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 168.

Postoje različite definicije naroda, u kojima se mogu prepoznati dva osnovna shvatanja naroda.⁵⁴ Prvo je *političko – demokratsko shvatanje naroda*, po kojoj je narod skup svih ljudi, bez obzira na njihovo etničko i nacionalno poreklo, koji žive u jednoj državi ili unutar granica neke administrativno-političke teritorije koja nije država (kolonije, federalne jedinice, administrativne provincije). Drugo je *etničko – nacionalno shvatanje naroda*, tj. shvatanja naroda kao skupa pojedinaca zajedničkog ili srodnog etničkog porekla, zajedničkih tradicija, kulture, jezika, vere, rasnih obeležja, koji žive u jednoj ili više država, odnosno jasno omeđenih teritorija koje nemaju status država. Postoje i definicije koje kombinuju ova dva pristupa. Tako, na primer, UNESCO opisuje narod kao: 1. grupu ljudi koja poseduje neke ili sve od sledećih karakteristika: (a) zajedničku istorijsku tradiciju; (b) etnički grupni identitet; (v) kulturnu homogenost; (g) jezičko zajedništvo; (d) religijske ili ideološke afinitete; (đ) teritorijalnu povezanost; (e) zajednički privredni život; 2. Grupa mora posedovati određenu brojnost koja ne mora biti velika (npr. narodi mikro država), ali koja mora biti veća od proste asocijacije pojedinaca u okviru države; 3. Grupa kao celina mora imati volju da bude identifikovana kao narod, ili svest o tome da je narod – s tim da je dozvoljeno da grupe ili neki članovi takvih grupa, iako dele pomenute karakteristike mogu da nemaju takvu volju ili svest; i po mogućstvu; 4. Grupa mora imati institucije ili druga sredstva za izražavanje svojih zajedničkih karakteristika i volje za identitetom.⁵⁵ Drugi primer mešovitog pristupa je onaj koji je pružio Sovjetski Savez pri izradi teksta člana 1. paktova o ljudskim pravima. SSSR je utvrdio dva uslova koje narod treba da ispunjava da bi imao pravo na otcpljenje. Prvo, da je reč o nacionalnoj grupi koja živi u višenacionalnoj državi, u kojoj postoji više naroda uporedivih veličina (npr. SSSR, SFRJ, Čehoslovačka, Indija). Drugo, da je reč o narodu koji je ustavno priznat, tj. koji ima poseban (konstitutivni) status u ustavnim okvirima (npr. republike u SSSR ili SFRJ).⁵⁶

54 Ovakvu klasifikaciju pružaju i Nebojša Vučinić, "Pravo naroda na samoopredeljenje", op. cit., str. 23, i Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, *Ljudska prava – udžbenik*, op. cit., str. 392.

55 International Meeting of Experts on further study of the concept of the rights of peoples, UNESCO, Paris, 27-30 November 1989, Final report and recommendations, 6-7, <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000851/085152Eo.pdf>, 26/04/2009.

56 Antonio Cassese, "The Self-Determination of Peoples", op. cit., p. 95, on kaže da se ne sme raditi o državi u kojoj postoji jedan narod i jedna ili više broćano znatno manjih nacionalnih manjina.

Princip uti possidetis iuris. Princip *uti possidetis iuris*⁵⁷ predstavlja načelo po kojem se pri ostvarivanju prava na spoljašnje samoopredeljenje naroda, tj. pri promeni suvereniteta nad određenom teritorijom, nasleđuju administrativne granice prethodnog suverena.⁵⁸ Princip je prvi put primenjen pri dekolonizaciji Latinske Amerike na početku 19. veka. Administrativne kolonijalne granice Španske imperije su priznate kao međunarodnopravne granice.⁵⁹ Princip je kasnije primenjen pri dekolonizaciji Afrike. Kao kruna potvrde primene principa *uti possidetis* u Africi, doneta je Kairska rezolucija (1964) kojom su se šefovi država i vlada članica Organizacije afričkog jedinstva obavezali na poštovanje granica koje su postojale u trenutku sticanja nezavisnosti bivših kolonija,⁶⁰ a zatim je princip potvrđen u praksi Međunarodnog suda pravde.⁶¹ Ipak, sam princip *uti possidetis* nije bio neprikosnoven ni u fazi dekolonizacije.⁶² Van procesa dekolonizacije, princip je primenjen pri raspadu Čehoslovačke, SSSR i SFRJ (o ovom poslednjem će biti više reči).

Primena ovog principa van kolonijalnog konteksta i bez pristanka relevantnih subjekata koji bi se oslanjali na princip pri ostvarenju samoopredeljenja (u Latinskoj Americi i posebno Africi postoje brojni slučajevi primene ovog principa na bazi saglasnosti relevantnih subjekata)⁶³ dovodi do najmanje dva problema. Prvi je problem ograničavanja, a samim tim i negacije prava na

57 Inače sam termin potiče iz rimskog prava u kojem je on označavao priznavanje privremene zaštite državine u svojinskim sporovima koji se odnose na nepokretnosti, a koja je trajala do okončanja spora Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Ćorić, "Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje", op. cit., str. 960-961.

58 Ibid., 997.

60 Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Ćorić, "Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje", op. cit., str. 962.

61 Slučaj Burkina Faso protiv Malija (*Frontier Dispute case*), citirano prema Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Ćorić, "Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje", op. cit., str. 962.

62 Fernandez/Ćorić upućuju na veći broj slučajeva u kojima granice novonastalih država nisu sledile kolonijalne granice, a zaključak izvlače iz presude Međunarodnog suda pravde u slučaju Burkina Faso protiv Malija (*Frontier Dispute case*), ibid., 967, 970; *Frontier Dispute case*, www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&code=hvm&case=69&k=b3, 24/05/2009.

63 Primer su Kairska rezolucija, zatim Definitivni sporazum o miru i prijateljstvu država Latinske Amerike (1931), koji predviđa mogućnost odstupanja od principa *uti possidetis*, te samim tim naglašava neophodnost saglasnosti za njegovu primenu, a princip je primenjen i pri rešavanju graničnih sporova pred Međunarodnim sudom pravde na bazi saglasnosti strana u sporu izraženog u kompromisu kojim je iniciran postupak u slučajevima Burkina Faso protiv Malija (*Frontier Dispute case*) i El Salvador protiv Hondurasa, uz intervenciju Nikaragve (*Land, Island and Maritime Frontier Dispute*), Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Ćorić, "Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje", op. cit., str. 967.

samoopredeljenje kao (između ostalog i) prava naroda da *slobodno* odredi svoj politički status. Najbolja ilustracija ovog problema je stav tzv. Badinterove komisije pri raspadu bivše SFRJ da „bez obzira na okolnosti, pravo na samoopredeljenje ne sme da uključuje izmene granica postojećih u vreme sticanja nezavisnosti (*uti possideis iuris*) ukoliko se zainteresovane države ne sporazumeju drugačije”.⁶⁴ Drugi je problem karaktera i nivoa administrativnih granica prethodnog suverena koje se mogu primenom ovog principa priznati za međunarodnim pravom zaštićene granice. Da li su to granice federalnih jedinica u okviru federalnih država ili to mogu biti i administrativne granice autonomnih regiona u okviru unitarnih država, a ako je i to moguće, zašto onda ne bi mogle i administrativne granice nižih stepena lokalne samouprave? Navedena pitanja će nam poslužiti za definisanje subjekata prava na samoopredeljenje u odeljku o domašaju prava naroda na samoopredeljenje.

Zaštitna klauzula. Postoje dva slučaja u kojima je moguće ostvariti pravo na samoopredeljenje (u smislu promene suvereniteta nad teritorijom), a koji su i nesporni u teoriji i potvrđeni u praksi. Prvi je slučaj samoopredeljenja kolonijalnih naroda, a drugi je slučaj samoopredeljenja naroda podvrgnutih stranom potčinjavanju, dominaciji ili eksploataciji.⁶⁵

Deklaracija o prijateljskim odnosima (1970) je uvela i treći slučaj tzv. zaštitnom klauzulom (*safeguard clause*). Njom se zabranjuje „bilo kakva akcija koja bi imala za cilj da razori ili ugrozi, potpuno ili delimično, teritorijalni integritet ili političku nezavisnost bilo koje suverene i nezavisne države, koja se ponaša u skladu sa načelom ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda... i kojom otuda, upravlja vlada koja predstavlja celokupan narod teritorije bez obzira na razlike u pogledu rase, vere ili boje”. Klauzula je kasnije ponovljena u deklaraciji donetoj na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima održanoj u Beču 1993. godine pod okriljem UN (u daljem tekstu: „Bečka deklaracija”).⁶⁶ Bečka deklaracija je unela izmene u završni deo kaluzule, pa umesto reči „bez obzira na razlike u pogledu

64 Arbitražna komisija konferencije o Jugoslaviji, Mišljenje br. 1-10, decembar 1991, detaljno u Milenko Kreća, *Badinterova Arbitražna komisija*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1993.

65 Deklaracije UN o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima iz 1960. GS UN 1514 (XV), op. cit.; Deklaracija o prijateljskim odnosima, op. cit., Princip ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda; Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 71-99; Isto je rezonovanje Vrhovnog suda Kanade u slučaju *Reference re. Secession of Quebec*, James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 120.

66 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 118.

rase, vere ili boje”, stoje reči „bez obzira na razlike bilo koje vrste”.⁶⁷ Klauzula je formulisana tako da štiti države koje se ponašaju u skladu sa načelom ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda. Klauzula dalje definiše i šta predstavlja ponašanje koje je protivno ovom načelu. Država se ne ponaša u skladu sa načelom saoopredeljenja onda kada njom upravlja vlada koja ne predstavlja celokupan narod koji živi na teritoriji te države. Potrebno je razjasniti šta predstavlja „deo naroda” sa teritorije države koji nije predstavljen vladom te države. U ovome nam može pomoći sagledavanje pripremnih radova na formulisanju zaštitne klauzule u Deklaraciji o prijateljskim odnosima. Naime, inicijalni predlog formulacije koji je podnelo Ujedinjeno Kraljevstvo je sadržao i definiciju „dela naroda” koji bi u slučaju da nije adekvatno predstavljen imao pravo na samoopredeljenje.⁶⁸ Po tom predlogu, pravo na samoopredeljenje je pripadalo „narodu teritorije koji je *geografski odvojen i etnički ili kulturno različit* od ostatka [naroda] teritorije te države”⁶⁹ (podvukao autor). Formulacija klauzule je na kraju pretrpela promene u pogledu karakteristika grupe („dela naroda”) koja ima pravo na samoopredeljenje, tako što je ograničena na rasne⁷⁰ i verske grupe. Naknadno je, Bečkom deklaracijom, ovo pravo prošireno na grupe različite u odnosu na većinu populacije teritorije u bilo kom pogledu (ipak, to se ne bi odnosilo na političke grupacije, već na skup ranije predlaganih karakteristika, npr. rasne, verske, etničke, kulturne, jezičke grupe). Kao što se vidi, prvi problem zaštitne klauzule je problem definisanja „dela naroda” teritorije. Koje moraju da budu specifične karakteristike tog „dela naroda”? Da li mora biti ispunjen uslov geografske odvojenosti tog „dela naroda” od ostatka populacije?

Pored navedenog problema određenja titulara, postoji i problem sadržine prava ovog „dela naroda”. Konkretno, problem je postojanje mogućnosti tzv. secesije-leka (*remedial secession*),⁷¹ tj. pitanje da li u slučaju uskraćivanja prava

67 Ibid.

68 Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 115-118, Kaseze detaljno iznosi tok pripremnog rada na klauzuli, kao i razloge zbog kojih je odbijen predlog Ujedinjenog Kraljevstva.

69 Ibid., 115.

70 Kaseze objašnjava razlog uvođenja pleonazma “rase i boje” u tekst, ali nesumnjivo obe karakteristike se odnose na rasne grupe, ibid., 112.

71 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 119; Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 118-120; Miloš Jovanović, “Pitanje priznanja država u međunarodnom pravu: slučaj Kosova i Metohije”, *Savremeni međunarodni izazovi* (ur. Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, (95-118) str. 107.

„delu naroda” da bude predstavljen u vladi države, ta grupa ima pravo na otcepljenje.⁷² Od donošenja zaključka u ovom pogledu, uzdržao se i Vrhovni sud Kanade u slučaju Kvebeka (*Reference re. Secession of Quebec*), iako je razmatrao samo pitanje, argumentom da čak i ako ovo jeste deo međunarodnog prava, situacija u kojoj se nalazi Kvebek se sigurno ne može upodobiti navedenom uslovu.⁷³ Kaseze smatra da ovo pravo postoji, ali da je ono izuzetak od opšteg pravila da je teritorijalni integritet i politička nezavisnost država zaštićena međunarodnim pravom, i da se kao takav mora usko tumačiti i podvrgnuti strogim uslovima.⁷⁴ On navodi tri uslova koja moraju biti ispunjena da bi se moglo koristiti pravo na secesiju: 1. centralne vlasti države moraju uporno odbijati grupi⁷⁵ pravo na učešće u vladi; 2. grupa mora biti podvrgnuta masovnom i sistematskom kršenju ljudskih prava; 3. mora biti isključena bilo kakva mogućnost iznalaženja mirnog rešenja u okviru postojeće državne strukture.⁷⁶ Kao što vidimo, Kaseze ističe da sam slučaj nepredstavljanja grupe ne može proizvesti pravo na secesiju, već da moraju biti ispunjeni i dodatni uslovi koji opravdavaju ovakvo odstupanje od jednog od osnovnih načela međunarodnog prava – principa teritorijalnog integriteta država.

Svežanj problema koje sa sobom nosi zaštitna klauzula se može upotpuniti još jednim razložnim pitanjem Džejn Rajt (*Jane Wright*):⁷⁷ da li možemo tvrditi da manjine nisu titulari prava na samoopredeljenje, kad one, u smislu uslova reprezentativnosti vlade predviđenog zaštitnom klauzulom, predstavljaju deo naroda koji mora biti predstavljen da bi država poštovala načelo ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda? Ovo pitanje nas i uvodi u završna razmatranja o titularima prava na samoopredeljenje, odnosno razmatranja domašaja ovog prava.

72 Među teoretičare koji smatraju da postoji pravo na secesiju spadaju Kraford - James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 119; Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., pp. 118-120; Higin (Higgins) i Doering (Doehring) citirano prema Jane Wright, “Minority Groups, Autonomy, and Self-Determination”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Oxford, winter 1999, 19 (605 – 629), p. 627.

73 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 120; Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Ćorić, “Uti possidetis i pravo na samoopredeljenje”, op. cit., str. 977-978.

74 Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., p. 119.

75 Treba napomenuti da se Kaseze bavi pitanjem samo iz perspektive Deklaracije o prijateljskim odnosima, ne uključujući naknadni razvoj u Bečkoj deklaraciji, pa tako govori samo o pravu na secesiju rasnih i verskih grupa, *ibid.*, 119.

76 *Ibid.*, 119-120.

77 Jane Wright, “Minority Groups, Autonomy, and Self-Determination”, op. cit., p. 628.

Domašaj prava naroda na samoopredeljenje. Ovaj deo rada sumira naša shvatanja po pitanju titulara prava na samoopredeljenje. Ono što on ima za cilj da razjasni jeste ko i gde, tj. u kojim granicama ima pravo na samoopredeljenje.

Ranije smo već izneli naše shvatanje da je narod jedini subjekat prava na samoopredeljenje, bazirano na relevantnim dokumentima međunarodnog prava. Ukazali smo na dva osnovna shvatanja pojma naroda, političko-demokratsko i etničko-nacionalno. Na ovom mestu se opredeljujemo za etničko-nacionalno shvatanje pojma naroda, jer ne prihvatamo gledište po kojem se prvo određuje teritorija na kojoj se vrši pravo na samoopredeljenje, a zatim kad se ono ostvari na toj teritoriji, onda skup svih ljudi na toj teritoriji nazivamo narodom. Ovaj naš stav zahteva detaljnije obrazloženje. Naime, Kraford i Higinis (Higgins), kad govore o pravu na samoopredeljenje, ne govore o subjektima, već o jedinicama samoopredeljenja (*units of self-determination*).⁷⁸ Oni ne isključuju narode kao subjekte prava na samoopredeljenje, ali smatraju da najpre treba da se odredi politička jedinica, tj. teritorija na kojoj bi moglo da se vrši pravo na samoopredeljenje, pa da se prizna pravo na samoopredeljenje većini koja na toj teritoriji živi.⁷⁹ Kraford pravda svoj stav problemima koji se javljaju kad se krene obrnutim redosledom, preciznije, stavom država koje traže izmenu granica i koje bi u tom slučaju stanovništvu određene teritorije, u zavisnosti od svojih teritorijalnih aspiracija, priznavali ili negirali status naroda.⁸⁰ On čak i navodi teritorije (političke jedinice) koje bi se smatrale jedinicama samoopredeljenja: 1. mandatne i nesamoupravne teritorije po Povelji UN; 2. države, u smislu zabrane intervencije u unutrašnje stvari i u smislu unutrašnjeg samoopredeljenja; 3. distinktno političko-geografske oblasti u državi čija populacija nije predstavljena vladom države (zaštitna klauzula); 4. druge teritorije u pogledu kojih postoji konsenzus zainteresovanih strana u pogledu primene prava na samoopredeljenje.⁸¹

Mi ne negiramo primenu ovog pristupa, prvo teritorija, pa narod, u slučajevima dekolonizacije kod kojih je primenjen princip *uti possidetis* (s tim

78 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., pp. 125-128; R. Higgins, *The Development of International Law through the Political Organs of the UN*, Oxford University Press, London, 1963, navedeno prema James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., p. 125.

79 Ibid., 126.

80 On navodi slučaj Foklandskih ostrva čijoj populaciji je Argentina odričala, a Ujedinjeno Kraljevstvo priznavalo status naroda, ibid., 125.

81 Ibid., 127.

da ni tu nije ovaj princip primenjen univerzalno i granice su se menjale upravo zahvaljujući etničko-nacionalnom shvatanju naroda). Nesumnjivo je mnogo krvoprolića sprečila primena ovog principa u tom periodu. Ipak, proces dekolonizacije je završen i dalja primena principa *uti possidetis*, koja naknadno rađa tzv. demokratsko-političke narode, često kroz procese asimilacije kojima se negira različitost manjina na tim teritorijama, ne bi bila primerena savremenim uslovima u kojima postoji visok stepen izgrađene nacionalno-etničke identifikacije ljudi. Drugi je ranije pomenuti problem sa određivanjem karaktera i nivoa granica koje treba da se preslikaju na novu državu pri ostvarenju samoopredeljenja. Dosledna primena ovog principa bi dovela do atomizacije teritorija i do niza manipulacija u pogledu iskrajanja i prekrajanja ovih granica pre nego što bi se nekoj, možda veštački stvorenoj, većini na toj teritoriji priznalo pravo na samoopredeljenje. Nije li to isti onaj argument kojim se koristi Kraford da bi opravdao svoj „teritorija pa narod” pristup?

Mi ne zastupamo stav da narod ima pravo na samoopredeljenje bez obzira na teritoriju, jer bi to značilo da na teritoriji na kojoj je ostvareno samoopredeljenje postoji samo jedan narod u etničko-nacionalnom smislu, a bukvalna primena tog shvatanja bi dovela do personalnog samoopredeljenja, da se izrazimo figurativno, granice bi išle kroz dnevne sobe. S druge strane, pak, ne možemo a da ne delimo mišljenje Međunarodnog suda pravde u slučaju Zapadne Sahare da se granice mogu menjati dopuštajući „narodu da odredi sudbinu teritorije, a ne teritoriji da odredi sudbinu naroda”.⁸²

Najveći apsurd primene principa „teritorija pa narod” (koji u stvari predstavlja onaj stari *uti possidetis* princip) u savremenim uslovima se ogleda u stavu Badinterove komisije povodom pitanja prava na samoopredeljenje Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pri raspadu SFRJ. Stav Badinterove komisije je bio da Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, iako su bili konstitutivni i najbrojniji narod u SFRJ, pa čak i konstitutivni narod u ovim dvema republikama, imaju samo manjinska prava u okviru republičkih granica Hrvatske i Bosne i Hercegovine.⁸³ Ovaj stav je apsurdan jer na bazi prava na samoopredeljenje naroda dozvoljava dezintegraciju međunarodno priznatog subjekta, ali ne i dezintegraciju unutrašnjih administrativnih celina, koje ne moraju biti nužno formirane po nacionalno-etničkom principu. Besmisleno je rasformiranje jedne celine iz nacionalno-etničkih razloga, ali ne po nacionalno-etničkim granicama

82 Western Sahara, ICJ Reports 1975, 12, 58, citirano prema Fernanda Fernandez Jankov, Vesna Ćorić, “*Uti possidetis* i pravo na samoopredeljenje”, op. cit., str. 973.

83 Citirano prema Jane Wright, “*Minority Groups, Autonomy, and Self-Determination*”, op. cit., p. 628.

(naravno pod pretpostavkom da ih je moguće utvrditi, i u meri u kojoj ih je moguće utvrditi), već po administrativnim granicama. Ovakvim pristupom se opet stvara mogućnost da taj nekada narod, a sad manjina traži rasformiranje novog entiteta iz istih nacionalno-etničkih razloga, a po novim (sada manjim i nižim) administrativnim granicama, i tako u nedogled.

Naš pristup je da prvo treba odrediti narod u etničko-nacionalnom smislu koji ima pravo na samoopredeljenje (ma koliko to nekad bio težak zadatak), pa tek onda odrediti teritoriju na kojoj bi taj narod kao većinski mogao da ostvari pravo na samoopredeljenje, s tim da bi nacionalne manjine koje se nađu na toj teritoriji po rečima Diakonua mogle da se „pridruže tom narodu u korišćenju prava na samoopredeljenje”,⁸⁴ tako što bi im bila pružena sva prava koja im međunarodno pravo priznaje. Zaštita prava manjina bi tako bila uslov punovažnog korišćenja prava na samoopredeljenje od strane odnosnog naroda. Manjine bi bile objekat, a ne subjekat prava na samoopredeljenje, osim u onim ekstremnim slučajevima koje je opisao Kaseze (zaštitna klauzula). Takođe, pripadnici naroda koji kao većinski ostvaruje svoje pravo na samoopredeljenje na jednoj teritoriji, a koji se nalaze van te teritorije bi predstavljali manjinu na toj drugoj teritoriji na kojoj drugi narod ostvaruje pravo na samoopredeljenje.

Analogno problemu određivanja pojma prava naroda na samoopredeljenje, javlja se i problem pravnog određivanja pojma nacionalne ili bilo koje druge manjine. U prilog tome, govori i podatak da u mnoštvu međunarodnih ugovora ne postoji definicija, niti jasno navođenje šta se tačno podrazumeva pod pojmom manjine.⁸⁵ Stoga se nameće zaključak da je definisanje ovog pojma ostalo u domenu teorije i naučnih komentara. Iako ne postoji saglasnost doktrine, većina se slaže da je definicija koja je najbliža pojmu manjine, ona koju je 1977. godine dao italijanski profesor prava Frančesko Kapotorti (*Francesco Capotorti*), a u svojstvu posebnog izvestioca Potkomisije UN za diskriminaciju i manjine. Kapotorti je manjine definisao kao „grupu koja je malobrojnija u odnosu na ostatak stanovništva države i nije u dominantnom položaju i čiji pripadnici, koji su državljanjani te države, imaju etnička, verska i jezička obeležja koja se razlikuju od obeležja ostatka stanovništva i, makar samo implicitno, održavaju osećaj solidarnosti, upravljen na očuvanje svoje kulture, tradicije, vere i jezika.”⁸⁶

84 Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 184.

85 Čak ni *ad hoc* Komitet za zaštitu manjina prilikom izrade Okvirne konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, koju je 1995. godine usvojio Savet Evrope ne daje definiciju.

86 Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 288; Ivana

Zaštita prava pripadnika manjina pominje se još u Vestfalskom miru 1648. godine.⁸⁷ U Evropi 17. veka, razorenim verskim ratovima, javilo se kao ključno pitanje zaštite verskih manjina. Pitanje prava i položaja pripadnika manjina je pominjano i na Bečkom i Berlinskom kongresu.⁸⁸ Ipak, sve do mirovnih ugovora zaključenih nakon Prvog svetskog rata,⁸⁹ glavna karakteristika zaštite prava pripadnika manjina je ostala ista, naime, uglavnom su se štitele verske manjine. Ovi mirovni ugovori, kao i izjave država, kojima su obavezane novonastale i poražene države, ali ne i sile pobednice toga vremena, su obeležile zaštitu prava pripadnika manjina u periodu trajanja Društva naroda.⁹⁰ Značajna karakteristika ove zaštite u datom periodu je bio stav da se prava pripadnika manjina štite kao kolektivna prava.⁹¹ Uprkos ovakvom stavu, koji bi se mogao protumačiti kao približavanje prava pripadnika manjina pravu naroda na samoopredeljenje, slučaj Švedske nacionalne manjine koja je živela na Alandskim ostrvima koja su bila pod suverenitetom Finske je pokazao da manjine ni u tom periodu nisu uživale pravo na samoopredeljenje. Ovo je bilo istaknuto i ranije citiranom izveštaju Komisije pravnika imenovane od strane Društva naroda da da svoje mišljenje po pitanju spora o budućnosti Alandskih ostrva⁹²(vid. pod naslovom Pravo naroda na samoopredeljenje u međunarodnim instrumentima).

Nakon stvaranja Ujedinjenih nacija, razlika između prava pripadnika manjina i prava naroda na samoopredeljenje je naglašena napuštanjem stava da su prava pripadnika manjina kolektivna. Zajedničko gotovo za sva dokumenta

Jelić, *Prava manjina*, CID Podgorica, Podgorica, 2004, str. 28; Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović, Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 174.

87 Detaljno kod Boris Krivokapić, *Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu*, *Zaštita manjina: istorijski razvoj, osnovna pitanja i zaštita u okviru UN (Knjiga I)*, op. cit., str. 49-181.

88 Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 291.

89 Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples*, op. cit., p. 26.

90 Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 292.

91 Ibid.

92 Citirano prema: James Crawford, *The Creation of States in International Law*, op. cit., pp. 108-110; Boris Krivokapić, Klaudio Skarpula, Elizabet Naukler, *Alandska ostrva, primer uspešne autonomije*, op. cit., str. 123, 151.

OUN, KEBS/OEBS-a i Saveta Evrope je da govore samo o individualnim pravima pripadnika manjina, a ne kolektivnim pravima.⁹³

Najvažniji univerzalni međunarodni ugovor koji reguliše prava i položaj pripadnika manjina je Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, konkretno član 27. Ovim članom se garantuje pravo pripadnika etničkih, verskih ili jezičkih manjina na sopstveni kulturni život, slobodu veroispovesti i upotrebu sopstvenog jezika. Kao što smo već ranije pomenuli, pored razlike u titulari i širini ovlašćenja koje čl. 27. pruža manjinama, u odnosu na ovlašćenja naroda kao titulara prava na samoopredeljenje, isključenje prava pripadnika manjina na samoopredeljenje proizlazi i iz sistemskog i logičkog tumačenja samog Pakta. U Opštem komentaru Komiteta za ljudska prava, iz 1994. godine (br. 23 (50)) stoji: „Pakt uspostavlja razliku između prava na samoopredeljenje i prava zaštićenih članom 27. Pravo na samoopredeljenje je pravo koje pripada narodima i sadržano je u odvojenom delu (Deo I) Pakta. Samoopredeljenje se može štiti Fakultativnim protokolom.⁹⁴ Član 27, sa druge strane, odnosi se na prava koja su data pojedincima i kao takav je uključen, kao i svi ostali članovi koji jemče lična prava koja su dodeljena pojedincima, u Deo III Pakta i može se štiti Fakultativnim protokolom.”⁹⁵

Pored čl. 27. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, još dva važna međunarodna dokumenta govore o odnosu prava pripadnika manjina i prava naroda na samoopredeljenje, Deklaracija Generalne skupštine UN o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim ili jezički manjinama (1992) i Okvirna konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (1995). Dve stvari govore u prilog isključenja prava manjina na samoopredeljenje. Prvo, države članice (tj. većinski narodi kao nosioci suvereniteta i prava na samoopredeljenje u tim državama) su adresati obaveza iz ova dva dokumenta, tj. one imaju obavezu da omoguće pripadnicima manjina da uživaju svoja prava, s tim da se posebno ističe obaveza stvaranja uslova za efikasno učešće pripadnika manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim poslovima (čl. 5. Deklaracije i čl. 15.

93 Žarko Obradović, „Osvrt na najznačajnija međunarodna dokumenta o manjinama“, *Strani pravni život* 2-3/2003, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2003, str. 168.

94 Prihvatanjem fakultativnog protokola uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima države priznaju nadležnost Komiteta za ljudska prava da prima i razmatra predstavke pojedinaca koji potpadaju pod vlast država ugovornica, a koji tvrde da su žrtve kršenja prava iz Pakta od strane te države, Boris Krivokapić, *Leksikon međunarodnog prava*, Radnička štampa, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1998, str. 128.

95 Citirano prema Ivana Jelić, *Prava manjina*, op. cit., str. 103.

Konvencije). Drugim rečima, narodi su ti koji ostvaruju različite oblike prava na samoopredeljenje (političko, ekonomsko, kulturno), a manjine imaju pravo da se većinskim narodima pridruže u ostvarivanju tog prava na određenoj teritoriji. Drugo i važnije, oba dokumenta izričito zabranjuju bilo koje aktivnosti suprotne osnovnim principima međunarodnog prava, a posebno suprotne principima suverene jednakosti, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti država na čijim teritorijama se nalaze (čl. 8. Deklaracije i čl. 21. Konvencije). Na ovaj način je nesumnjivo isključena bilo kakva mogućnost davanja prava na eksterno samoopredeljenje pripadnicima manjina ili manjinama kao grupama.

Određeni pojavni oblici prava pripadnika manjina (posebno u oblasti očuvanja nacionalnog, etničkog, kulturnog, verskog ili jezičkog identiteta) mogu podsećati na određene oblike prava na samoopredeljenje, ali pravo na samoopredeljenje čini ukupnost njegovih ranije navedenih oblika (spoljno, unutrašnje, političko, ekonomsko, kulturno), i kao takvo ono ne pripada manjinama, već samo narodima.

Pored pitanja odnosa prava naroda na samoopredeljenje i prava pripadnika manjina, u teoriji se postavlja i pitanje odnosa prava naroda na samoopredeljenje i prava (pripadnika) domorodačkih naroda.⁹⁶ Konkretno, ono što je za nas od važnosti je *pitanje da li domorodački narodi imaju pravo na samoopredeljenje*. U teoriji se ističe da domorodački narodi spadaju u kategoriju manjina u pogledu njihovog međunarodno-pravnog položaja.⁹⁷ Komitet za ljudska prava UN je zauzeo stav da domorodački narodi predstavljaju posebnu kategoriju manjina sa specifičnim potrebama.⁹⁸ Ipak, položaj domorodačkih naroda je regulisan u međunarodnom pravu odvojeno od prava pripadnika manjina, a i njima su priznata neka posebna prava, koja nisu priznata pripadnicima manjina, a koja proističu iz posebnog odnosa koji ove grupe ljudi imaju sa teritorijom koju tradicionalno naseljavaju. Stoga će prava domorodačkih naroda biti posebno obrađena u ovom radu.

96 Ovo pitanje razmatraju: Caroline Foster, "Articulating Self-Determination in the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", *European Journal of International Law*, 2001, Vol. 12, No. 1. pp. 141-157; Malcolm Shaw, *International Law*, op. cit., pp. 275-279; Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., pp. 179-182.

97 Malcolm Shaw, *International Law*, op. cit., pp. 278-279; Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., p. 181.

98 Citirano prema Malcolm Shaw, *International Law*, op. cit., p. 277.

Prema podacima Ujedinjenih nacija, broj pripadnika domorodačkih naroda u svetu u 2007. godini je iznosio 370 miliona.⁹⁹ Domorodački narodi pretežno žive na teritoriji „novog sveta”, tj. teritorijama koje su naseljavane od vremena velikih geografskih otkrića, Severne i Južne Amerike (različita plemena Indijanaca u SAD i Kanadi, Inuiti (Eskimi) u Kanadi, potomci Maja, Asteka, Inka u Južnoj Americi), Australije (Aboridžini), Novog Zelanda (Maori), ali domorodački narodi se mogu naći i u Evropi (Sami) i Aziji (u Sibiru).

Prva međunarodna organizacija koja je regulisala prava domorodačkih naroda je bila Međunarodna organizacija rada (MOR). MOR je najpre doneo Konvenciju br. 107. o domorodačkom i plemenskom stanovništvu 1957. godine, a zatim i Konvenciju br. 169. o domorodačkim i plemenskim narodima u nezavisnim državama 1989. godine.¹⁰⁰ Prva stvar koju treba primetiti da su domoroci u periodu između prve i druge konvencije „unapređeni” iz stanovništva (populacije) u narode. Konvencija br. 169. predviđa niz socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava pripadnika domorodačkih naroda u pogledu njihovih institucija, načina života, jezika, religije, običaja, ekonomskog razvoja, tradicionalnih privrednih aktivnosti, a posebno njihovih prava na teritoriju koju su njihovi preci naseljavali. Što se tiče našeg pitanja da li se pravo na samoopredeljenje priznaje domorodačkim narodima ovim dokumentom, odgovor se nalazi u njegovoj preambuli i u članu 1. Preambula Konvencije sadrži, između ostalog, i sledeće: „Priznajući aspiracije ovih naroda da vrše kontrolu nad sopstvenim institucijama, načinom života i ekonomskim razvojem i održavaju i razvijaju sopstvene identitete, jezike i religije, u okvirima države u kojoj žive”. Ovo kao i sam naslov nesporno isključuju bilo kakvu mogućnost spoljašnjeg samoopredeljenja domorodačkih naroda, već svaku njihovu akciju u prilog potvrde i razvoja sopstvenog identiteta i priznatih prava ograničavaju na teritoriju države čiji su deo i na

99 Podatak je dostupan na internet stranici UN, General Assembly Adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples, www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10612.doc.htm, 12/02/2009. Smatra se da u svetu ima oko 5000 ovakvih naroda, koji žive u najmanje 72 države i po nekim procenama zauzimaju 20% naše planete, *Study Guide: The Rights of Indigenous Peoples* (2003), University of Minnesota Human Rights Center, navedeno prema Boris Krivokapić, “Domorodački narodi i osnovni elementi njihove međunarodnopravne zaštite”, *Ustavne i međunarodnopravne garancije ljudskih prava* (ur. Zoran Radivojević), Niš, 2008, (19-44) str. 23.

100 U ovim dokumentima se pravi razlika između domorodačkih i plemenskih naroda. Domorodačkim narodima se smatraju one grupe ljudi koje potiču od stanovništva koje je naseljavalo određenu teritoriju u trenutku osvajanja ili kolonizovanja te teritorije, ili u trenutku nastanka postojeće države na toj teritoriji.

kojoj drugi (većinski) narod ostvaruje svoje pravo na samoopredeljenje. Član 1. stav 3. Konvencije glasi: „Upotreba termina „narodi” u ovoj Konvenciji neće se smatrati kao da ima bilo kakve implikacije u pogledu prava koja se mogu pridavati ovom terminu u međunarodnom pravu”. Na ovaj način, tvorac Konvencije je hteo, i u normativnom delu Konvencije, da isključi bilo kakvu mogućnost da se prava domorodačkih naroda poistovete sa pravima koja narodi po međunarodnom pravu imaju, uključujući, i na prvom mestu, pravo naroda na samoopredeljenje.

Ujedinjene nacije su 13. septembra 2007. godine usvojile Deklaraciju o pravima domorodačkih naroda. Pored zabrane diskriminisanja pripadnika domorodačkih naroda i naglašavanja da im pripadaju (opšta) ljudska prava predviđena međunarodnim dokumentima, Deklaracija predviđa i posebna prava domorodačkih naroda koja su u skladu sa razvojem ovog korpusa prava u međunarodnom pravu, pravu i praksi država u kojima ovi narodi žive i odlukama međunarodnih sudskih institucija.¹⁰¹ Odgovor na ranije pomenuto pitanje je dat

101 Deklaracija upotpunjava sistem prava predviđenih Konvencijom MOR br. 169, http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169_20/03/2009. Ona dalje potvrđuje razvoj u pogledu prava domorodačkih naroda na teritoriju koju tradicionalno naseljavaju i sprečavaju državu da preuzima bilo kakve mere u odnosu na ovu teritoriju bez prethodne saglasnosti odnosnog domorodačkog naroda. Ovo je u skladu sa razvojem prava koji se ogleđa u odlukama međunarodnih i nacionalnih sudova po ovom pitanju. Kao primer se mogu navesti sledeći slučajevi koji su stvorili precedent u ovom smislu u pravnim sistemima država u kojima domorodački narodi žive: *Mabo v. Queensland* (1992) pred Vrhovnim sudom Australije kojim su priznata prava nad zemljištem domorodačkim narodima (*Native title*), a koji je doveo i donošenja zakona koji reguliše ovu oblast (*Native Title Act*) godinu dana kasnije, vid. http://en.wikipedia.org/wiki/Mabo_v_Queensland 12/02/2009. Ključni slučaj pred Inter-američkim sudom za ljudska prava u ovoj oblasti je *Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua* (2001), detaljno o tome J. Anaya, C. Grossman, “The Case of Awas Tingni v. Nicaragua: A New Step in the International Law of Indigenous Peoples”, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, Vol. 19, No. 1, 2002, dostupno na <http://www.law.arizona.edu/journals/ajicl/AJICL2002/vol191/introduction-final.pdf>, 12/02/2009. Što se tiče prakse Komiteta UN za ljudska prava, treba pomeniti slučaj Omenijak protiv Kanade (*Lubicon Lake Band case*). U ovom slučaju je indijansko pleme Lubikon Lejk (*Lubicon Lake Band*) iz Kanade tražilo da vlada provincije Alberte vrati zemljište koje je vekovima pripadalo ovom plemenu, a koje je ona eksproprisala u interesu nekih privatnih kompanija. Omenijak, poglavica plemena, je istakao da je povređeno pravo njegovog plemena na „sopstveni kulturni život” koji je neraskidivo vezan za tu zemlju, tj. da je na ovaj način njegovom plemenu uskraćeno pravo da nastavi sa svojim načinom života, odnosno da im je uskraćeno pravo na kulturno samoopredeljenje, Boris Krivokapić, *Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu, Zaštita manjina: istorijski razvoj, osnovna pitanja i zaštita u okviru UN (Knjiga I)*, op. cit., str. 573-575.

u članovima 3. i 4. Deklaracije. Član 3. Deklaracije glasi: „Domorodački narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno postižu svoj privredni, društveni i kulturni razvoj.” Član 4. Deklaracije dalje precizira sadržinu prava na samoopredeljenje domorodačkih naroda: „Domorodački narodi, pri korišćenju svog prava na samoopredeljenje, imaju *pravo na autonomiju ili samoupravu u stvarima koje se odnose na njihove interne i lokalne poslove*, kao i na načine i sredstva za finansiranje svojih autonomnih funkcija” (podvukao autor). Iako Deklaracija u članu 3. preuzima tekst prvog člana Međunarodnih paktova o ljudskim pravima, koji su jedan od temelja prava na samoopredeljenje naroda, član 4. otklanja sumnju u pogledu mogućnosti domorodačkih naroda da koriste spoljašnje samoopredeljenje. Član 4. ograničava mogućnost korišćenja ovog „prava na samoopredeljenje” na autonomiju i samoupravu. Moglo bi se, čak ići i dalje, sa tvrdnjom da ovako formulisano „pravo na samoopredeljenje” ne bi uključivalo pravo na teritorijalnu autonomiju u smislu oblika unutrašnjeg političkog samoopredeljenja, jer se pravo na autonomiju i samoupravu daju samo u pogledu stvari koje se odnose na njihove interne i lokalne poslove, što bi se pre moglo protumačiti kao pravo na personalnu i funkcionalnu autonomiju u okviru postojeće države.

Shodno našem ranije iznetom shvatanju da pravo na samoopredeljenje predstavlja spoj ovlašćenja određene grupe ljudi (naroda) na spoljašnje i unutrašnje samoopredeljenje, dolazimo do zaključka da domorodački narodi nemaju pravo na samoopredeljenje u smislu u kojem to pravo poseduju narodi. Naime, međunarodno pravo ne priznaje domorodačkim narodima pravo da slobodno odrede svoj politički status prema narodima i državama (spoljašnje samoopredeljenje), već oni sva svoja prava moraju da ostvaruju u okviru države na čijoj teritoriji se nalaze. Drugo, osim pravne, postoji i realna smetnja priznavanju prava na (spoljašnje) samoopredeljenje domorodačkim narodima, a koja leži u njihovoj nesamoodrživosti, nesamodovoljnosti. Domorodački narodi, po pravilu, čak i kad su koncentrisani na određenoj teritoriji, nisu dovoljno brojni da bi mogli da osnuju samostalni međunarodnopravni entitet, koji bi mogao da postoji i funkcioniše bez pomoći (finansijske, tehničke i sl.) spolja.¹⁰²

Prava domorodačkih naroda na autonomiju i samoupravu u pogledu sopstvenih poslova po svojim manifestacijama mogu podsećati na neke oblike unutrašnjeg samoopredeljenja naroda. Ipak, „slobodno postizanje sopstvenog

102 Tako i: Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Osnovi Međunarodnih ljudskih prava*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2007, str. 341-342.

privrednog, društvenog i kulturnog razvoja” domorodačkih naroda ne može ići na uštrb ostvarenja privrednog, društvenog i kulturnog razvoja naroda koji na toj teritoriji ostvaruje svoje pravo na samoopredeljenje.¹⁰³ Domorodački narodi kao manjina dele sudbinu većine koja na određenoj teritoriji ostvaruje svoje unutrašnje (ekonomsko, društveno i kulturno) samoopredeljenje. Oni se moraju generalno uklopiti u dati društveni poredak s tim da su im zbog njihove specifičnosti priznata prava koja im omogućavaju da, u okviru poretka većine, očuvaju svoju specifičnost i svoj identitet (i to pre u kulturnom, nego u privrednom i društvenom pogledu). Pri usvajanju Deklaracije, Kanada je glasala protiv, a njen ambasador pri UN je to objasnio, između ostalog, i rečima da su odredbe o potrebi država da pribave prethodnu saglasnost pre nego što preduzmu akte kojima se utiče na domorodačke narode preterano restriktivne.¹⁰⁴ Ove reči, kao i podatak da su SAD, Kanada, Australija i Novi Zeland,¹⁰⁵ zemlje sa brojnom domorodačkom populacijom, glasale protiv usvajanja Deklaracije, možda mogu da oslikaju stav država po pitanju prioriteta između prava na identitet i razvoj domorodačkih naroda (koje je nespretno nazvano pravom na samoopredeljenje) i prava na unutrašnje samoopredeljenje, tj. unutrašnji društveni poredak i razvoj naroda.

Prava domorodačkih naroda koja imaju za cilj osiguravanje njihove egzistencije i očuvanje njihovog identiteta ne predstavljaju pravo na samoopredeljenje. Dokle su državne granice zidovi u kojima oni ostvaruju svoja prava, dotle je društveni i ekonomski poredak i razvoj naroda krov pod kojim se ta prava mogu koristiti. Tako se prava domorodačkih naroda razlikuju od prava na samoopredeljenje i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu.

ZAKLJUČAK

Princip samoopredeljenja naroda se javlja kao politički postulat još od vremena Francuske revolucije, ali se pre kraja Drugog svetskog rata ne može govoriti o njegovoj pravnoj dimenziji. Nakon donošenja Povelje UN započinje stvaranje pravila međunarodnog prava o samoopredeljenju naroda koje je uobičajeno Anti-kolonijalnom deklaracijom, međunarodnim paktovima o

103 Isto shvatanje iznosi i Jon Diakonu, s tim da on ovaj stav iznosi u odnosu na manjine uopšte, uključujući tu i domorodačke narode, Ion Diaconu, *Minorities in International Law*, op. cit., pp. 178-9.

104 General Assembly Adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10612.doc.htm, 12/02/2009.

105 Ibid.

ljudskim pravima iz 1966, Deklaracijom o prijateljskim odnosima iz 1970. godine i nizom drugih međunarodnih dokumenata, bilo opštih, bilo onih koji su potvrđivali ovo pravo u konkretnom slučaju.

Radi lakše akademske analize, pravo na samoopredeljenje naroda se može raščlaniti na više vidova po različitim kriterijumima. Tako se prema prostoru ostvarivanja pravo na samoopredeljenje može podeliti na spoljašnje i unutrašnje. Spoljašnje se ostvaruje uz izmenu granica priznatih postojećim međunarodnim pravnim poretkom, bilo stvaranjem sopstvene nezavisne države, ujedinjenjem sa ili integracijom u već postojeću državu ili određivanjem bilo kog drugog slobodno izabranog političkog statusa. Ono, takođe, obuhvata i pravo naroda jedne suverene države da ne bude pod stranom okupacijom ili dominacijom, kao i zabranu mešanja u njene unutrašnje stvari. Unutrašnje samoopredeljenje se ostvaruje u okviru granica jedne države. Prema sferi društvenog života u kojoj narod ostvaruje samoopredeljenje, ono se može podeliti na političko, ekonomsko i kulturno. Dok spoljašnje samoopredeljenje može biti samo političko, unutrašnje može imati bilo koji od ova tri vida. Političko samoopredeljenje, pored već pomenutog spoljašnjeg, ima i svoj unutrašnji aspekt, koji se ogleda u mogućnosti naroda da slobodno odredi svoj oblik vladavine, mogućnost pojedinačnog učešća pripadnika naroda u vršenju vlasti u određenoj državi, kao i pravo na reprezentativnu vladu koja predstavlja sve delove naroda određene teritorije bez obzira na bilo kakve razlike (zaštitna klauzula). Ekonomsko samoopredeljenje je pravo svakog naroda da slobodno raspolaze svojim prirodnim bogatstvima i resursima. Kulturno samoopredeljenje omogućava narodu negovanje sopstvene kulture, tradicije, sistema vrednosti i civilizacijskih tekovina.

Neki segmenti prava na samoopredeljenje, sami za sebe, mogu podsećati po svojim manifestacijama na prava nekih drugih grupa, kao što su na primer manjine ili domorodački narodi (posebno u kulturnoj i ekonomskoj sferi društvenog života). Ipak, pravo na samoopredeljenje naroda predstavlja skup svih navedenih ovlašćenja, i tek taj koktel spoljne nezavisnosti i unutrašnje suverenosti i samodovoljnosti (ne u smislu izolovanosti) predstavlja ostvarenje prava na samoopredeljenje naroda. Aristotelovim rečima, celina bi ovde predstavljala više od zbira njenih delova.

Subjekti prava na samoopredeljenje su isključivo narodi. Narod, shvaćen u etničko – nacionalno smislu kao skup pojedinaca zajedničkog ili srodnog etničkog porekla, zajedničkih tradicija, kulture, jezika, vere, rasnih obeležja, predstavlja personalni element pri određivanju prava na samoopredeljenje. Pravo na samoopredeljenje se može vršiti samo na određenoj teritoriji i ta

teritorija predstavlja realni supstrat prava na samoopredeljenje. Ipak, da bismo odredili subjekta prava na samoopredeljenje važno je da moramo prvo identifikovati narod, pa tek onda teritoriju na kojoj on treba da ostvari to svoje pravo. Obrnuti pristup, prvo teritorija pa narod, dovodi do apsurdna u savremenom svetu u kojem žive jedinke sa snažanim osećaj nacionalno-etničke identifikacije i pripadnosti, a kojim se nasilno brišu razlike između svih onih koji na određenoj teritoriji žive. Primenom ovog pristupa prvo nalazimo pećinu, pa tek onda zeca u njoj proglašavamo za medveda.

Manjine i domorodački narodi se mogu pridružiti narodu, kao titularu prava na samoopredeljenje na određenoj teritoriji, u njegovom vršenju. Oni imaju prava koja im omogućavaju da očuvaju i neguju svoje etničke, nacionalne, kulturne, ekonomske, itd. specifičnosti, ali ta prava oni mogu da koriste u okvirima države u kojoj žive i u skladu i pod kapom opšteg unutrašnjeg političkog, ekonomskog i kulturnog razvoj naroda te teritorije.

Manjine i domorodački narodi nemaju pravo na samoopredeljenje, a posebno njegov najvažniji i početni segment, pravo na spoljašnje političko samoopredeljenje. Rečima Eleonore Ruzvelt (Eleanor Roosevelt): „kao što bi koncept individualnih ljudskih sloboda doveden do svojih logičkih ekstrema značio anarhiju, isto tako bi i princip samoopredeljenja, kad bi mu bila data mogućnost neograničene primene, rezultirao haosom”.¹⁰⁶

LITERATURA

1. Avramov Smilja, Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006;
2. Akehurst Michael, *A Modern Introduction to international Law*, George Allen and Unwin, fifth edition, London, 1984;
3. Brownlie Ian, *Principles of Public International Law*, Clarendon Press – Oxford, New York 1998;
4. Bulajić Milan, „Pravo na samoopredeljenje”, Naučno delo, Beograd, 1964;
5. Vučinić Nebojša, *Pravni aspekti ostvarenje prava naroda na samoopredeljenje*, Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici, Podgorica, 34/2007 (304-319);
6. Vučinić Nebojša, „Pravo naroda na samoopredeljenje”, *Prava čoveka*, Biro za zaštitu slobode i prava u Beogradu, Beograd, 3-4/2002. (11-30);
7. Diaconu Ion, *Minorities in International Law*, Romanian Journal of International Affairs, Bucharest, Volume VII, 3-4/2001;

106 Antonio Cassese, *International Law*, op. cit, p. 108.

8. Dimitrijević Vojin, Paunović Milan, Ljudska prava – udžbenik, Beograd, 1997;
9. Dimitrijević Vojin, Popović Dragoljub, Papić Tatjana, Petrović Vesna, Međunarodno pravo ljudskih prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006;
10. Dimitrijević Vojin, Račić Obrad, Đerić Vladimir, Papić Tatjana, Petrović Vesna, Obradović Saša, Osnovi međunarodnog javnog prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005;
11. Jelić Ivana, Prava manjina, CID Podgorica, Podgorica, 2004;
12. Jovanović Miloš, „Pitanje priznanja država u međunarodnom pravu: slučaj Kosova i Metohije”, Savremeni međunarodni izazovi (ur. Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, (95-118);
13. Kreća Milenko, Badinterova arbitražna komisija, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1993;
14. Krivokapić Boris, „Domorodački narodi i osnovni elementi njihove međunarodnopravne zaštite”, Ustavne i međunarodnopravne garancije ljudskih prava (ur. Zoran Radivojević), Niš, 2008, (19-44);
15. Krivokapić Boris, Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu, Zaštita manjina: istorijski razvoj, osnovna pitanja i zaštita u okviru UN (Knjiga I), Ministarstvo SCG za ljudska i manjinska prava, Institut za uporedno pravo, Službeni list SCG, Građevinska knjiga, Beograd, 2004;
16. Krivokapić Boris, Leksikon međunarodnog prava, Radnička štampa, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1998;
17. Krivokapić Boris, Skarpula Klaudio, Naukler Elizabet, Alandska ostrva, primer uspešne autonomije, Institut za uporedno pravo, Forum za etničke odnose, Beograd 2001;
18. Obradović Žarko, „Osvrt na najznačajnija međunarodna dokumenta o manjinama”, Strani pravni život 2-3/2003, Institut za uporedno pravo, Beograd (133-169);
19. Paunović Milan, Ljudska prava, Dosije, Beograd, 2002;
20. Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, Osnovi međunarodnih ljudskih prava, Megatrend univerzitet, Beograd, 2007;
21. Shaw Malcolm, International Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2003;
22. Subotić Momčilo, „Pravo na samoopredeljenje i geopolitička uslovljenost modela njegove primene”, Politička revija br. 1, Institut za političke studije, Beograd, 2002;
23. Fernandez Jankov Fernanda, Ćorić Vesna, “Utī possidetis i pravo na samoopredeljenje”, Pravni život, Beograd, 13/2007 (959-984);

24. Foster Caroline, "Articulating Self-Determination in the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", EJIL, 2001, Vol. 12, No. 1. (141-157);
25. Cassese Antonio, "The Self-Determination of Peoples", The International Bill of Rights, The Covenant on Civil and Political Rights, Columbia University press, New York, 1981;
26. Cassese Antonio, International Law, Oxford University Press, Oxford, 2001;
27. Cassese Antonio, Self-determination of Peoples, Cambridge university Press, Cambridge, 1995;
28. Crawford James, The Creation of States in International Law, Oxford University press, Oxford, 2006;
29. Wright Jane, "Minority Groups, Autonomy, and Self-Determination", Oxford Journal of Legal Studies, Oxford, winter 1999, 19 (605 – 629).

Slobodanka BURSAC

THE RIGHT OF PEOPLES TO SELF-DETERMINATION

ABSTRACT

Applying as a criterion the area of achievement the author divides the right of peoples to self-determination to external and internal, while it is divided to political, economic and cultural when applying the sphere of social life as a criterion. While the right to self-determination undoubtedly belongs to peoples the recognition of this right to other groups, such as indigenous peoples and minorities requires a deeper analysis. The author defines the concept of holders of the right to self-determination that necessarily includes a territorial element. By all this, she analyses two concepts that are related to this right – *uti possidetis* principle and safeguard clause.

Key words: Right to self-determination, people, *uti possidetis* principle, safeguard clause principle, minorities, indigenous peoples

*Miroslav ANTEVSKI*¹

UDK: 339.92:165.5
Bibliid 0025-8555, MP, 62(2010)
Vol. LXII, br. 2, str. 314–328
Izvorni naučni rad
Jun 2010.

USVAJANJE NOVIH ZNANJA KAO FAKTOR MEĐUNARODNE KONKURENTNOSTI

APSTRAKT

Rad se bavi problemom usvajanja novih znanja kao ključnim faktorom razvoja i međunarodne konkurentnosti. Razlike među zemljama u nivou BDP u velikoj meri su uzrokovane razlikama u nivoima tehnološkog razvoja i stepenu produktivnosti. Sektori istraživanja i razvoja i inovativna aktivnost se javljaju kao ključne determinante rasta produktivnosti, a time i međunarodne konkurentnosti nacija. Međunarodna difuzija znanja je važan doprinos inovacijama u nacionalnoj državi. Različiti kanali difuzije znanja imaju različite razvojne potencijale za zemlju domaćina. Smatra se da su SDI i investicije transnacionalnih korporacija veliki potencijalni izvor novih tehnologija i znanja za zemlje domaćine. Što je više tehnologija doneseno u zemlju domaćina, veći je opseg za prelivanje tehnologija i znanja. Takvi efekti mogu biti značajni, ali oni u velikoj meri zavise od sposobnosti zemalja domaćina da prihvate i usvoje raspoložive tehnologije i znanja.

Ključne reči: difuzija tehnologije, prelivanje, inovacije, znanje, produktivnost, konkurentnost

1 Dr Miroslav Antevski, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D, 2006–2010.

1. UVOD

O bim i kvalitet fonda znanja neke zajednice ili društva uvek je bio od presudne važnosti za njihov opstanak i budućnost. Dešavalo se u istoriji da daleko zaostaliya zajednica pokori i čak uništi zajednicu koja možda poseduje vrhunska znanja tog vremena, kao što je bio slučaj, na primer, sa Kinom, Rimom i Vizantijom. Svoju dugovečnost su upravo dugovala naprednim znanjima koja su posedovala, a propast gubitku vitalne snage društva.

Sudbina fonda znanja neke zajednice ili celog regiona često je zavisila od naslednog društva. Ništa ne nastaje iz ničega, pa su napredna društva usvajala nasledena ili osvojena znanja. Njihova sposobnost za usvajanje i unapređivanje raspoloživih znanja je određivala meru i brzinu njihovog razvoja. Dešavalo se takođe da najbolja znanja nekog vremena budu uništena, ili zaboravljena za više vekova; to se desilo sa uništenjem Aleksandrijske biblioteke, kao i sa bogatim fondom arapskih znanja u mavarskoj Španiji i Mediteranu. Tako neinventivne zajednice ponovo izmišljaju već davno izmišljeno, ili ne shvataju značaj raspoloživih znanja, kao što je bilo u srednjovekovnoj Evropi.²

Savremeno društvo karakteriše izuzetan rast obima novih znanja, pa se svetski fond znanja uvećava i multiplikuje ranije nezamislivim tempom. Privredne aktivnosti karakteriše visoko učešće znanja, pa se kaže da privredni život sve više postaje intenzivan znanjem. Raspoloživost i difuzija postojećih znanja nikada nije bila ni ravnomerna ni pravedna, niti prema potrebama. Znanje je doslovno moć, bilo da je pretočeno u vojnu tehnologiju, privredne kapacitete, ili obrazovanje. Pogotovo novo i najnaprednije. Zato su zemlje sa najvećim fondom znanja i najmoćnije u svetu.

Postoji nekoliko ohrabrujućih činjenica vezanih za znanje kada su u pitanju siromašnije i zemlje u razvoju. Neka znanja su stara, opštedostupna i u opštoj upotrebi. Životna mladost novih znanja se skraćuje, pa pre postaju dostupna širem broju korisnika. Neka od najvažnijih novih znanja, kao što su informacione i komunikacione tehnologije (*Information and Communication*

2 Sa propašću Rimske imperije, dolazi do prekida kontinuiteta poznavanja i korišćenja antičkih znanja u Evropi. Ona su sačuvana zahvaljujući arapskim prevodima, koji su u Evropu došli sa arapskim osvajanjima i viševjekovnim vladanjem nad velikim delom Španije. Ostala su tu i nakon njihovog poraza i proterivanja od strane Izabele II, zajedno sa bogatim fondom arapskih znanja i kulturnog nasleđa. Sasvim je izvesno da su u dobroj meri doprinela viševjekovnom usponu i pomorskoj dominaciji Španije, velikim pomorskim otkrićima i kolonizaciji.

Technologies) – IKT, po svojoj prirodi su tehnologije opšte namene. Mnoga važna znanja su otelotvorena u kapitalnoj opremi i novim vrstama proizvoda. Stoga se ne može tvrditi da su brojna znanja danas nedostupna. Ona to jesu onima koji ih ne prepoznaju, ne razumeju i ne znaju da ih koriste.

Sposobnost stvaranja novih znanja, preuzimanja i usvajanja dostupnih tuđih, postaje ključni faktor opstanka, razvoja i međunarodne konkurentnosti nacija. Toga su svesni i bogati i siromašni. Nije slučajno Evropska unija prepoznala jedan od faktora nedovoljne međunarodne konkurentnosti u neadekvatnoj dinamici stvaranja novih znanja.³ Za manje razvijene zemlje, brži napredak u ovoj oblasti omogućava uspešno preskakanje razvojnih faza na tehnološkoj lestvici. To se neće desiti preko noći i samo od sebe; samo društvo koje kao primarni razvojni cilj odredi unapređenje sposobnosti usvajanje postojećih i stvaranja novih znanja može računati na uspeh.

2. UNAPREĐENJE POSTOJEĆIH ZNANJA

Istorija napretka uspešnih nacija nas upućuje na zaključak da je malo znanja i tehnologija koje su u potpunosti iscrpela svoju primenu i razvojni potencijal. Takođe i da je moguće značajno unaprediti postojeća i raspoloživa, što ima posebnu važnost kada je pristup najnovijim znanjima ograničen. Ima i suprotnih primera, kada najnaprednija znanja ostaju bez šire primene i komercijalizacije. Njih je puna istorija bivšeg Sovjetskog Saveza.⁴

U prilog ovakvoj argumentaciji ide i jedna od klasifikacija inovacija, koja za kriterijum podele uzima važnost ili kvalitet same inovacije.⁵ Tako se inovacije mogu klasifikovati prema nivou važnosti na sledeće: „(1) inovacija koja zasniva potpuno novu kategoriju proizvoda; (2) inovacija je prva od svog tipa na tržištu u već postojećoj kategoriji proizvoda; (3) inovacija predstavlja značajno unapređenje u postojećoj tehnologiji; i (4) inovacija je skromno

3 Predsednik SAD Barak Obama je početkom 2010. najvio da će najveća izdvajanja budžetskih sredstava u narednim godinama biti usmerena u naučna istraživanja i obrazovanje.

4 Brojne inovacije i najnaprednija tehnička rešenja iz oblasti vezanih za vojnu industriju su ostala potpuno neiskorištena, ili čak zaboravljena. To naročito važi za neka rešenja iz raketne tehnike, tehnologije metala, metalurgije i hemijske industrije. Nasuprot tome, dobar deo tehnoloških inovacija iz vojne industrije na Zapadu je, posle određenog vremena, našao širu primenu i komercijalizaciju.

5 Ova klasifikacija se u najvećoj meri odnosi na inovacije proizvoda, dok su inovacije procesa obuhvaćene samo trećom kategorijom.

unapređenje namenjeno da osavremeni postojeći proizvod. Oko 87% inovacija su bile u ovoj četvrtoj kategoriji, a većina preostalih inovacija su klasifikovane u treću kategoriju. Međutim, preliminarna priroda takvih klasifikacija nas vodi ka tretiranju inovacija kao homogenih”.⁶

Među nacijama i državama postoje određene razlike u tehnološkim strategijama, uslovljene njihovim međunarodnim položajem, tehnološkom kulturom, sistemom obrazovanja, negde i specifičnim karakteristikama pojedinih naroda. Tako su SAD, Velika Britanija i Francuska više okrenute rešavanju velikih problema, dok su Nemačka, Japan i Švedska, na primer, više usmerene na konkretne probleme.

Manja ili veća unapređenja postojećih proizvoda i procesa mogu biti efikasan put ka razvijanju vlastite inovativne aktivnosti neke zemlje. Dobar primer pruža kinesko iskustvo. „Kineske korporacije mogu ili ne mogu upotrebiti najskuplju ili opremu najvišeg nivoa raspoloživu na globalnom tržištu, ali one prilagođavaju uvozne mašine i razvijaju vlastite proizvodne linije za najbolje iskorišćenje dobro obučenog i jeftinog basena radne snage dok podešavaju proizvodnju prema resursnim ograničenjima.”⁷

Imitacija stranih proizvoda, proizvodnih ili organizacionih procesa, može se smatrati unapređenjem postojećih znanja, i na tome su mnoge od danas novih industrijalizovanih zemalja zasnovale svoj ubrzani rast. Takvoj politici razvoja može doprineti i uticaj stranih direktnih investicija (SDI) u zemlji. Tako, na primer, „tokovi SDI u Kinu nisu verovatni izvor unapređenja domaće inovativne aktivnosti u Kini. Pre je, čineći prostor za nove ideje više konkurentnim a istovremeno čineći imitaciju proizvoda privlačnijom, prisustvo SDI smanjilo podsticaje za prave inovacije i povećalo podsticaje za imitiranjem.”⁸ Da li se takvi efekti od prisustva SDI na lokalnu privredu mogu oceniti dovoljno pozitivnim, ili to može biti samo jedan deo privrede oslonjen na njih dok drugi razvija vlastite sektore istraživanja i razvoja (*Research & Development – R&D*), faktičko je pitanje, i razlikuje se od zemlje do zemlje. U svakom slučaju, unapređivanje postojećih znanja je dobar put ka stvaranju novih.

6 Feldman, Maryann P., and Audretsch, David B., “Innovation in cities: Science-based diversity, specialization and localized competition”, *European Economic Review* 43(2), 1999, p. 414.

7 Bell, Jonathan, “China’s New Mantra: Inovate Not Imitate”, *Far Eastern Economic Review* 170(2), 2007, p. 37.

8 Brambilla, Irene, *et al.*, “Foreign Direct Investment and the Incentives to Innovate and Imitate”, *Scandinavian Journal of Economics* 111(4), 2009: pp. 835–861.

3. INOVACIJE

Inovacioni proces ima četiri odvojene ali međusobno povezane faze, i sastoji se od: prvo, invencije, koja predstavlja otkriće nečeg novog što funkcioniše; drugo, inovacije, koja se sastoji od prevođenja invencije u komercijalnu upotrebu; treće, difuzije inovacije na tržištu; i četvrto, učenja od klijenata i pretvaranja u javno dobro.⁹

Preciznosti radi, može se prihvatiti razlika koju Lipsi (Lipsey) pravi između četiri nivoa inovacija. Njih predstavljaju: prvo, rastuća inovacija, koja je serija malih promena sa velikim kumulativnim efektom; drugo, radikalna inovacija, kakve su velike ali diskontinuirane promene (kao što je razvoj novih materijala, novih izvora energije, ili potpuno novih proizvoda); treće, promene u sistemu tehnologije, koje pogađaju ekonomski sektor i industrije unutar njega (npr. promene u hemijskoj industriji u XIX veku); i četvrto, tehnološke revolucije, inovacije koje menjaju celu tehnoekonomsku paradigmu.

Visoke tehnologije, koje su blizu u tom trenutku mogućeg, imaju posebnu važnost i ulogu u inovativnim aktivnostima i ekonomskom razvoju. Među njima se, s pravom, izdvajaju IKT, čija je ovo tehnološka era. Iako su određena empirijska istraživanja, suprotno očekivanjima, pokazala da je ekspanzija američke privrede tokom devedesetih i početkom ovog veka bila u sektorima koji ne pripadaju IKT, što je potvrdilo tezu da su one tehnologije opšte namene, ispitivanje razlika u produktivnosti između SAD i EU im je ipak dalo ključno mesto. „Prvo, od 1980. EU kao celina je zaostajala iza SAD u pogledu investicija u IKT. Kao rezultat toga je prednost u rastu produktivnosti rada SAD nad EU tokom perioda 1995–2001. viša od polovine usled višeg doprinosa od IKT kapitalnog inputa. Drugo, na razlike u veličini proizvodnog sektora IKT roba, posebno poluproizvoda, otpada solidan udeo razlika u rastu produktivnosti EU-SAD. Zajedno, viši kapitalni doprinos IKT i veći rast ukupne faktorske produktivnosti u proizvodnji IKT skoro potpuno objašnjavaju vođstvo SAD u rastu produktivnosti rada od 1995.”¹⁰ Ovo bi moglo biti u skladu sa Porterovom tvrdnjom da je međunarodna konkurentnost traženje odgovora na pogrešno pitanje, i da je ključ konkurentnosti nacija održivi rast produktivnosti.

Istraživanje koje je bilo fokusirano na inovativne aktivnosti u industriji softvera (*software*) u SAD, sugeriše da je „inovacioni proces u privredi SAD

9 Jovanović, Miroslav N., *Geography of Production and Economic Integration*, London: Routledge, 2001, p. 88.

10 Timmer, Marcel P., and van Ark, Bart, “Does information and communication technology drive EU-US productivity growth differentials?”, *Oxford Economic Papers* 57(4), 2005, p. 710.

fundamentalno zavisan od firmi koje upošljavaju i nagrađuju visoko kvalifikovane radnike.”¹¹ Pored opštih investicija u sektore R&D, posebno u opremu, visokokvalifikovanom ljudskom kapitalu se daje posebna važnost, jer je „jedan od načina na koji se inovacije mogu desiti kada radnici kreiraju ili biraju nove projekte. Stoga, firme koje posluju u sektoru softvera koji ima visoke potencijalne prinose za inovacije treba pažljivo da biraju talente i visoko plaćaju radnike za ova znanja.”¹²

Visokokvalifikovani ljudski resursi se i drugim slučajevima pokazuju kao ključni faktor uspeha u inovativnim aktivnostima. Utvrđeno je na empirijskom istraživanju u Velikoj Britaniji da postoji bliska veza između visoko rangiranih univerzitetskih istraživačkih centara i sektora za istraživanje i razvoj poslovnih firmi, gde poslednje nastoje da budu locirane blizu univerzitetskih centara, ili na istoj lokaciji. To je naročito izraženo u farmaceutskoj i hemijskoj industriji, ali takođe značajno i u mašinskoj industriji i proizvodnji komunikacione opreme. „Neki od naših rezultata su jači za lokacije preduzeća u stranom vlasništvu, što je konzistentno sa međunarodnim tehnološkim snabdevanjem multinacionalnih firmi.”¹³ Očigledno da industrije koje karakteriše intenzivno korišćenje znanja nastoje da budu blizu njihovih najkvalitetnijih izvora. Razmena informacija i znanja među njima može se odvijati na različite načine, od čistog preliivanja kroz neformalne mreže i lične kontakte, pa do ugovornih odnosa različite vrste. Pošto su međunarodne investicije u R&D u poslednje dve decenije postale mnogo mobilnije, razvoj jakih istraživačkih univerzitetskih centara može biti snažan argument pri donošenju lokacionih odluka investitora.

Preliivanje znanja, tehnologija i produktivnosti je česta i značajna tema u ekonomskim istraživanjima, pa su brojne i različite definicije. Kao i obično, jednostavnost i jasnoća pomažu, pa ćemo usvojiti pojmove koje je Grilhes (Griliches) definisao: „Prava preliivanja su ideje koje pozajmljuje istraživački tim industrije i iz istraživačkih rezultata industrije.”¹⁴ Ili još bolje, „raditi na sličnim stvarima i zbog toga imati mnogo koristi jednih od istraživanja drugih.”¹⁵

11 Andersson, Fredrik, *at al.*, “Reaching for the Stars: Who Pays for Talent in Innovative Industries?”, *Economic Journal* 119(538), 2009, p. 327.

12 *Ibid.*, p. 327.

13 Abramovsky, Laura, *et al.*, “University Research and the Location of Business R&D”, *Economic Journal* 117(519), 2007, p. C136.

14 Griliches, Zvi, “The Search for R&D Spillovers”, *Scandinavian Journal of Economics* 94, Supplement, 1992, p. S36.

15 *Ibid.*, p. S37.

Pored istraživanja mehanizama i determinanti uspješne inovativne aktivnosti na širem i nacionalnom nivou, veći broj radova je posvećen regionalnim aspektima razvoja. To nije problem kojim se bave samo manje razvijene zemlje, jer je politika ujednačenog regionalnog razvoja prisutna u gotovo svim zemljama. Pocolo (Pozzolo),¹⁶ na primer, tvrdi da efekat lokalnog inter-industrijskog i intra-industrijskog preliivanja znanja u sektoru R&D može snažno uticati na alokaciju ekonomske aktivnosti. Mehanizam delovanja efekta je jednostavan za objašnjenje, i na tragu je pristalice škole ekonomske geografije: prisustvo lokalnog preliivanja znanja determiniše koncentraciju aktivnosti R&D u jednom regionu, stvarajući novu privlačnu, centripetalnu silu, što stabilizuje ravnotežnu stopu rasta, i po principu cirkularne kauzacije, pojačava pozitivne efekte lokalnog preliivanja znanja. Ovaj fenomen je potvrđen pozitivnim iskustvima industrijskih klastera i naučnih parkova. Međutim, treba imati na umu i rezultate obimnog empirijskog istraživanja u Francuskoj da „lokalno preliivanje iz sektora R&D teži da bude uglavnom industrijski specifično, dok su dokazi o preliivanju iz R&D među industrijama mnogo slabiji.”¹⁷

Jasno je da inovativna uspješnost nije sama sebi svrha niti čisto unutrašnje pitanje država; bez međunarodne trgovine inovacije su potpuno drugi problem, pa se vraćamo na staru Rikardovu (Ricardo) tvrdnju da izvoz nije sam po sebi cilj, nego samo proizvodna tehnika koja služi da se plati uvoz potrebnih dobara.¹⁸ Nije poznato da li su Lachenmajer (Lachenmaier) i Vesman (Wößmann) imali to na umu kada su testirali postavke teorije trgovine i teorije rasta o uzajamnoj uzročnosti inovacija i izvoza, istražujući na obimnoj bazi podataka na nivou firme u Nemačkoj. Inovativni impulsi i prepreke su određene kao egzogeni faktori za firmu. Njihovi rezultati „podržavaju predviđanja modela ciklusa proizvoda da su inovacije motorna snaga izvoza industrijalizovanih zemalja. Efekat je heterogen među sektorima, teško uočljiv u relativno tradicionalnim sektorima i veličine od 17 procentnih poena u relativno modernim sektorima nemačke industrijske privrede.”¹⁹

16 Pozzolo, Alberto Franco, “Research and Development, Regional Spillovers and the Location of Economic Activities”, *Manchester School* 72(4), 2004: pp. 463–482.

17 Mairesse, Jacques, and Mulkay, Benoit, “An Exploration of Local R&D Spillovers in France”, NBER Working Paper 14552, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2008, p. 19.

18 Verovatno je najbolje i najjasnije objasnio suštinu teorije komparativnih tržiškovia ili prednosti Džejmisa Mila (James Mill).

19 Lachenmaier, Stefan, and Wößmann, Ludger, “Does innovation cause exports? Evidence from exogenous innovation impulses and obstacles using German micro data”, *Oxford Economic Papers* 58(2), 2006, p. 345.

Aktivnosti R&D, uspješne i velike inovacije se najčešće vezuju za velike istraživačke ili univerzitetske centre ili transnacionalne korporacije. Iako su poslednjih decenija male i srednje firme pokazale izuzetnu vitalnost i prilagodljivost u poslovanju, posebno u kriznim situacijama, bile motorna snaga razvoja u pojedinim zemljama i regionima, često su nepravedno zapostavljene u istraživanjima koja su posvećena inovativnim aktivnostima. Istraživanje bazirano na podacima za male i srednje firme u Italiji u periodu 1995–2003, utvrdilo je negativnu korelaciju veličine firme sa intenzitetom R&D, ali zato pozitivnu sa mogućnošću inovacija proizvoda i procesa. „Takođe, R&D ima jak i značajan uticaj na sposobnost firme da postigne inovaciju procesa, i nešto viši uticaj na inovaciju proizvoda. Investicije u novu opremu i mašine više znače za inovaciju procesa nego za inovaciju proizvoda.”²⁰

4. PUTEVI USVAJANJA NOVIH ZNANJA

Putevi međunarodne difuzije znanja su brojni, kako na nivou firme, regiona, tako i zemalja, pošto tehnologije i znanja mogu imati razne forme. Na svim nivoima poslovanja međusobno se takmiče firme, pa njihov uspeh u tome daje kumulativni efekat na nivou regiona ili zemlje. Najstariji način na koji se znanja šire je međunarodna trgovina. Znanje pretočeno u tehniku ili tehnologiju je otelotvoreno u robama, posebno u kapitalnoj opremi, pa se tako razmenom širi. Istorijski primeri su barut, kompas, štampa, a danas mašine i oprema. Drugi način je preuzimanje znanja skoncentrisanih na univerzitetskim i istraživačkim centrima, bilo putem formalnog obrazovanja ili neformalnih personalnih mreža, kupovine, ugovornih usluga i sl. Sledeći put je preko obuke i treninga u poslovnim delatnostima. Današnji putevi difuzije tehnologija i znanja su jako složeni, i mogli bi se opisati kao splet višestrukih mreža putem kojih se ona šire. I u teoriji i praksi je često vrlo teško razdvojiti pojedine uticaje, jer su putevi složeni i posredni. Ako jedna firma kupuje složene poluproizvode za svoju proizvodnju od druge, koja ih je proizvela pomoću tehnološki modernih mašina i opreme, svakako će se jedan deo takve tehnologije posredno preneti na prvobitnu firmu, odn. kupca. Ona može ovladati takvom tehnologijom, razviti je i izbaciti svog dobavljača sa tržišta, kakvih primera danas ima mnogo. Tehnološka, zajedno sa upravljačkim i trgovinskim znanjima određuju nivo produktivnosti firmi, visinu stopa i

20 Hall, Bronwyn H., *et al.*, “Innovation and Productivity in SMEs: Empirical Evidence for Italy”, NBER Working Paper 14594, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2008, p. 16.

održivost njihovog rasta, što sve zajedno definiše internu i međunarodnu konkurentsku poziciju firmi na tržištima.

Razlike u bogatstvu među zemljama, merene kao agregatni BDP ili po stanovniku, imaju u velikoj meri uzrok u različitom tehnološkom nivou razvoja među njima. Pri tome se za nivo tehnološke razvijenosti neke zemlje od ključne važnosti pokazuje kvalitet rezultata R&D, kako domaćeg tako i uvezenog. Na dugi rok, „međunarodno generisano znanje je važan doprinos inovacijama u zemlji. Stok znanja u zemlji odgovara na međunarodno znanje sa elastičnošću između 0,2 i 0,5.”²¹ Pošto sektor R&D ima presudan uticaj na nivo produktivnosti, time određuje i međunarodnu konkurentsku poziciju, kako firmi tako i zemalja. Obimno empirijsko istraživanje na velikom uzorku od dvadeset dve industrije u sedamnaest industrijalizovanih zemalja, na podacima za period od 1973–2002, dalo je zanimljive rezultate. „10% povećanja u domaćem R&D prevodi se u proseku na oko 1,5% višu produktivnost u našem uzorku. U isto vreme, doprinos međunarodnog transfera tehnologije često daleko premašuje efekat domaćeg R&D na produktivnost. U proseku, kombinovani uticaj investicija u R&D u šest zemalja bliskih svetskoj tehnološkoj granici, SAD, Japanu, Nemačkoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji i Kanadi, oko tri puta je veći od domaćeg R&D shodno našim procenama.”²² Jedinstven obrazac međunarodnog transfera tehnologije i znanja nije moguće formulisati, jer pokazuje heterogen karakter. Neke zemlje izvlače veće koristi od njega od drugih, što uglavnom zavisi od apsorpcionih sposobnosti; geografska udaljenost takođe može imati važnog uticaja; u nekim slučajevima je tehnologija otelotvorena u uvoznim robama, prvenstveno kapitalnim dobrima, glavni kanal transfera, dok u drugim prevagu imaju kanali koji nisu povezani sa trgovinom.

Postoje i jednostavniji vidovi usvajanja novih tehnoloških, proizvodnih i organizacionih znanja. Jedan od takvih može biti angažovanje stranih eksperata. „Uvoženje stranih eksperata omogućuju privredi da proizvede kvalifikovane radnike ranije i sa nižim troškovima nego kroz učenje iz ničega: ponovnog otkrivanja točka. Ovo povratno omogućava raniju i veću potrošnju dobara proizvedenih korišćenjem kvalifikovane radne snage.”²³ Važan

21 Bottazzi, Laura, and Peri, Giovanni, “The International Dynamics of R&D and Innovation in The Long Run and in The Short Run”, *Economic Journal* 117(518), 2007, p. 509.

22 Acharya, Ram C., and Keller, Wolfgang, “Technology Transfer through Imports”, NBER Working Paper 13086, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2007, p. 23.

23 Markusen, James R., and Rutherford, Thomas H., “Learning on the Quick and Cheap: Gains from Trade through Imported Expertise”, Kiel Working Paper 1251, Kiel: Kiel Institute for World Economics, 2005, p. 21.

element dužine angažovanja stranih eksperata je cena, i ona ima uticaja na odnos domaćih i stranih radnika (komplementarnosti ili supstitabilnosti), kao i na brzinu formiranja domaćih kvalifikovanih stručnjaka.

Pored međunarodne trgovine i angažovanja stranih stručnjaka, SDI nesumnjivo predstavljaju jedan od značajnih kanala međunarodne difuzije tehnologija i znanja. Zbog toga su predmet brojnih radova, pa su i njihovi efekti na lokalnu privredu u velikoj meri utvrđeni, sa svim brojnim modalitetima. Oni mogu biti značajnog razvojnog potencijala, što po pravilu i jesu, ali njihov pozitivan karakter nije garantovan, nije besplatan, i neće se desiti sam od sebe. Neka od znanja strane filijale prenose same svojim kooperantima, jer je to neophodno za proces proizvodnje. Jedan njihov deo se odliva bez njihove volje, što se zove curenjem znanja i ne može se sprečiti. A treći preuzimaju zaposleni tokom obuke i rada u stranim filijalama.

Jedno novije istraživanje na obimnom uzorku koji je obuhvatio više od 15.000 industrijskih firmi u Kini, više se bavilo pitanjem kako usmeravati SDI, imajući u vidu potencijalni uticaj na domaće firme. Nekoliko je ključnih zaključaka koje je donelo ovo istraživanje: prvo, prisustvo firmi u stranom vlasništvu različito utiče na položaj domaćih firmi, u zavisnosti od toga da li su izvozno orijentisane ili ne; drugo, utvrđen je efekat pozitivnog preliivanja produktivnosti na lokalne firme u proseku; treće, izvozno orijentisane domaće firme trpe konkurentski pritisak izvozno baziranih stranih investicija; četvrto, zajedničke investicije (*joint ventures*) će pre imati pozitivan uticaj na lokalne firme od firmi u čistom stranom vlasništvu; i peto, jedino spacijalne ekonomske zone generišu pozitivne eksternalije na domaće tržište.²⁴ Slične rezultate je dalo i jedno drugo istraživanje na primeru Indonezije deceniju ranije.²⁵ Iako je Kina po svemu specifična zemlja, ovi rezultati mogu poslužiti i drugima u formulisanju pravilne, ili najefikasnije strategije privlačenja SDI i njihovom kanalisanju na domaćem tržištu.

Investiciona aktivnost transnacionalnih korporacija, koja je po prirodi međunarodna, smatra se jednim od najvećih potencijalnih izvora transfera tehnologija i preliivanja znanja. Osnov za takav stav leži u činjenici da su one najveće firme na svetu, sa najvećim investicionim, proizvodnim i tehnološkim

24 Abraham, Filip, *et al.*, “FDI spillovers in the Chinese manufacturing sector”, *Economics of Transition* 18(1), 2010, p. 170.

25 Blomström, Magnus, and Sjöholm, Fredrik, “Technology transfer and spillovers: Does local participation with multinationals matter?”, *European Economic Review* 43(4–6), 1999, pp. 922–923.

kapacitetom. Determinante njihovih lokacionih odluka za izmeštanje delova svojih poslovnih aktivnosti u inostranstvo (*offshoring*) su vrlo složene, razlikuju se od vrste delatnosti, ali su utvrđene i određene pravilnosti. Često je „međunarodni *offshoring* u pojedinačnu zemlju domaćina profitabilan jedino ako su proizvodni kapaciteti u zemlji domaćinu sastavljeni iz dva sloja pre nego jednog: skupa radnika specijalizovanih u proizvodnji i skupa menadžera odgovornih za nadzor. Štiteći vrhunski menadžment u zemlji porekla od bavljenja rutinskim problemima koje postavljaju radnici u zemlji domaćinu, prisustvo srednjih menadžera omogućava efikasniji prenos znanja među zemljama.”²⁶ Iako ovo nije jedini uslov za izbor lokacije, može poslužiti zemljama kao putokaz za privlačenje investicija transnacionalnih korporacija. Pored važnosti srednjeg menadžerskog sloja za samu lokalnu privredu, oni su, po pravilu, deo radne snage koji dostupna znanja vrlo brzo prihvata i usvaja, a jedan deo zasniva i vlastite poslove prenoseći preuzete veštine i znanja na lokalni nivo.

Istraživanje na uzorku čeških firmi došlo je do zaključka da se snabdevači multinacionalnih firmi po mnogim karakteristikama razlikuju od ostalih firmi u zemlji (po veličini, produktivnosti, kapitalnoj intenzivnosti, isplaćenim nadnicama). Utvrđeno je, takođe, da će „verovatnije firme sa boljim performansama postati snabdevači multinacionalnih firmi”, i nađeni su „dokazi koji sugerišu da češki snabdevači uče iz svojih odnosa sa multinacionalnim firmama.”²⁷ Uočene pravilnosti važe i za druge lokacije u svetu.

Kada se pravi razlika između dostupnih i preuzetih tehnologija i znanja od filijala TNK u zemlji, važi pravilo: „što je više tehnologije doneseno u filijalu, veći je opseg za prelivanje.”²⁸ Međutim, realno se u najvećem delu radi o potencijalnom opsegu za prelivanje. Da li će do njega stvarno doći, i kakav će biti kvalitet preuzetih znanja, zavisi od apsorpcionog kapaciteta zemlje domaćina i njenih firmi. Utvrđeno je da je određen stepen tehnološkog jaza potreban da do prelivanja dođe (poznati Geršenkron efekat i njegova teorija

26 Antràs, Pol, *et al.*, “Organizing Offshoring: Middle Managers and Communication Costs”, NBER Working Paper 12196, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2006, p. 1.

27 Javorcik, Beata S., and Spatareanu, Mariana, “Tough Love: Do Czech Suppliers Learn from their Relationships with Multinationals?”, *Scandinavian Journal of Economics* 111(4), 2009, p. 832.

28 Blomström, Magnus, and Sjöholm, Fredrik, “Technology transfer and spillovers: Does local participation with multinationals matter?”, *European Economic Review* 43(4–6), 1999, p. 916.

pristizanja), ali ako je on preveliki, odnosno tehnološko zaostajanje znatno, tada zemlja domaćin nema dovoljan apsorpcioni kapacitet za usvajanje znanja, pa će njihov najveći raspoloživi deo ostati neiskorišćen. Ponovo se kvalitet ljudskih resursa pokazuje kao presudan faktor.

Da su putevi usvajanja tehnologija i znanja različiti u zavisnosti od regiona i razvojnog nivoa zemalja, pokazuju komparativna istraživanja različitih regiona. Usvajanje ISO standarda i upotreba Interneta od strane privatnih firmi su uzeti kao glavni pokazatelji usvajanja tehnologija u istraživanju na uzorku od 28 zemalja Istočne Evrope i Centralne Azije.²⁹ Za razliku od razvijenih industrijalizovanih zemalja, u ovoj grupi je presudan pritisak na firme da usvajaju nove tehnologije od strane potrošača, a ne od konkurentskih firmi. Takođe se ukazuje da privatizacija nije neophodan put za bolje usvajanje tehnologija, dok se udeo firmi u stranom vlasništvu pokazuje kao mnogo uspešniji u tome.

Iako sektor usluga ima najbržu dinamiku rasta u svetskoj privredi, pa je i najveći udeo SDI u tom sektoru, najveći deo istraživanja o inovativnim aktivnostima firmi je zasnovan na inovacijama proizvoda i procesa. Sektor usluga je, po prirodi svoje delatnosti, u mnogo većoj meri povezan sa upotrebom IKT nego proizvodni sektor. Tako je „produktivnost u sektoru usluga ne samo prosto povezana sa prisustvom inovacija, nego takođe i sa nivoom finansijskog doprinosa inovacijama i sa tipom preduzete inovativne aktivnosti. Uočljivo je da na razlike u produktivnosti među firmama i sektorima utiču inovacioni naponi firmi i, krucijalno, količina resursa posvećenih internom generisanju i usvajanju IKT (i softvera i hardvera).”³⁰

5. ZAKLJUČCI

Iz razmatranja međunarodnih iskustava u difuziji tehnologija i znanja i njihovom usvajanju, mogu se izvući određeni zaključci i pouke. One mogu poslužiti manje razvijenim zemljama koje su udaljene od tehnološke granice, da sa optimalnim angažovanjem ograničenih resursa uspeju da smanje tehnološki jaz i jaz u dohocima u odnosu na razvijene industrijske zemlje.

Može se osnovano tvrditi da gotovo da nema znanja koje ne vredi usvojiti i unaprediti. To se pokazuje i kao dobar način za razvoj i unapređenje stvaranja

29 Correa, Paulo G., *et al.*, “Technology Adoption and the Investment Climate: Firm-Level Evidence for Eastern Europe and Central Asia”, *World Bank economic Review* 24(1), 2010: pp. 121–147.

30 Cainelli, Giulio, *et al.*, “Innovation and economic performance in services: a firm level analysis”, *Cambridge Journal of Economics* 30(3), 2006, p. 454.

vlastitih novih znanja. Izbor kanala i načina preuzimanja stranih znanja može biti od ključne važnosti za uspeh tog procesa, jer efekti odabrane strategije mogu biti različite prirode, od negativnih i štetnih po domaću privredu do razvojno podsticajnih.

U svim istraživanjima su se kao ključni faktor usvajanja ili kreiranja vlastitih znanja pokazali ljudski resursi, njihov obim a posebno kvalitet. I to nije nikakva novost, jer je poznato od davnina. Ono što kao pouka vredi za nas su sledeći zaključci: prvo, razvijanje vlastite naučne i istraživačke baze, jakih univerzitetskih, istraživačkih i razvojnih centara, osnova je na kojoj se mogu izgraditi kvalitetni ljudski resursi; drugo, postojanje domaćih inovativnih centara i sektora za R&D je baza za domaću inovativnu aktivnost, privlačenje stranih investicija u sektoru R&D, ali i jak privlačni faktor za formiranje industrijskih klastera i naučnih parkova; treće, jak i kvalitetan srednji menadžerski sloj je jedan od lokaciono konkurentnih elemenata, i često deo zaposlenih koji najbrže preuzima raspoloživa strana znanja; četvrto, jasna, nediskriminatorska i razvojno usmerena politika privlačenja i kanalisanja SDI, po pravilu daje najveće pozitivne efekte na domaću privredu; i peto, treba uvažiti svetske trendove u razvoju sektora usluga, koji delu domaće privrede omogućava najbrže približavanje tehnološkoj granici.

BIBLIOGRAFIJA

1. Abraham, Filip, Konings, Jozef, and Sloomakers, Veerle, “FDI spillovers in the Chinese manufacturing sector”, *Economics of Transition* 18(1), 2010: pp. 143–182.
2. Abramovsky, Laura, Harrison, Rupert, and Simpson, Helen, “University Research and the Location of Business R&D”, *Economic Journal* 117(519), 2007: pp. C114–C141
3. Acharya, Ram C., and Keller, Wolfgang, “Technology Transfer through Imports”, NBER Working Paper 13086, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2007.
4. Antevski, Miroslav, *Regionalna ekonomska integracija u Evropi*, Beograd: M. Antevski, 2008.
5. Andersson, Fredrik, Freedman, Matthew, Haltiwanger, John, Lane, Julia, and Shaw, Kathryn, “Reaching for the Stars: Who Pays for Talent in Innovative Industries?”, *Economic Journal* 119(538), 2009: pp. F308–F332.
6. Antràs, Pol, Garicano, Luis, and Rossi-Hansberg, Esteban, “Organizing Offshoring: Middle Managers and Communication Costs”, NBER Working Paper 12196, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2006.
7. Bell, Jonathan, “China’s New Mantra: Innovate Not Imitate”, *Far Eastern Economic Review* 170(2), 2007: pp. 37–40.

8. Blomström, Magnus, and Sjöholm, Fredrik, “Technology transfer and spillovers: Does local participation with multinationals matter?”, *European Economic Review* 43(4–6), 1999: pp. 915–923.
9. Bottazzi, Laura, and Peri, Giovanni, “The International Dynamics of R&D and Innovation in The Long Run and in The Short Run”, *Economic Journal* 117(518), 2007: pp. 486–511.
10. Brambilla, Irene, Hale, Galina, and Long, Cheryl, “Foreign Direct Investment and the Incentives to Innovate and Imitate”, *Scandinavian Journal of Economics* 111(4), 2009: pp. 835–861.
11. Cainelli, Giulio, Evangelista, Rinaldo, and Savona, Maria, “Innovation and economic performance in services: a firm level analysis”, *Cambridge Journal of Economics* 30(3), 2006: pp. 435–458.
12. Correa, Paulo G., Fernandes, Ana M., and Uregian, Chris J., “Technology Adoption and the Investment Climate: Firm-Level Evidence for Eastern Europe and Central Asia”, *World Bank economic Review* 24(1), 2010: pp. 121–147.
13. De Propriis, Lisa, and Driffield, Nigel, “The importance of clusters for spillovers from foreign direct investment and technology sourcing”, *Cambridge Journal of Economics* 30(2), 2006: pp. 277–291.
14. Ekholm, Karolina, and Hakkala, Katariina, “Location of R&D and High-Tech Production by Vertikally Integrated Multinationals”, *Economic Journal* 117(518), 2007: pp. 512–543.
15. Feldman, Maryann P., and Audretsch, David B., “Innovation in cities: Science-based diversity, specialization and localized competition”, *European Economic Review* 43(2), 1999, p. 409–429.
16. Griliches, Zvi, “The Search for R&D Spillovers”, *Scandinavian Journal of Economics* 94, Supplement, 1992: pp. S29–S47.
17. Grossman, Gene M., and Helpman, Elhanan, *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
18. Hall, Bronwyn H., Lotti, Francesca, and Mairesse, Jacques, “Innovation and Productivity in SMEs: Empirical Evidence for Italy”, NBER Working Paper 14594, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2008.
19. Javorcik, Beata S., and Spatareanu, Mariana, “Tough Love: Do Czech Suppliers Learn from their Relationships with Multinationals?”, *Scandinavian Journal of Economics* 111(4), 2009: pp. 811–833.
20. Jovanović, Miroslav N., *Geography of Production and Economic Integration*, London: Routledge, 2001.
21. Keller, Wolfgang, “The Geography and Channels of Diffusion at World’s Technology Frontier”, NBER Working Paper 8150, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2001.

22. Lachenmaier, Stefan, and Wößmann, Ludger, “Does innovation cause exports? Evidence from exogenous innovation impulses and obstacles using German micro data”, *Oxford Economic Papers* 58(2), 2006: pp. 317–350.
23. Mairesse, Jacques, and Mulkey, Benoit, “An Exploration of Local R&D Spillovers in France”, NBER Working Paper 14552, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2008.
24. Markusen, James R., and Rutherford, Thomas H., “Learning on the Quick and Cheap: Gains from Trade through Imported Expertise”, Kiel Working Paper 1251, Kiel: Kiel Institute for World Economics, 2005.
25. Pozzolo, Alberto Franco, “Research and Development, Regional Spillovers and the Location of Economic Activities”, *Manchester School* 72(4), 2004: pp. 463–482.
26. Schiff, Maurice, and Wang, Yanling, “North-South and South-South trade-related technology diffusion: an industry-level analysis of direct and indirect effects”, *Canadian Journal of Economics* 39(3), 2006: pp. 831–844.
27. Timmer, Marcel P., and van Ark, Bart, “Does information and communication technology drive EU-US productivity growth differentials?”, *Oxford Economic Papers* 57(4), 2005: pp. 693–716.

Dr. Miroslav ANTEVSKI

**THE ADOPTION OF NEW KNOWLEDGE AS THE FACTOR
OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS**

ABSTRACT

This paper deals with the problem of adoption of new knowledge as the core factor of development and international competitiveness. Differences between countries in the level of GDP are largely caused by differences in the levels of technological development and the degree of productivity. R&D sectors and innovative activity are emerging as the key determinants of productivity growth and thus the international competitiveness of nations. The international diffusion of knowledge is an important contributor to the innovation in the national country. Different channels of knowledge diffusion have a different developmental potentials for the host country. FDI and TNCs investment are considered to be a large potential source of new technology and knowledge for host countries. The more technologies brought in the host country, the larger is the scope for technology and knowledge spillovers. Such effects may be significant, but they depend to a large extent on host countries' ability to accept and adopt available technologies and knowledge. If the technology gap between countries is too large, then the spillovers may not materialize. *Key words:* Technology difusion, spillover, innovation, knowledge, productivity, competitiveness.

Goran NIKOLIĆ¹

UDK:339.92:165.5
Bibliid 0025-8555, MP, 62(2010)
Vol. LXII, br. 2, str. 329-347
Izvorni naučni rad
April 2010.

DA LI JE ETNIČKA I KULTUROLOŠKO-RELIGIOZNA RAZLIČITOST PREPREKA EKONOMSKOM RAZVOJU

APSTRAKT

Autor analizira uticaj heterogenosti religijsko-etničke strukture na ekonomski rast. Većina studija pokazuje da iznadprosečna nacionalno-konfesionalna diversifikacija ima negativan uticaj na privredne performanse država. Ipak, institucionalni aranžmani koji podrazumevaju značajan stepen decentralizacije mogu biti faktor relaksacije etničkih i religijskih, odnosno političkih animoziteta. Pozitivna privredna iskustva pojedinih etnički heterogenih i institucionalno složenih zemalja pokazuju da je jedinstvena ekonomska politika moguća i da izražena nacionalna heterogenost ne mora biti negativni faktor privrednog razvoja, ako postoje održive demokratske institucije.

Ključne reči: heterogenost, nacija, religija, kultura, ekonomski rast.

Da li je heterogen religijsko-etnički sastav populacije pozitivan ili negativan faktor ekonomskog rasta, odnosno kako kulturološki faktori utiču na privredni razvoj? Ovo pitanje je od velikog značaja i za zemlje Jugoistočne Evrope, odnosno Balkana od kojih neke imaju relativno složenu nacionalnu strukturu. Pitanje je koliko bi i jedno opsežno istraživanje moglo dati odgovor o „doprinosu” ovih faktora privrednom rastu i razvoju ovih zemalja, ali je vrlo indikativno da se veliki broj ekonomista kada su u pitanju

1 Goran Nikolić, istraživač-saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, e-mail adresa: goranvnikolic@gmail.com

uzroci slabog ekonomskog razvoja afričkih zemalja slažu da je tu vrlo bitan faktor etnolingvistička heterogenost većine država crnog kontinenta.² Naime, stanovništvo većine afričkih zemalja čine mnogobrojne etničke grupe (legat evropskog kolonijalizma koji je pred kraj devetnaestog veka kreirao granice), što danas stvara uslove za neefikasnu državnu upravu, jer svaka etnička grupa pokušava da privuče što više javnih resursa (npr. lokaciju puteva, železnice, industrijskih postrojenja itd. „svom prostoru”).

To što i većina zemalja Jugoistočne Evrope, odnosno Balkana ima relativno slabe privredne performanse ekonomska nauka objašnjava, pre svega, istorijskim legatom ovog regiona, kao i još uvek prisutnim ostacima planske socijalističke privrede ili pak siromaštvom ovog područja mineralnim resursima. Međutim, vrlo bitno pitanje, kojim se do sada ekonomisti praktično nisu bavili, je uticaj religiozne i etničke heterogenosti na privredni razvoj ovih zemalja, naravno onih koje imaju složenu versku strukturu, pre svega BIH, Makedonija, Srbija, Crna Gora, Moldavija.

Iskustva Srba sa nacionalno nehomogenom državom praktično počinju od uspešnog Prvog balkanskog rata i posebno eklatantna postaju od 1918. sa stvaranjem zajedničke južnoslovenske države. Posmatrajući istorijat Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije mogu se pratiti permanentni sukoba njenih političkih i ekonomskih elita oko alokacije javnih resursa (NIP. lociranje državnih investicija, usmeravanje depozita državnih banaka, izbor ponuđača kod javnih nabavki itd), što je bio slučaj ali u prikrivenijoj formi u socijalističkoj Jugoslaviji. U Kraljevini Jugoslaviji jedinstveno tržište je, u odsustvu mera regionalne politike, davalo prednost severozapadnim delovima zemlje, ali je srpska elita koristila politički dominantnu poziciju da utiče na kreiranje ekonomske politike, koja je više uvažavala privredne interese, pre svega, reona Beograda.

Napisani su brojni radovi o regionalnoj politici i stopama rasta pojedinih republika i pokrajinama (pa čak i naroda, po većinskim opštinama) u periodu 1945-90, ali nijedna nepristrasna studija ne ukazuje da je bilo koja od tri najrazvijenije republike ostvarila znatnije ekonomsko preimućstvo. Svakako da je izražena etnička heterogenost, odnosno federalno-konfederalna struktura zemlje bila negativan faktor razvoja što se može posredno zaključiti na osnovu malog udela međurepubličkih investicija u SFRJ, često loše

2 William Easterly, Ross Levine, “Africa’s Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions”, *Quarterly Journal of Economics*, University of Virginia, Vol. 112, No. 4, November 1997, pp. 1203-1250.

koordinacije industrijskih, odnosno razvojnih politika, dupliranja kapaciteta, nezadovoljavajućeg dejstva „ekonomije obima” zbog delimične isparcelisanosti tržišta itd. Pored ovoga, treba imati na umu da je međurepublička razmena bila kod svih republika veća od eksterne i znatno iznad potencijalne razmene koju pokazuje gravitacioni model, ali i da je razmena između federalnih jedinica SFRJ bila manja od razmene kod sovjetskih republika i znatno ispod razmene npr. nemačkih lendera. U svakom slučaju, zbog republičkih partikularizama i njihove rastuće spremnosti (i sposobnosti) da preuzmu sve veći broj državnih prerogativa, SFR Jugoslavija je u sve većoj meri postajala složen i praktički neupravljiv objekat čija se efikasnost sistematski smanjivala; republike (i pokrajine) najpre su lišile Jugoslaviju potrebnih upravljačkih nadležnosti i mehanizama, a potom su neminovnu rezultujuću neefikasnost tako osakaćenog organizma koristile kao argument za njeno dalje institucionalno ogoljavanje, za njeno potiskivanje na same margine makroekonomske regulative i usmeravanja sveukupnog razvoja.³ Privredni sistem, koji je izrastao iz jednog skupa ideološko-političkih opredeljenja i predstavljao njihovu ekonomsku operacionalizaciju, bio je duboko neracionalan i u dugoročnoj perspektivi zasigurno neodrživ.⁴

Neke od zemalja naslednica suočavaju se sa sličnim problemom, ali on ima različito dejstvo i intenzitet zbog različitih uslova u kojima se one nalaze. Uticaj etničke heterogenosti na privredni razvoj kada je u pitanju Srbija zbog praktične ekonomske dezintegrisanosti teritorije zemlje i priznavanja južne pokrajine od strane ekonomski najmoćnijih zemalja sveta, čini se da dolazi u drugi plan. Naime, teritorija koju Beograd, faktički, kontroliše (dakle, bez

3 Kako je davno još primetio Hayek (Friedrich Hayek, “The Road to Serfdom”, London: Routledge and Kegan Paul, 1979/1944. pp. 80-81.), u društvu u kojem se sva pitanja svode na politiku i sva rešenja nalaze u političkom arbitriranju, prirodno je da maksimiziranje političke moći postane jedini, univerzalno prihvaćeni cilj.

4 Najjednostavniji i gotovo trivijalni takav mehanizam zasnovan je na strategiji obilnog stranog zaduživanja, jer se naglim povećavanjem raspoloživih investicionih sredstva, jednako impresivno povećava i stopa rasta. No, tako privremeno povećana stopa rasta može se održati samo dotle dok se, zahvaljujući prilivu stranih kredita, investicije zadržavaju daleko iznad svog primerenog, dugoročno održivog nivoa. Sudnji dan dolazi kad priliv presahne i kad se privreda nađe u obavezi da servisira prethodno korišćene kredite. Međuzavisnost stopa rasta, mogućnost ubrzanja rasta po cenu potonjih usporavanja i nezadovanja, stvorila je brojne varke i pogubne iluzije o efikasnosti socijalističkih sistema (izvor: Ljubomir Madžar, „Ekonomski aspekti raspada Jugoslavije”, u: *Raspad Jugoslavije*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1994. str. 234-258).

Kosmeta), je po svetskim i evropskim merilima etnički kompaktna jer većinska grupa čini skoro 83% stanovništva (popis 2002), a trenutno verovatno i 85% (nacionalne manjine čini apsolutnu većinu u samo 10 opština, što čini nešto preko 6% ukupnog broja opština u Srbiji). Posmatrano jezički, koji je bitan faktor integrisanosti jednog društva i veoma važan za olakšanu ekonomsku komunikaciju, maternji jezik skoro 90% populacije zemlje (bez Kosmeta) je srpski ili lingvistički isti jezik, koji druge nacije, kao Hrvati ili Bošnjaci, drugačiju zovu. Kako kod da bude bilo konačno rešenje pitanja Kosmeta u perspektivi, čini se izvesnim da će to biti dve ekonomski odvojene celine (npr. Kao Kina i Tajvan), tako da trenutnu trgovinsku razmenu, koju karakteriše veliki suficit u razmeni Srbije sa svojom južnom pokrajinom (verovatno oko 4% ukupnog izvoza, odnosno „otpreme” u 2009. godini), ne bi trebalo dovoditi u pitanje.

Crna Gora je po svojoj nacionalnoj fluidnosti posle Drugog svetskog rata (do tada je bila etnički, prilično, kompaktna), verovatno, jedinstvena u svetu. Po popisu iz jeseni 2003. g. Crnogorci su činili nešto preko 43%, Srbi 32%, Bošnjaci i Muslimani oko 12%, Albanci 5% prisutnog stanovništva (novije ankete o izjašnjavanju na popisu ukazuju da se bitnije ne menja udeo etničkih zajednica u ukupnoj populaciji Crne Gore⁵). Srpskim jezikom reklo je da govori tri petine, a crnogorskim preko jedne petine stanovništva (mada je to obuhvaćeno i oko 8% onih koji su naveli ”srpsko-hrvatski”), mada budući da se lingvistički radi o istom jeziku, preko 90% govori jezik koji je potpuno razumljiv ogromnom delu populacije, što je pozitivno u ekonomskom smislu. Da i ekonomsko pitanje dobija na značaju svedoči program treće po redu stranke u parlamentu Crne Gore, Nove srpske demokratije, koja smatra da je, posle očuvanja nacionalnog identiteta, ključno pitanje za Srbe Crne Gore ekonomsko, jer NSD potencira da su Srbi po svim relevantnim ekonomskim kriterijumima obespravljani (npr. njihov udeo u javnoj upravi je tek 5%).

Pokušaji u BIH, sa tri konstitutivne etničke zajednice, za stvaranjem jedinstvene i efikasne ekonomske politike daju ograničene domete. Ipak, u poslednje vreme brojne mere međunarodnih ali i domaćih vlasti u BIH povećavale su ekonomsku integrisanost oba entiteta kao i povezanosti kantona u okviru federacije BIH. Po podacima CIA iz 1998. Bošnjaci čine 48%, Srbi

5 Prema CEDEM-ovom nacionalnom uzorku koji služi za istraživanje javnog mnjenja broj Crnogoraca i Srba se poslednjih pet godina kreće između 44% i 46%, odnosno 33% i 35% ukupne populacije Crne Gore. <http://www.cedem.me/index.php?IDSP=1344&jezik=lat/4/2010>.

37,1%, Hrvati 14,3%, ostali samo 0,6%. Međutim, veći natalitet Bošnjaka, snažan mehanički odliv Hrvata (pad od čak 43% u odnosu na 1991) uz negativan prirodni priraštaj Srba (oko -2 promila) od 2003, doveli su, prvi put u novovekovnoj istoriji BIH da jedna nacija (Bošnjaci), po svemu sudeći, ima apsolutnu većinu. Zajednička monetarna vlast (simbolizovana kroz Centralnu banku i konvertibilnu marku, koja je u sistemu valutnog odbora, što znači ireverzibilno vezana za evro, koji slovi kao veoma pouzdan novac), indirektno oporezivanje (za koje se centrala nalazi u Banja Luci) i carinska politika povećala je integrisanost zemlje, ali je nivo postignutog jedinstva manji od onog u EU, koja je savez država a ne država (npr., EU, faktički, nema jedinstvenu fiskalnu politiku, ali ima razvijenu regionalnu i agrarnu politiku, koja je, dominantno, na nivou entiteta i kantona u BIH).⁶ Kada je u pitanju Makedonija (prema popisu iz 2003. prve dve etničke grupe čine 64%, odnosno 25% populacije), istorijski sporazum dve nacionalne zajednice predvideo je decentralizaciju zemlje i preusmeravanja znatnijeg dela javne potrošnje na lokalni nivo što bi trebao da delimično zadovolji interese Albanaca. U obe ove države uticaj etničke heterogenosti na privredni razvoj se posredno može posmatrati kroz daleko manji broj i obim ekonomskih transakcija između preduzeća čiji su vlasnici pripadnici različitih naroda od proseka zemlje. Pored toga, Republika Srpska i bosanski Hrvati imaju veoma izraženu ekonomsku saradnju sa maticama (tzv. etnička trgovina). Osnovni ekonomski indikatori BiH pokazuju slabost ekonomije te zemlje i pored obilne međunarodne pomoći, što je i rezultat političke podele zemlje na entitete i kantone.⁷

Kada je u pitanju disolucija Moldavije, bogati region Transdnjistrja, gde, grubo, po trećinu populacije čine Ukrajinci, Rusi i Moldavci (ali Rusi ili stanovništvo sa ruskim kao maternjim jezikom kontroliše praktične celokupan privredni, politički i kulturni život teritorije), je činio industrijsku okosnicu te republike do raspada SSSR-a, što je omogućilo dovoljan nivo resursa istočnog pojasa zemlje da izvede secesiju (u skladu sa elementima Collier-Hoeffler Model of Civil War Onset⁸). Svakako da je etnička frakcionalizacija dovela do toga da Moldavija drži neslavno poslednje mesto u Evropi po nivou GDP-a.

6 Npr. samo 8% konsolidovanih budžetskih prihoda iz Srpske ide ka centralnoj vlasti u Sarajevu (ostalo je na nivou lokalne samouprave i RS), za finansiranje zajedničkih nadležnosti.

7 Boris Tihi, GEOGRAPHY AND THE ECONOMY: INTERDEPENDENCE AND AUTARCHY, Dialogue, 3/2004, pp. 107-123.

8 Paul Collier, Nicholas Sambanis Understanding Civil War – Evidence and Analysis, Volume 2: Europe, Central Asia, and Other Regions, 2005, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, pp. 1-34.

Veoma negativne posledice po ekonomski rast proizvodi lingvističko-religiozna frakcionalizacija u Africi. Npr. istraživanjima govore da bi Nigerija imala duplo veći ekonomski rast kada bi njena, inače vrlo visoka, religiozna i etnička heterogenost bila na svetskom proseku (zanimljivo je da ova država, radi pospešivanja integracije zemlje, premestila prestonicu iz hrišćansko-jorubskog Lagosa u Abudžu, koja je geografski u centru zemlje). Naime, sukobi u ovoj zemlji su uglavnom između (i naftom) bogatih južnih hrišćanskih provincija i muslimanskog severa. Indikativan je komentar jednog uglednog akademika iz Nigerije (zemlje sa trideset federalnih jedinica, izraženom muslimansko-hrišćanskom religijskom podelom i brojnim etničkim grupama od kojih tri najbrojnije čine tek dve trećine populacije) koji kaže da je „borba za moć posle nezavisnosti bila tako iscrpljujuća da su druge stvari, uključujući i razvoj, bile zanemarene”.

Zanimljiv je i primer kenijske populacije sa oko 40 etničkih grupa od kojih pet najbrojnijih čini blizu 70% stanovništva. Pošto svaka od ovih grupa dominira u određenom regionu zemlje rezultat je snažno polarizovana politička scena gde na predsedničkim izborima svaki kandidat dobija ogromnu većinu glasova u svom regionu i minimalan broj u drugim područjima (na poslednjim, kontroverznim, izborima kandidat iz naroda Luo, Odinga, odakle potiče otac aktuelnog predsednika SAD, koji je drugi po brojnosti, plasirao se na drugo mesto).

Veliki broj nerazvijenih afričkih zemalja među državama sa najvećom nacionalnom diversifikovanošću u svetu, svakako, ukazuje na korelisanost razvijenosti i etnolingvističke diversifikovanosti (posebno izražena nacionalna diversifikovanost je kod Tanzanije, Ugande, Zaira, Kameruna, Nigerije, Južnoafričke republike, Kenije). Naravno, nije sporno da su glavni uzroci slabog razvoja afričkih zemalja, pre svega, zakasnela industrijalizacija, nizak nivo obrazovanja, loša infrastruktura itd. U tabeli 1. date su zemlje sa najvišom i najnižim nivoom etnolingvističke diversifikovanosti, gde koeficijent pokazuje verovatnoću da dva stanovnika date zemlje uzeta po slučajnom uzorku bude iz različitih etnolingvističkih grupa. Veliki broj nerazvijenih afričkih zemalja među državama sa najvećom etničkom diversifikovanošću u svetu, svakako, ukazuje na korelisanost razvijenosti i etnolingvističke diversifikovanosti.

Tabela 1. Etnolingvistička diversifikovanost

maksimalna		minimalna	
Tanzanija	93	Haiti	1
Uganda	90	Japan	1
Zair	90	Portugal	1
Kamerun	89	Hong Kong	2
Indija	89	Jemen	2
Južna Afrika	88	Nemačka	3
Nigerija	87	Burundi	4
Obala Slonovače	86	Dominikana	4
Kenija	83	Irska	4
Liberija	83	Italija	4
Zambija	82	Norveška	4
Angola	78	Island	5
Mali	78	Jamajka	5
Sijera Leone	77	Jordan	5

Izvor: Charles Taylor, David Jodice, "The World Handbook of Political and Social Indicators", Yale Press, Ithica, NY, 1983.

U subsaharskoj Africi samo polovina država ima većinsku naciju (a samo Ruanda ima naciju koji ima preko 90% populacije), te zato taj region ima i najviše etnički baziranih partija (etničke stranke su jake i u Iraku, Kipru, Libanu, dok su u arapskim zemljama prisutne plemenske i partije klanova).⁹

Faktička formalizacija etničke dezintegracije zadesila je i Etiopiju, zemlju koja je godinama bila na putu „amharizacije”.¹⁰ Naime, Ethiopian Peoples’ Revolutionary Democratic Front – EPRDF (koalicija etno-nacionalističkih partija), posle uklanjanja diktatora Derga 1991 (koji je 1974. srušio cara Haile Selassiea), vođen Meles Zenawiom, radikalno je reformisao etiopski politički sistem, tako što je unitarna država učinjena (asimetrično) federalnom, na etničkoj bazi, sa 9 jedinica i dva federalna grada. Meles-u se zamera da je podelo etiopsko društvo da bi lakše vladao. Nema sumnje da je namera vlasti bila i da se država učini prosperitetnijom i demokračnijom,

9 U Zambiji se formiraju etničke koalicije duž plemenskih ili jezičkih grupa.

10 ETHIOPIA: ETHNIC FEDERALISM AND ITS DISCONTENTS, Africa Report N°153 – 4 September 2009, International Crisis Group, Posted in September 7th, 2009, by Editor in Current News.

međutim, i pored, određenih ekonomskih postignuća tog, kvazi-demokratskog, režima postoji bojazan da etnički definisana država i delimično totalitarna vlast nije smanjila mogućnost unutrašnjih etničkih konflikta. Naime, etnička federalizacija nije sprečila ogromne nesporazume nego je povećala kompeticiju između etničkih grupa za zemlju, prirodne resurse, administrativne granice, sredstva državnog budžeta, inostranu pomoć u hrani. Za nekada vodeću naciju, sada drugu po brojnosti sa nešto preko četvrtinom populacije, Amhare, etnička federalizacija uništila je jaku funkcionalnu državu. Za najbrojniju etniku grupu, Oromo (oko trećine stanovništva), federalizacija je artificijelna. Pored toga, stalne su pritužbe da bogati resursi na teritoriji Oromo federalne jedinice (kafa, agrarni proizvodi, stoka, voda) idu ka federelnoj vladi. Seljalci su nezadovoljni prinudom vlasti da povremeno rade javne poslove besplatno, a Oromo elita izmneštanjem Adis Abebe iz njihove provincije. Ipak, i pored etničke fragmentizacije zemlje i brojnih sporova oko ekonomskih resursa Etiopija beleže poslednih više od deceniju visoke stope rasta GDP-a.

Kada je u pitanju Sudan, Južni Sudan će održati 2011. referendum na kom će se, po svemu sudeći, taj hrišćansko-animistički deo zemlje otcepiti od islamskog „severa”. I ovde je ekonomija vrlo bitna, nedavno je međunarodna arbitraža donela odluku da jedan deo sporne provincije sa nalazištima nafte pripadne „severu”, ali je uteha za „jug” da će drugi deo sporne provincije (Abyei) 2011. održati referendum na kome će se, skoro izvesno, pridružiti jugu. Interesantno je da je Kartum sprečio pokušaj „juga” da pre 2011. izda sopstvenu nacionalnu valutu.

Separatistička pobuna na istoku Konga 1964-66, bila je motivisana, pre svega, bogatim mineralnim resursima toga dela zemlje, čime se oružani ustanak i finansirao (slično je bilo sa pobunama u Katangi i Južnom Kasaiu 1960-63). Ustanak je bio podržan velikom „bazom” dominiranom od strane etničkih grupa: Bakusu i Batetela.¹¹

Dezintegracija Solomonskih ostrva (na kojima se govori 70 lokalnih jezika) bila je inicirana Azijskom finansijskom krizom 1997-98, kada su ostrva zavisna od izvoza prirodnih resursa u azijske zemlje osetila snažan udar krize zbog pada izvoznih prihoda. Program smanjivanja budžetskih rashoda doveo je do pobune etničkih lidera s Gvadalkanala, koji su optužili naseljenike sa ostrva Malaita da im uzimaju radna mesta. Potom su Malaitanski političari

11 Paul Collier, Nicholas Sambanis Understanding Civil War - Evidence and Analysis, Volume 1: Africa, 2005, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, p. 70.

formirali političko-vojni pokret i izvršili državni udar. Sporazumom iz Taunsvilea 2000. legitimizirana i institucionalizovana etnička podela zemlje, odnosno data je velika autonomija provincijama, koje su uspostavile visok nivo ekonomske samostalnosti. Neuspeh mirovnog procesa u poboljšanju privredne situacije doveo je do obnavljanja konflikata, i pored toga što su na ostrva došle australijske i novozelandske vojne trupe.¹²

Pobuna u Acehu 1999. bila je uzrokovana i vrlo velikom resursima najzapadnije, etnički od „javanskog” jezgra države, diferencirane, provincije Indonezije (nafta i gas), što omogućilo finansiranje rata. Pored toga, Aceh je nekada bio sultanat i pre Sukarta je uživao status specijalnog regiona, što je, sa relativno velikim prilivima od dijaspor, povećalo šansu za razvijanje separatističkog pokreta.¹³

S druge strane, indikativni su i procesi etničke homogenizacije i majorizacije (od strane dominantnih etničkih grupa) koji su, istina, i snažan faktor unutrašnje ekonomske integracije tih država (npr. „volofizacija” Senegela, „urdizacija” Pakistana). Aktuelni su problemi sa kojima se suočavaju vlada Iraka i Avganistana gde nacionalne, odnosno šitsko-sunitska podela, otežava dogovor o podeli vlasti i pojačava borbu za ekonomske resurse (npr. zahtevi za širokom autonomijom šitski dominantne, naftom bogate oblasti u južnom Iraku).

Ponašanje Indije, kada je u pitanju unutrašnja integrisanost i spoljna bezbednost zemlje, verovatno je poučno za svaku zemlju, koja ima potencijalne separatističke pokrete. Naime, Nju Delhi je snažno povećao svoju vojnu moć, posebno razvijajući nuklearno, od skoro i podmornički nošeno, oružje. Pored toga, ova zemlja ima jake bezbedonosne službe, ali su ipak oslonac njene celovitosti „centralni Hindi teritorijalni pojas”, dominantna hinduistička religija i hiljadugodišnja državnost. Naravno, brz ekonomski u rast poslednje skoro dve dekade nije bez značaja u održavanju stabilnosti i celovitosti zemlje.¹⁴

12 Solomon Islands faces economic and social disintegration. <http://www.wsws.org/articles/2001/mar2001/solo-m29.shtml> 2/10/2009.

13 Paul Collier, Nicholas Sambanis Understanding Civil War – Evidence and Analysis, Volume 2: Europe, Central Asia, and Other Regions, 2005, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, p. 36.

14 <http://pakistankakhudahafiz.wordpress.com/2009/09/05/india-on-soviet-union%E2%80%99s-path-of-disintegration/> 4/10/2009.

Etnolingvistička diversifikovanost može voditi i građanskom ratu koji više uništava privredu više nego ratni konflikt sa spoljnim neprijateljem. Studija Coliera i Hoeflera iz 1997.¹⁵ ukazuje da je verovatnost građanskog rata najveća kod zemalja sa nekoliko velikih i konkurentskih etničkih grupa (što se potvrđuje u slučaju bivše Jugoslavije), dok je znatno manja kod vrlo heterogenih i etnički homogenih zemalja, uz to naglašavajući da je najznačajniji faktor građanskog rata siromaštvo.¹⁶

U multietničkim državama je upitno da li gubitnik izbora može mirno sačekati sledeće jer manjine imaju nultu šansu pobede na sledećim izborima i relativno lako može doći i do oružane pobune. U svakom slučaju, demokratija je stabilnija u zemljama gde jedna etnička grupa čini većinu.¹⁷

Indikativni su zaključci Roberta Patmana ("Bowling Alone")¹⁸ koji pokazuje da što više ljudi različitog porekla živi u jednoj zajednici da je utoliko niži nivo poverenja. Pored toga i povezivanje kapitala je znatno slabije u etnički heterogenim društvenim zajednicama. S druge strane, studija Baroa iz 1996,¹⁹ koja obuhvata oko sto zemalja u tridesetogodišnjem periodu, ukazuje da etnolingvistička frakcionalizacija ima minimalan negativan uticaj na privredni rast.

U istraživanju Istvan Molnar-Šakaša iz 2007. godine,²⁰ koje je bazirano na tzv. neurološkom mrežama, se utvrđuju značajne barijere u međukulturološkom razumevanju. Naime, ispitanici-glumci iz SAD su reagovali

15 Paul Collier, Anke Hoefler, "On economic causes of civil war", Centre for the Study of African Economies, St Antony's College, Oxford University and World Bank, Published in *Oxford Economic Papers* 50 1998, pp. 563-73.

16 Pokazuje se da "negativni šok", odnosno pad GDP-a od 5% povećava za 50% mogućnost civilnog konflikta, posebno u afričkim ili nedemokratskim državama. Recesija povećava za skoro duplo mogućnost internog konflikta u državi (tipična ekonomska kriza košta 9% GDP-a, najveća 20% GDP-a).

17 Przeworski Adam, "Self-Enforcing Democracy", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, pp. 322-324.

18 Robert D. Putnam, "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community", New York: Simon & Schuster, 2000.

19 Robert Barro, "Democracy and Growth" *Journal of Economic Growth*, 1996, vol. 1, issue 1, 1996, pp. 1-27.

20 Istvan Molnar-Szakacs, "Culture Influences Brain Cells: Brain's Mirror Neurons Swayed By Ethnicity And Culture", *ScienceDaily* (July 23, 2007), <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/07/070718002115.htm> 30/ 9/2009.

različito na iste gestove svojih kolega zemljaka i gestove glumaca iz Nikaragve. Studija ukazuje da kultura ima značajan uticaj na naš cerebralni sistem i način ponašanja, odnosno socijalni inženjering.

Pri tretiranju ovog faktora kao determinante ukupnog razvoja treba naglasiti da postoje značajne razlike između afričkih država i pojedinih zemalja Jugoistočne Evrope. Pre svega, u Jugoistočnoj Evropi stepen heterogenosti je mnogo manji, čak i u zemljama sa najheterogenijom etničkom strukturom. Sa druge strane, čini se da je kod ovih zemalja, kao i kod nekih drugih zemalja bivšeg SSSR, etnička heterogenost, odnosno njen negativan uticaj na privredni razvoj, posebno dolazila do izražaja usled njene „institucionalne potvrđenosti” kroz razne oblike autonomnih statusa, odnosno federalnih jedinica, što je praktično onemogućavalo kreiranje konzistentne i efikasne ekonomske i razvojne politike i dovodilo do izražene rigidnosti u kretanju faktora proizvodnje između federalnih jedinica.

U zajedničkoj studiji Alesine, Spolarea i Vaciarga iz 2005.²¹ ukazuje se da velike zemlje uživaju ekonomske prednosti zbog toga što politički determinisane granice određuju veličinu tržišta. Ako postoji slobodna trgovina i globalno tržište, čak i relativno male kulturalne, lingvističke i etničke grupe mogu imati koristi od kreiranja sopstvenih pravnih i političkih jurisdikcija. U svakom slučaju, istorija stvaranja i secesija nacija-država je pod uticajem trgovinskog režima (polazi se od teze da je broj država pod uticajem trgovinskog režima). Pored trgovinskog režima i heterogenosti još dva faktora utiču na formiranje država: demokratizacija i militarni konflikti. Naime, po liberalnoj ideologiji 19. veka država je, pod uslovom slobodne trgovine, morala imati određenu veličinu da bi opstala. Postojanje Belgije, Portugala i balkasnkih država smatrano je „greškom”, mada su nacionalni pokreti počeli da bujaju u drugoj polovini 19. veka.²² S druge strane, tipičan primer država koje su nastale pod snažnim dejstvom ekonomskog faktora su Italija i Nemačka (da bi se izbegao protekcionizam malih država), ali, naravno, i zbog lingvističke i kulturološke bliskosti. Po Bizmarku, Nemačka, koja je od 1834.

21 Alberto Alesina, Enrico Spolaore, Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration*http, Working Papers 6163, Cambridge 1997, [://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html](http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html), pp. 278. 1997.

22 Kada je Čeh ili Poljak, kao mlad radnik, nalazio sebe diskriminisanim u industrijskoj Bohemiji, on je postaja skloniji mobilizaciji po etničkoj liniji (izvor: James Fearon, "Ethnic Mobilization and Ethnic Violence", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, 2008. Edited by Barry Wengast & Donald Witman, pp. 852-868.).

postojala kao carinska unija, je ujedinjena ugljem i čelikom (kao i EU 1951). Sumarno, arhitekta evropskih nacija u 19. veku su imali u vidu koristi ekonomskih unija i troškove kulturne heterogenosti. Dakle, između 1970. i 1915. imamo dva različita pravca, jedan ka stvaranju carstava radi širenja tržišta i drugi, kao pokušaj stvaranja država zbog jačanja nacionalnih pokreta.

Lingvističke, kulturološke i etničke zajednice manje će osećati potrebu za otcepljenjem od matične zemlje u zajedničkom EU tržištu (isto važi i za Kvebek u zoni slobodne trgovine: NAFTA).²³ Kako ekonomska globalizacija bude jačala to će činiti separatističke pokrete življim. Koncept velikih država će biti pod pritiskom regionalnih separatističkih pokreta odozdo i supranacionalnih institucija odozgo.²⁴ Snažan rast broja država od 1950 do 1995. je pod uticajem dekolonizacije i raspada SSSR-a i povezan je sa rastom trgovinske otvorenosti u svetu (broj država 1914. bio je 59, 1920. 69, 1950. 89, 1995. godine 182 države).

Italijanski sever i Baden-Vitemberg i Bavarska, praktično, konstantno traže decentralizaciju poreza, ali su preglasani od većine koja hoće status kvo. Ali regioni sa kredibilnim secesionističkim pretnjama (u Španiji ili Belgiji) mogu uspeti u poreskoj autonomiji.²⁵ Dakle, federalne zemlje mogu dati specijalna prava nekim regionima, kao Kanada Kvebeku ili Indija nekim svojim državama.²⁶

Na osnovu brojnih iznetih primera mogu se shvatiti dodatne teškoće sa kojima se suočavaju kreatori ekonomske politike u etnički heterogenim zemljama, i one delimično mogu da objasne njihove slabe privredne performanse. Jasno je da nedovoljna integrisanost delova teritorije odnosno populacije, odnosno društva (usled snažnih etničkih antagonizama) stvara uslove za permanentan konflikt (npr. oko javnih dobara, pored ostalog) i samim tim manje efikasnu alokaciju resursa, ali je, sa druge strane, činjenica i

23 Alberto Alesina, Enrico Spolaore, Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration*http, Working Papers 6163, Cambridge 1997, [://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html](http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html), p. 278.

24 Alberto Alesina, Enrico Spolaore, Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration*http, Working Papers 6163, Cambridge 1997, [://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html](http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html), p. 29.

25 Jonathan Roden, "Federaslim", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, 2008. Edited by Barry Wengast & Donald Witman, p. 366. 2008.

26 Donald Witman, "Introduction", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, 2008. Edited by Barry Wengast & Donald Witman, p. 21. 2008.

da većinska grupa bez jasno definisanih mehanizama zaštite manjinske grupe (kroz decentralizaciju, autonomizaciju, federalizaciju itd.) može da crpi ekonomske prednosti zbog majorizacije kod donošenja političkih i privrednih odluka, same lokacije prestonice koja je najčešće u etničkoj sredini većinske grupe (postoje i izuzeci kao npr. u Zimbabveu), dominantnog statusa kulturnih vrednosti većinskog naroda koje imaju uticaj i na biznis itd.

Treba imati u vidu da institucionalni aranžmani koji podrazumevaju značajan stepen decentralizacije, odnosno autonomije, mogu biti faktor relaksacije političkih animoziteta i stvaranja uslova za mirno rešavanje konflikata. Pozitivna privredna iskustva etnički heterogenih i institucionalno složenih zemalja (federacije), kao što su Belgija, Švajcarska i Kanada pokazuju da je jedinstvena ekonomska odnosno finansijska, razvojna, regionalna i socijalna politika (na koju npr. Flandrija u Belgiji ima velike zamerke) moguća i da izražena etnička heterogenost ne mora biti negativni faktor privrednog razvoja ako postoje održive demokratske institucije. Među zemljama sa najvišim nivoom GDP-a po stanovniku nalaze se nacionalno homogene države kao Norveška, Holandija, Finska, Irska ali i etnički heterogene i institucionalno složene države (Belgija, Švajcarska, Velika Britanija, Kanada). Dobar primer je i Južnoafrička Republika, ekonomski naj snažnija država na „crnom” kontinentu, koja i pored izražene etničke i rasne heterogenosti i jedanaest zvaničnih jezika (koja ima i tri „preston” grada), uspeva da nađe snažan kohezioni faktor, u izvesnoj meri zahvaljujući i integracionoj snazi vodeće političke partije. Prenošnje kritičnog seta nadležnosti na centralne organe, koordinacija ekonomskih mera kao i svest o zajedničkim interesima kod nacionalnih grupa, odnosno federalnih jedinica, put je za prevazilaženje teškoća koje privredi, odnosno ekonomskoj politici mnogih država stvara etnička heterogenost. Pored toga, iz „bogatstva različitosti” koje je karakteristično za multinacionalne države može biti derivirana kreacija neplodna za razvoj biznisa.

Indikativno je da mnoge zemlje sa izraženo heterogenom religioznom strukturom (SAD, Kanada, Švajcarska, Australija) imaju visok nivo GDP-a po stanovniku dok, s druge strane, države koje su, takođe, verski heterogene (Nigerija, Kenija, Gana) ostvaruju vrlo nizak društveni proizvod. Zemlje kao Norveška, Irska, Finska imaju visok nivo blagostanja i veliku konfesionalnu homogenost, dok druge države kod kojih praktično postoji samo jedna i to uglavnom državna religija (Egipat, Senegal, Kolumbija) imaju vrlo nizak nivo GDP-a. Već se na prvi pogled stiče utisak da je eventualni uticaj religije na privredni razvoj i rast veoma složen. Pitanje uticaj religiozne strukture na

ekonomski rast je od velikog značaja i za zemlje našeg regiona od kojih većina ima složenu versku strukturu.

Na tematici uticaja konfesionalne strukture na privredni razvoj kao i na dilemi da li pojedine religije bolje promovišu ekonomski rast oprobao se veliki broj ekonomista. Određen broj autora, kao nobelovac Luis, negiraju da religija ima značajan uticaj na ekonomske prilike i smatraju da je uticaj obrnut i da promene u ekonomiji utiču na teološko prilagođavanje. Većina naučnika se slaže da proces modernizacije vodi smanjivanju značaja religije. Noland pokazuje da postoji relativno slab uticaj religije na privredni razvoj kao i da ne postoje dokazi da je Islam prepreka rastu.

U studiji Stajlsa iz 2007. se istražuje ponašanje kupaca i prodavaca u dve etničko-religiozne enklave u metropolitenskim reonima SAD (katolika Hispanika i muslimana Arapa). Rezultati ukazuju da su etničke firme zavisne od ko-etničkih biznisa u njihovim enklavama, i da se oslanjaju na intra-enklavsku razmenu, koja je bazirana na pripadnosti istoj religiji.²⁷

Studije pokazuju i da religije sa velikim ulogom rituala, zajednice ili sakralnih objekata kakav je bio Katolicizam u SAD u 19. veku i Islam danas (koga ispoveda svaki dvadeseti stanovnik EU) nisu uvek lake za integraciju njihovih sledbenika u društveno-ekonomski sistem.

Nesuđeni nobelovac Barro, koji u svojoj analizi obuhvata preko 100 zemalja u periodu dužem od tri decenije i uključuje veliki broj varijabli, pored ostalog, pokazuje da povećanje poseta religioznim objektima negativno utiče na rast (zbog povećanog korišćenja resursa od strane religioznog sektora) dok sama „jačina vere” ima pozitivan efekat na ekonomski rast (zbog toga što pomaže održavanju onog aspekta ljudskog ponašanja koje ohrabruje produktivnost). Uzimajući u obzir da su kod Srbije oba faktora na relativno niskom nivou onda bi njihov uticaj na rast bio minoran i sa suprotnim efektima.

Interesantno je da je u manjem broju zemalja kao Indiji, Pakistanu ili Iranu religija možda najvažniji kohezioni činilac (trenutno je u Indiji premijer Sik – pripadnik manjinske religiozne zajednice nastale u 15. veku, dok je lider vladajuće Kongresne stranke katolikinja-Italijanka). Ipak, ovde se mora naglasiti da su kod Indije i Irana (Persije) integrativni faktori dugogodišnja državnost, odnosno civilizacijski legat, dok u novije vreme kod Pakistana i Irana vodeće etničke grupe (Pendžabci i Persijanci) dominiraju i čine oslonac administracije

27 Curt H. Stiles, Carlos L. Rodriguez, Craig S. Galbraith, “The impact of ethnic-religious identification on buyer-seller behaviour: a study of two enclaves”, *International Journal of Business and Globalisation*, Volume 1, Number 1/2007, pp. 20–33.

(interesantno je da se dugi niz godina protestantska Engleska pitala može li katolik biti lojalan građanin, dok su se čak i šezdesetih godina dvadesetog veka u SAD mnogi pitali da li je poželjno da katolik bude predsednik).

Istraživanja pokazuju da je potreba za uspehom bila povezana sa religijama koje su naglašavale individualističke (a ne ritualne) kontakte sa božanstvom; npr. Kvekeri u SAD, Vaishnava i Pasees u Indiji, Zen-Budisti u Japanu su bili iznad proporcionalno zastupljeni u biznisu u ovim državama. Poverenje između članova manjih religioznih zajednica se pokazuje kao bitan ekonomski faktor (primer Budizma i Jainizma u starovekovnoj Indiji, gde je kohezija kod ovih konfesionalnih grupa bila odlučujuća za dobre poslovne običaje i poverenje). Pronađena je i veza hijerarhijskih religija (kao Islama, Katoličanstva, Pravoslavlja) sa manje efikasnim pravosudnim sistemima, lošijom birokratijom, izraženijom poreskom evazijom, manjim značajem velikih firmi u privredi kao i nižom participacijom u civilnim aktivnostima.

Problem u odnosima većinske religiozne muslimanske grupe (i naroda zvanog Bumiputre) sa druge dve konfesije: taoističko-konfučijanskom (Kinezi) i Hindu (Indijcima) u, privredno uspešnoj, Maleziji je, dobrim delom, ekonomski uslovljen. Indikativni su i nalazi subnacionalne regresije za Maleziju, gde je islam zvanična religija. Naime, uticaj religiozne pripadnosti na privredni rast se pokazao kao neznatjan, iako država ekonomski podstiče vodeću etničku (i religioznu) grupu (Bumiputre ili Malajce), dok Kinezi i Indijci (mahom Tamil) nisu protežirani.

Ako posmatramo teritoriju koju danas Beograd ekonomski kontroliše (Srbija bez Kosmeta) onda religiozna struktura nije heterogena jer, prema najnovijem popisu, 85% stanovništva čine pravoslavci (katolika je 5,5%, muslimana 3,2%). Treba reći da je kod Srbije interesantno da su regioni sa izraženo heterogenim konfesionalnim sastavom uglavnom među najbogatijim ili najsiromašnijim delovima zemlje, ali to, pre svega, treba pripisati istorijskom legatu. Iskustva Srba sa religiozno nehomogenom državom potiču već od uspešnog srpsko-turskog rata 1878, kada je relativno malobrojna muslimanska populacija ušla u sastav države. Posle Prvog balkanskog rata već je preko osmine stanovništva činila islamska manjina, da bi sa stvaranjem zajedničke južnoslovenske države, pravoslavci činili oko polovine populacije zemlje.

Veber u svom čuvenom istraživanju²⁸ protestantsku etiku, odnosno kalvinističku doktrinu smatra esencijalnom za transformisanje pogleda na

28 Maks Veber, "Sabrani spisi o sociologiji religije" (3 toma), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.

ekonomsku aktivnost i bogatstvo (koji su smatrani sredstvima za ispunjenje religiozne misije; ekonomska aktivnost stavljena je u centar religioznog života). On, pored ostalog, navodi da su u multikonfesionalnim državama (Britanija, Nemačka, SAD, Holandija, Švajcarska) biznis uglavnom držali protestanti, kao i u Badenu (odakle potiče Weber) gde su protestanti bili duplo bogatiji od katolika.

Bilo je mnogo osporavanja Veberovih nalaza, od tačnosti korišćenih podataka do kvalifikovanja njegovog rada kao istorijski deskriptivnog zbog nedovoljne statističke podloge. Faktat je da su danas od 10 najbogatijih zemalja (po GDP po stanovniku) šest protestantske, ali u tim zemljama manje od 10% stanovništva praktikuju veru dok su često najdinamičniji delovi ovih ekonomija vođeni od katolika, muslimana, hindusa i konfučijanaca. Treba reći da uspon protestantskih zemalja počinje tek 400 godina posle reformacije i danas se usporava: 10 najbrže rastućih ekonomija tokom poslednje decenije nisu protestantske. Pored toga, većina ovih zemalja u 18. i 19. veku nisu bile karakteristične po "laissez faire" kapitalizmu, nego po grabljenju za zemljom i ostalim prirodnim bogatstvima.

Hofstede²⁹ pronalazi da je individualizam korelisan sa visinom GDP po stanovniku, ali se taj odnos može posmatrati i u inverznoj relaciji gde veći dohodak uzrokuje viši stepen individualizma. Indikativne su i brojne studije koje ukazuju negativnu vezu javne potrošnje i ekonomskog rasta, što ukazuje da državna potrošnja praktično „ohrabruje” neproduktivne investicije.

Ipak je činjenica da je reformacija, odnosno proistekla sloboda mišljenja, oslobodila prostor za naučne inovacije koje su fundamentalne za ekonomski rast. Prosperitet je bio rezultat tržišnih institucija koje su oblikovane u skladu sa vrednostima, ali ne u potpunosti i sa verovanjima reformacije. Nestajanje političkog i ekonomskog uticaja katoličke crkve u 20. veku od velikog je značaja za razvoj Irske, Italije, Portugala, Španije, Bavarske, švajcarskih katoličkih kantona (Lucern, Valais). I pojedine pravoslavne zemlje kao Grčka i Kipar, koje su usvojile elemente individualističke kulture, ostvarile su dobre ekonomske rezultate u drugoj polovini 20. veka, mada je činjenica da najsiromašnije zemlje Evrope mahom pravoslavne.

Indikativno je i poređenje magrebskih i đenovskih trgovaca u 13. veku. Magrebski trgovci su imali unutrašnju koheziju sličnu religioznim sektama koja je bila veoma bitna sa aspekta poštovanja ugovora i olakšavanja trgovine,

29 Geert Hofstede, "The Cultural Relativity of Organizational Practices and Theories", Journal of International Business Studies, vol. 14, issue 2, 1983, pp. 75-89.

dok su se inovacije denovskih porodičnih firmi ipak pokazale kao daleko efektivnije jer su im omogućile da iskoriste geografske i političke promene proširivajući teritorijalni okvir tržišta, dok su Magrebi nestali kao posebna zajednica. Ključ napretka Denovljana bila je njihova individualistička kultura za razliku od kolektivističke kulture muslimanskog sveta.

Sa kulturološkim obrascem neraskidivo je vezan i značaj uloge zakona što je posebno bitno za Srbiju koja prilično zaostaje na ovom polju. Nobelovac Bujekenen naglašava da je vladavina pravila važnija i od demokratije. Primeri relativno autoritarnih država kakve su bile istočno-azijski „tigrovi” u prvim fazama svog ekonomskog buma, potvrđuje da ekonomski rezultati u velikoj meri zavise od institucionalne stabilnosti. Jedan od najvećih ekonomista svih vremena, Fridman, veliki apologeta privatne svojine, u poslednjih istupima pred smrt naglašavao je da je uloga zakona važnija nego privatizacija. Baro nalazi snažnu korelaciju između održavanja uloge zakona i ekonomskog rasta, naime povećanje uloge zakona za jedan rang (rangovi su od 1 do 7) podiže prosečnu stopu rasta za pola procenta. Fukojama kaže da je jačina državnih funkcija važnija nego njihov delokrug.

Ova pitanja su od posebnog značaja u kontekstu procesa tranzicije u koji je naša zemlja faktički ušla tek pre devet godina. Reforme zahtevaju značajne promene postojeće preovlađujuće kulture, odnosno institucionalno restrukturiranje. Od snage otpora u srpskom društvu prema kulturi individualizma, odnosno kapitalizmu, čije su bazične institucije privatnosvojinska prava, pravila ugovora i nezavisno sudstvo, zavise i troškovi tranzicije, nivo ekonomske efikasnosti i zaštita individualnih prava građana. Ključno je kako pojedinci u Srbiji vrednuju, odnosno prihvataju nove odnose, tj nova formalna pravila i koliki je broj i značaj onih koji smatraju da ta pravila u značajnoj meri ugrožavaju njihove interese, odnosno bogatstvo, poziciju, sigurnost?

Kada je u pitanju Srbija, jasno da je neophodan nastavak reformi u cilju jačanja institucija kapitalizma. Ipak, mogu se nazreti pozitivne tendencije u unapređenju kulturološkog obrasca srpskog društva koje se, pre svega, posledica napuštanje etatističkog, odnosno socijalističkog sistema i prihvatanja liberalnih tržišnih principa, mada je aktuelna ekonomska kriza usporila i, verovatno privremeno, učinila ovaj proces reverzibilnim. Integracija zemlje u evropske i međunarodne institucije olakšava i dolazak multinacionalnih kompanija u zemlju koji su značajan faktor širenja kulture individualizma. Pored toga, sklonost našeg naroda da, često i nekritički, kopira zapadne vrednosti može se pokazati i kao pozitivan faktor u ojačavanju krhkih kapitalističkih institucija u Srbiji. Okolnost da je ova zemlja i tokom

socijalističkog perioda imala izvesne elemente tržišne privrede kao i njena delimična otvorenost prema zapadu u istom razdoblju, takođe, olakšava instaliranje mnogih elemenata individualističke kulture. Treba napomenuti, da i činjenica da su se naši iseljenici uglavnom pokazali kao vredni radnici u inostranstvu, ukazuje koliko je bitno prihvatanje zapadne kulturološke matrice. Troškove eventualnog sporog reformisanja svoje okoštale, u dobroj meri egalitarističke kulture, snosiće građani Srbije kroz povećane troškove tranzicije i nižu ekonomsku efikasnost.

LITERATURA

1. Alesina Alberto, Spolaore Enrico, Wacziarg Romain, "Economic Integration and Political Disintegration", Working Papers 6163, Cambridge 1997, <http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html>
2. Barro Robert, "Democracy and Growth" *Journal of Economic Growth*, 1996, vol. 1, issue 1, 1996, pp. 1-27.
3. Collier Paul, Hoeffler Anke, "On economic causes of civil war", Centre for the Study of African Economies, St Antony's College, Oxford University and World Bank, Published in *Oxford Economic Papers* 50 1998, pp. 563-73.
4. Easterly William, Levine Ross, "Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions", *Quarterly Journal of Economics*, University of Virginia, Vol. 112, No. 4, November 1997, pp. 1203-1250.
5. Fearon James, "Ethnic Mobilization and Ethnic Violence", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, pp. 852-868.
6. Hayek Friedrich, "The Road to Serfdom", London: Routledge and Kegan Paul, (1979/1944). str. 80-81.
7. Hofstede Geert, "The Cultural Relativity of Organizational Practices and Theories", *Journal of International Business Studies*, vol. 14, issue 2, 1983, pp. 75-89.
8. Madžar Ljubomir, "Ekonomski aspekti raspada Jugoslavije", u: *Raspad Jugoslavije*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1994. str. 234-258.
9. Molnar-Szakacs Istvan, "Culture Influences Brain Cells: Brain's Mirror Neurons Swayed By Ethnicity And Culture", *ScienceDaily* (July 23, 2007), <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/07/070718002115.htm>
10. Przeworski Adam, "Self-Enforcing Democracy", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, pp. 322-324.
11. Putnam Robert D, "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community", New York: Simon & Schuster, 2000.

12. Roden Jonathan, "Federaslim", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, p. 366.
13. Sambanis Nicholas, Collier Paul, "Understanding Civil War - Evidence and Analysis", Volume 1: Africa, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, 2005, p. 70.
14. Sambanis Nicholas, Collier Paul, "Understanding Civil War - Evidence and Analysis", Volume 2: Europe, Central Asia, and Other Regions, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, 2005, pp. 1-34.
15. Stiles Curt H, Rodriguez Carlos L, Galbraith Craig S, "The impact of ethnic-religious identification on buyer-seller behaviour: a study of two enclaves", *International Journal of Business and Globalisation*, Volume 1, Number 1/2007, pp. 20-33.
16. Taylor Charles, Jodice David, "The World Handbook of Political and Social Indicators", Yale Press, Ithica, NY, 1983. www.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet
17. Veber Maks, "Sabrani spisi o sociologiji religije" (3 toma), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.
18. Witman Donald, "Introduction", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, p. 21.

Goran NIKOLIĆ

IS ETHNIC AND CULTURAL-RELIGIOUS HETEROGENEITY A BARRIER TO ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

The author analyzes the influence of heterogeneity of religious-ethnic structure on economic growth. Most studies show that extraordinary national-religious diversification has a negative impact on economic performance of countries. However, the institutional arrangements that involve a significant degree of decentralization may be a factor of relaxation of ethnic and religious, i.e. political animosity. Positive economic experiences of some institutional and ethnically complex countries show that the single economic policy is possible and that strong the national heterogeneity is not necessarily a negative factor for economic development if there are viable democratic institutions.

Key Words: heterogeneity, nation, religion, structure, economic growth.

*Srdan KORAC*¹

UDK:328.184:061.1
Bibliid 0025-8555, MP, 62(2010)
Vol. LXII, br. 2, str. 348–384
Izvorni naučni rad
Maj 2010.

LOBIRANJE U INSTITUCIJAMA EVROPSKE UNIJE

APSTRAKT

Autor istražuje kako lobističke grupe, koje zastupaju korporativne interese, utiču na ishod procesa donošenja normative regulative i kreiranja javnih politika i programa na nivou EU, te analizira načine na koje ovi uticaji deformišu pluralistički koncept mreža javne politike u okvirima nadnacionalnog upravljanja. Ogromna finansijska sredstva koja stoje na raspolaganju multinacionalnim korporacijama omogućavaju maskiranje poslovnih interesa tzv. fasadnim organizacijama i grupama, (zlo)upotrebu nevladinih organizacija i fondacija, dovođenje u zabludu javnosti manipulisanjem podacima naučnih studija i zvaničnih statistika i sticanje insajderskog položaja u savetodavnim forumima pri Evropskoj komisiji. Autor zaključuje da uticaj korporativnih interesa na političke odlučioce na nivou EU može dugoročno da proizvede štetne efekte na demokratski legitimitet institucija Unije, pa je zbog toga neophodno uspostaviti efikasnu institucionalnu kontrolu lobističkih aktivnosti u Briselu.

Ključne reči: nadnacionalna javna politika, mreže javnih politika, javni interes, predstavljanje interesa, interesne grupe, lobiranje, pluralizam, Evropska unije, Evropska komisija, Evropski parlament.

1 Srdan Korać, istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Srbije, ev. br. 149002D, 2006-2010.

UVOD

Evropska unija kao politički poredak u potencijalnom nastajanju nije samo rezultat krupnih, istorijskih odluka međuvladinih konferencija, već i niza malih koraka, manje izloženih pogledu javnosti i medija — svojevrsna „tiha revolucija” koja vodi promeni uloge države u nadnacionalnom političkom sistemu. Vidljive promene u evropskoj građevini proistekle iz malih prilagođavanja međunarodnim, unutrašnjepolitičkim, ekonomskim i drugim uslovima koji su se menjali tokom proteklih decenija, čini se da podrivaju shvatanje teoretičara međuvladinog pristupa o političkom procesu u institucionalnom okviru EU kao igri nultog zbira.

Sve češće se u akademskim raspravama o prirodi i razvoju evropske integracije uopšte koristi pojam upravljanja (*governance*) da bi se obuhvatili ustanovljeni obrasci vladavine bez krajnjeg, vrhovnog vladara — „sistem vladavine bez vlade”.² Primenjen na odnose među državama u okviru evropske integracije, koncept upravljanja bez jedne vrhovne instance vlasti naslanja se na nasleđe neofunkcionalističkog pristupa,³ zastupajući tezu da nacionalne vlade ne kontrolišu politički proces na nivou Unije, što je posledica prirode kolektivnog odlučivanja, podele nadležnosti između različitih aktera koji deluju na više nivoa i višestruke povezanosti političkih sistema zemalja članica.⁴

Upravljanje na više nivoa (*multi-level governance*) koje se odvija u EU ne može se opisati kao tradicionalna hijerarhijska struktura koja odlikuje izvršnu vlast, jer ne postoji nadređeni međunarodni akter sa ovlašćenjima da samostalno donosi i sprovodi zakone. Za opis novog oblika međunarodne saradnje prigodnija je ideja heterarhijske strukture u kojoj jedinice sistema radi

2 Lynn Dobson and Albert Weale, “Governance and Legitimacy”, in: Elizabeth Bomberg and Alexander Stubb (eds), *The European Union: How Does it Work?*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 158.

3 Neofunkcionalistički pristup u izučavanju evropske integracije počiva na stanovištu da delovanje birokrata i interesnih grupa nije ograničeno samo na domaću političku arenu, da su nedržavni akteri takođe važni subjekti međunarodnih odnosa i da razvoj integracije teče posredstvom tzv. prelivanja, odnosno postepenog prenosa nacionalnih funkcija na nadnacionalni nivo, počevši od neke uže oblasti javne politike ka sve širem krugu javnih pitanja.

4 Gary Marks, Liesbet Hooghe and Kermit Blank, “European Integration from the 1980s: State-Centric v Multi-Level Governance”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, Issue 3, 1996, pp. 341–78 (navedeno prema: Stephen Georg and Ian Bache, *Politics in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 25).

zajedničkog upravljanja u određenim oblastima javnih politika uslovno prenose sopstvena ovlašćenja na treću stranu, koja deluje u njihovo ime i nalazi se pod njihovom kontrolom.⁵ Politički odnosi ne slede vertikalnu logiku kao kod hijerarhijskih struktura, nego interaktivnu: stalan proces prilagođavanja želja konstitutivnih jedinica sistema prema uslovima dostizanja kolektivnog dobra. Složeni problemi koje države pokušavaju da reše iziskuju formulaciju i sprovođenje javnih politika i programa povezivanjem i koordinacijom aktivnosti raznorodnih institucionalnih i društvenih aktera sa svih nivoa vlasti.⁶ Uključivanje društvenih aktera pretpostavlja primenu neopluralističkog modela zastupanja interesa prema kojem politički odlučioци, u ovom slučaju na nadnacionalnom nivou vlasti, uzimaju u obzir zahteve i informacije interesnih grupa kako bi u određenoj oblasti javne politike došli do rešenja optimalnog za javni interes.

Evropska unija ne predstavlja ni tipičnu međunarodnu organizaciju niti naddržavu u nastajanju, već „političko-administrativan sistem *sui generis*”⁷ koji se nalazi u stalnom razvoju. Unija takođe predstavlja primer postparlamentarnog upravljanja utemeljenog na prevlasti „suvereniteta stručnjaka” nad narodnim suverenitetom izraženim u predstavničkoj demokratiji.⁸ Iako ne poseduje tipične atribute državnosti, Evropska unija ima osnovne elemente političkog sistema, te se shodno tome može primeniti sistemska analiza slično kao i u proučavanju političkih sistema na nacionalnom nivou.⁹ Prema modelu demokratskog političkog sistema, zasnovanog na klasičnim teorijskim postavkama Gebrijela Olmonda (Gabriel Almond) i Dejvida Istona (David Easton) iz pedesetih godina prošlog veka, građani nastoje da neposredno ili posredno, putem političkih stranaka i interesnih grupa, ostvare političke želje i zahteve tako što će ostvariti uticaj na

5 Opširnije pročitati u: Jürgen Neyer, “Discourse and Order — On the Conditions of Governance in Non-Hierarchical Multi-Level Systems”, *Arena Working Papers*, WP 09/2002, Internet, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2002/papers/wp02_9.htm.

6 Više o mrežama javne politike videti u: Mark A. Polack, “Theorizing EU Policy-Making”, in: Helen Wallace, William Wallace, and Mark A. Polack, *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 39–41.

7 Sandro Goci, *Evropska vlada*, BMG, Beograd, 2003, str. 11.

8 Carol Harlow, “Citizen Access to Political Power in the European Union”, *Working Paper RSC*, No. 99/2, European University Institute, 1999, Internet, http://www.iue.it/RSCAS/WP-Texts/99_2t.html.

9 O ovoj tezi opširnije u: Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 23–83.

proces donošenja odluka u političkim institucijama. Poput bilo koje demokratske države, u političkom sistemu Evropske unije kao jedan od najznačajnijih aktera pojavljuju se interesne grupe kao alternativni posrednici između građana i nadnacionalnih institucija u procesu stvaranja i sprovođenja komunitarnih javnih politika. Svrha interesnih grupa kao dobrovoljnog oblika udruživanja građana jeste da zastupaju, štite i unapređuju interese svojih članova ili svih građana, odnosno da uticajem na stvaranje i sprovođenje zakona, propisa i javnih politika i programa u određenoj, najčešće veoma uskoj oblasti javnih poslova, ostvare korist i blagostanje bilo za neki deo građanskog društva bilo za celokupnu javnost.¹⁰ U mnoštvu tipologizacija primenjenih u političkoj teoriji na raznoliki svet interesnih grupa, čini se da za potrebe ovog istraživanja saznajnu vrednost imaju sledeće dve podele, koje je sačinio Endru Hejvud (Andrew Heywood): 1) grupe posebnih interesa i promotivne grupe; i 2) insajderske i autsajderske grupe.¹¹ Grupe posebnih interesa (protektivne ili funkcionalne grupe) zastupaju isključivo partikularne interese svojih članova, i to su najčešće poslovna, strukovna i sindikalna udruženja. Promotivne interesne grupe nastaju radi zastupanja opštih ili zajedničkih vrednosti, interesa i načela i usmerene su da pomažu svim članovima jedne društvene zajednice, kao na primer ekološke grupe i nevladine organizacije. Druga klasifikacija počiva na položaju grupe u odnosu na organe javne vlasti. Insajderske interesne grupe imaju redovan, obično institucionalizovan kanal komunikacije sa predstavnicima vlasti u vidu konsultacija ili učešća u vladinim radnim telima, dok autsajderske grupe vlada ili ne konsultuje ili to čini retko, pa su primorane da vode javne kampanje kako bi stvorile „kritičnu masu” potrebnu za vršenje pritiska na političke odlučioce.

Praksa razvijenih demokratija pokazuje da postoji preklapanje između grupa posebnih interesa i insajderskih grupa, što svedoči o sposobnosti zastupnika poslovnih interesa da utiču na političke odlučioce. Sposobnost može biti utemeljena na ogromnim materijalnim resursima ili na posedovanju specifičnih stručnih i tehničkih znanja i studija, neophodnih organima vlasti za kreiranje nacрта zakona, javnih politika i programa. Neopluralistički teoretičari upravo ukazuju da su grupe koje zastupaju tzv. koncentrisane interese sposobnije da se bolje organizuju i da efikasnije utiču na politički proces zato što logika kolektivnog delovanja nalaže da postoji jača motivacija priključenja

10 Detaljnije videti u: Endru Hejvud, *Politika*, Klio, Beograd, 2004, str. 503–10.

11 Ibid., str. 508–9.

grupi i ulaganja resursa kada je cilj zajedničke akcije odnosno očekivana korist konkretna.¹²

U akademskoj literaturi ne postoji jedinstven stav o tome da li interesne grupe jačaju ili slabe demokratski legitimitet vlasti u jednoj političkoj zajednici. Dok jedni autori, poput Švarcmantela (J. Schwarzmantel), smatraju da interesne grupe jačaju demokraciju političkog procesa time što zastupaju političke i socijalne zahteve delova građanskog društva koje su zanemarile zvanične javne institucije i zato što predstavljaju izvore specifičnih informacija i ekspertiza, drugi autori, poput Dala (Robert Dahl), Lindbloma (Charles Lindblom) i Galbrajta (John K. Galbraith), naglašavaju da delovanje interesnih grupa ometa i „iskrivljuje” proces odlučivanja tako što daje prednost i snagu socijalnim akterima i organizacijama koje raspolažu većim resursima, sposobnostima, vremenom i društvenim kontaktima neophodnim za ostvarenje partikularnih ciljeva.¹³

Osnovna pretpostavka ovog istraživanja jeste da grupe, udruženja i lobističke agencije koje zastupaju privatne odnosno partikularne interese remete politički proces koji se odvija u institucionalnom okviru Evropske unije i na duži rok štete komunitarnim javnim interesima, ostvarenju proklamovanih demokratskih vrednosti i zajamčenih ljudskih i građanskih prava. Upravljanje javnim poslovima na nadnacionalnom nivou posredstvom mreža javnih politika koje, često na neformalan način, okupljaju raznorodne tehnokratske, parapoličke i društvene aktere, čini se da uvećava već postojeći demokratski deficit, od kojeg, doduše, evropski integracionistički projekat pati od samog nastanka.¹⁴ Posebno je problematična očigledna prevaga pragmatističke filozofije utemeljene na argumentaciji sadržanoj u analizama i studijama poteklih od tzv. zajednica znanja nad imperativom zaštite i unapređenja komunitarnih javnih interesa.¹⁵ Slučajevi korupcije i sukoba interesa u

12 Neopluralizam je teorijski pristup u proučavanju političkog procesa u postindustrijskim demokratijama (tzv. deformisanim poliarhijama) koji naglašava premoć uticaja korporativnog sveta na organe vlasti i odlučivanje o javnim pitanjima.

13 Opširnije o suprotstavljenim gledištima videti u: Endru Hejvud, *Politika*, op, cit., str. 173–7.

14 Rozental je još sredinom sedamdesetih godina prošlog veka pisao da na politički proces u institucionalnom okviru tadašnje EEZ veliki uticaj imaju mreže elitâ i to korišćenjem suptilnog lobiranja iza zatvorenih vrata (John Peterson and Elizabeth Bomberg, *Decision-Making in the European Union*, MacMillan Press Ltd, Basingstoke and London, 1999, p. 6).

15 Zajednice znanja su mreže profesionalaca sa priznatim stručnim profilom i posebnom ekspertizom u određenom segmentu javne politike, čiji je zadatak da definišu probleme, pronalaze kompromisna rešenja i obezbede stručne argumente za opravdavanje neke političke odluke.

otkriveni tokom poslednjih desetak godina u radu institucija Unije čini se da ukazuju na tradicionalno prožimanje pragmatističkog duha komunitarnih javnih politika i korporativnih strategija delovanja. Daleko od toga da je navedena podudarnost slučajna. Koliko god da akteri iz institucija Unije sa nadnacionalnim obeležjima „instinktivno” teže da pronadu panevropska rešenja u okviru komunitarnih javnih politika, toliko poslovne strategije najvećih kompanija koje deluju na Zajedničkom tržištu teže, shodno logici uvećanja kapitala, da vlastite ciljeve zaodenu proevropskom ideologijom.

Istorija razvoja EEZ potvrđuje u značajnoj meri osnovne teze neofunkcionalističkog objašnjenja razvoja evropske integracije i ulogu interesa poslovne zajednice kao trajno zainteresovanog promotera progresivnog prenosa javnih funkcija u oblasti kretanja roba, usluga i kapitala sa državnog na nadržavni nivo. Na primer, rukovodstva velikih kompanija iz Zapadne Evrope su osamdesetih godina dvadesetog stoleća snažno lobirala kod nacionalnih vlada za oživljavanje naddržavne integracije jer je to za njih zapravo bila strategija preživljavanja. Bez dovršavanja Zajedničkog tržišta i jačanja konkurentnosti u globalnim razmerama teško da bi bilo moguće delotvorno odgovoriti na tadašnji trend rasta američke, japanske i privreda novoindustrijalizovanih zemalja jugoistočne Azije. Radi ilustracije postojane isprepletanosti toka integracije i delovanja korporativnih interesnih grupa navešćemo podatak da je preko tri četvrtine grupa koje su delovale tokom devedesetih godina prošlog stoleća osnovano pre početka izgradnje Zajedničkog tržišta.¹⁶

Cilj ovog istraživanja je da pokuša da kritičkim preispitivanjem strukturnih obeležja interesnih grupa, modela njihovog delovanja i institucionalnog ambijenta EU utvrdi da li se lobiranje u institucijama EU odvija u skladu sa opšteprihvaćenim standardima demokratskog političkog procesa i javnim interesima. Uvažavajući sve prethodno obrazložene argumente, u ovom radu će se predmet istraživanja suziti na ispitivanje delovanja korporativnih lobija u Briselu kao realno najuticajnijeg tipa zastupanja privatnog interesa. Shodno značaju nadležnosti koje imaju u osmišljavanju i usvajanju komunitarnih propisa i javnih politika i programa analiza će obuhvatiti Evropsku komisiju i Evropski parlament kao glavne mete korporativnih lobija na nadnacionalnom nivou.

16 Justin Greenwood, *Representing Interests in the European Union*, Palgrave MacMillan, Basingstoke and New York, 1997, p. 101.

KO LOBIRA I ZA KOGA NA NADNACIONALNOM NIVOU?

Sve izraženije dejstvo procesa globalizacije u vidu značajnog povećanja prekogranične socijalne i privredne transakcije podrilo je sposobnost nacionalne države da samostalno rešava društvene probleme i proizvelo „postnacionalnu konstelaciju” (Jirgen Habermas). Najpodesnije rešenje za razvoj integracije pronađeno je u uspostavljanju institucija sa naddržavnim obeležjima, kako bi se postepenim prenošenjem dela po dela nacionalnih nadležnosti efikasno odlučivalo o različitim područjima javne politike od zajedničkog interesa. Uporedo sa širenjem kruga nadležnosti naddržavnih institucija, posebno na planu nadzora funkcionisanja Zajedničkog tržišta i raspodele značajnih sredstava različitih komunitarnih fondova, rastao je broj interesnih grupa i lobističkih agencija sa sedištem u Briselu — od oko 500 grupa sredinom osamdesetih godina minulog veka do preko 2 000 danas aktivnih grupa.¹⁷ U zvaničnom dobrovoljnom *Registru zastupnika interesa* uspostavljenom pri Evropskoj komisiji, krajem oktobra 2009. godine bile su upisane 2 093 grupe.¹⁸

Tipologije interesnih grupa na nivou EU

Ko sve zastupa interese u nadnacionalnom političkom procesu? U akademskoj literaturi postoji više klasifikacija interesnih grupa koje deluju u Briselu. Na primer, Nil Nagent (Neill Nugent) interesne grupe razvrstava u četiri tipa: 1) potnacionalni nivoi vlasti; 2) nacionalne interesne grupe; 3) privatne kompanije; i 4) evrogrupe.¹⁹ Votson i Šeklton (Rory Watson, Michael Shackleton), pak, shodno merilu prirode interesa koje zastupaju i sastava članstva, sužavaju interesne grupe na tri osnovna tipa: 1) grupe koje zastupaju privatne interese i teže postizanju ekonomskih ciljeva; 2) grupe koje zastupaju

17 Navedeno prema: Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, op. cit., str. 206–7. Prema pojedinim procenama na nadnacionalnom nivou deluje čak više od 5 000 interesnih grupa. Kratak istorijski pregled pojave i razvoja interesnih grupa na nivou EZ/EU pogledati u: Rory Watson and Michael Shackleton, “Organized Interests and Lobbying in the EU”, in: Elizabeth Bomberg and Alexander Stubb (eds), *The European Union: How Does it Work?*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp. 95–8.

18 Podaci su navedeni prema: “Register of interest representatives”, The European Commission, Internet, <https://webgate.ec.europa.eu/transparency/regrin/consultation/statistics.do>.

19 Neill Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave, Basingstoke, 2002, pp. 303–6.

javne interese i teže ostvarenju neekonomskih ciljeva; i 3) zastupnici različitih nivoa vlasti koji nisu deo nacionalnih organa vlasti zemlje članice.²⁰ Mejzi i Ričardson (Sonia Mazey, Jeremy Richardson) daju razrađeniju, sedmočlanu tipologiju: 1) evropska udruženja; 2) nacionalna udruženja; 3) pojedinačne kompanije; 4) konsultantske (lobističke) agencije; 5) javne institucije sa regionalnog i lokalnog nivoa vlasti; 6) *ad hoc* koalicije za zastupanje interesa samo u jednom konkretnom pitanju; 7) organizacije stručnjaka i zajednice znanja.²¹ Nabrojani tipovi se u praksi često preklapaju jer, primera radi, za ostvarenje poslovnih interesa mogu lobirati sâme kompanije pojedinačno (posebno ako je reč o moćnim multinacionalnim korporacijama) ili mogu koristiti širok opseg taktika: a) zasebno ili zajedno sa drugim kompanijama unajmiti konsultantsku agenciju koja se profesionalno bavi lobiranjem u institucijama Unije; b) delovati posredstvom nacionalnih udruženja poslodavaca; c) priključiti se lobističkoj kampanji pod okriljem evropskih udruženja poslodavaca, poput Evropskog okruglog stola industrijalaca (*European Round Table of Industrials* — ERT) koji čine generalni direktori najvećih evropskih kompanija.

Korporativni lobiji

Kritičko ispitivanje valjanosti lobističkih aktivnosti u političkom sistemu EU u kontekstu očuvanja demokratskog legitimiteta i integriteta nadnacionalnih institucija, biće poslovne interesne grupe iz više razloga. Grupe, udruženja i organizacije koje zastupaju interese poslovne zajednice jesu najuticajnije odnosno najuspešnije u lobističkim aktivnostima usmerenim na nadnacionalni politički proces. Moć delotvornog ubeđivanja političkih odlučilaca počiva na ogromnoj ekonomskoj moći multinacionalnih korporacija, naročito farmaceutskih, automobilskih i iz sektora prehrambene industrije, ali i na ostalim oblicima moći koji iz nje proističu. Pored toga, one su najbrojniji tip zastupnika interesa u političkom sistemu EU, što ni ne čudi ako se ima u vidu podatak da su počele da deluju još u ranim decenijama

20 Rory Watson and Michael Shackleton, “Organized Interests and Lobbying in the EU”, op. cit., p. 89.

21 Klasifikacija navedena prema: Stephen Georg and Ian Bache, *Politics in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. 290–1. Zajednice znanja su mreže profesionalaca sa priznatim stručnim profilom i posebnom ekspertizom u određenom segmentu javne politike, čiji je zadatak da definišu probleme, pronalaze kompromisna rešenja i obezbede stručne argumente za opravdavanje neke političke odluke.

sprovedenja evropskog integracionističkog projekta, kada su nadnacionalne nadležnosti bile usredsređene na privredne aktivnosti (prvo proizvodnju i trgovinu ugljem i čelikom, a posle i poljoprivrednih i industrijskih proizvoda).²² Jasan interes maksimalizacije profita i širenja poslovanja na tržišta svih članica EZ/EU motivisao je velike kompanije da se zalažu za ukidanje prepreka slobodnom protoku roba, usluga i kapitala. Nadnacionalna poslovna filozofija evropskih korporacija čini se da je potvrdila saznajnu vrednost neofunkcionalističkog pristupa proučavanju razvoja evropske integracije jer su upravo one vršile pritisak na nacionalne vlade da nastave sa uspostavljanjem Zajedničkog tržišta tokom sedamdesetih i osamdesetih godina.²³ „Konkurentne” interesne grupe — ekološke, sindikalne i organizacije za zaštitu prava potrošača — dobile su kao „igrači” u svetu lobiranja na značaju tek u poslednjoj dekadi minulog stoleća.

Posmatrano iz ugla istraživanja na koji način lobiranje proizvodi efekte na ostvarenje komunitarnih javnih interesa, važan razlog izbora poslovnih interesnih grupa je i taj što one zastupaju isključivo privatne, partikularne interese uskih slojeva stanovništva, za razliku od npr. ekoloških, potrošačkih i raznolikih grupa za ljudska prava koje se bore za zaštitu i unapređenje javnih interesa odnosno za blagostanje svih građana Unije. Pošto je reč o privatnim interesima malo je verovatno da će se poslovne interesne grupe starati da izbegnu da svoje ciljeve ostvaruju na račun interesa javnosti. Interesi poslovne zajednice pripadaju kategoriji tzv. koncentrisanih interesa što kolektivno lobiranje čini mnogo lakšim za sprovođenje, nego što je slučaj sa zastupanjem tzv. promotivnih interesa, gde često ne postoji neposredan odnos aktera i interesa (najčešće javnog ali apstraktno formulisanog), tj. nema jake motivacije za ostvarenje postavljenih ciljeva lobiranja. Takođe, pravljenje koalicija velikog broja malih grupa koje zastupaju promotivne interese po pravilu se pre ili kasnije suočava sa „problemima kolektivne akcije” (Mankur Olson), budući da je teže usaglasiti zajedničke prioritete i taktiku lobističkog delovanja.

U poređenju sa ostalim interesnim grupama, zastupnici poslovnih interesa raspoložu daleko većim finansijskim i ljudskim resursima namenjenim za lobističko angažovanje.²⁴ Bez toga nije moguće obezbediti stalno prisustvo u

22 Stephen Georg and Ian Bache, *Politics in the European Union*, op. cit., p. 291.

23 Opširnije o postavkama neofunkcionalističkog pristupa videti u: Ben Rosamond, *Theories of European Integration*, Palgrave, Basingstoke, 2000, pp. 54–68.

24 Stephen Georg and Ian Bache, *Politics in the European Union*, op. cit., p. 293–4.

Briselu, te društveno umrežavanje kojim se dolazi do svežih informacija i tračeva važnih za kvalitetno planiranje i efikasno realizovanje lobističkih aktivnosti. Uprkos tome što živimo u dobu informatičkih i komunikacionih tehnologija održavanje ličnih kontakata i dalje predstavlja presudnu fazu sprovođenja lobističke strategije. Samo na taj način moguće je postepeno izgraditi i učvrstiti odnose poverenja između lobista i službenika EU, odnosno zadobiti insajderski položaj u političkom procesu koji podrazumeva redovno savetovanje sa odlučiocima u okviru neke od tzv. mreža komunitarnih javnih politika — što zapravo jeste osnovni cilj svih interesnih grupa. Stoga ne iznenađuje podatak da preko 300 najvećih korporacija koje deluju na Zajedničkom tržištu ima u organizacionoj strukturi rukovodioca (*EU public affairs director*) čiji je posao da redovno prati i analizira rad organa i tela Unije i blagovremeno otkriva eventualne pretnje po poslovne ciljeve i održava kontakte sa nadnacionalnim službenicima.²⁵

O moći korporativnih lobija možda najslikovitije svedoči ishod afere o potencijalno otrovnim dečjim igračkama pokrenute 1998. godine u javnosti. Inicijativa tadašnje komesarke za pitanja zaštite potrošača Eme Bonino (Emma Bonino) da se uvede zabrana jedne toksične supstance otkrivene u igračkama naišla je na strahovit otpor inače veoma uticajnog lobija hemijske industrije. Umesto zabrane inicijativa je okončana mlakim saopštenjem Komisije u kojem je samo data preporuka nacionalnim vladama da sprovedu dodatne analize.²⁶

Profesionalni lobisti

Budući da poslovne zajednice povremeno koriste usluge briselskih konsultantskih agencija koje se profesionalno bave lobiranjem u institucijama Unije ukratko ćemo se osvrnuti na njihova obeležja. U već pomenutom zvaničnom dobrovoljnom registru zastupnika interesa uspostavljenom pri Evropskoj komisiji, upisane su 122 firme i pojedinačne konsultantske kancelarije, što je svega oko pet odsto od ukupnog broja registrovanih interesnih grupa.²⁷ Pojava lobističkih agencija i konsultantskih kancelarija sa sedištem u Briselu vezuje se za razdoblje nakon 1987. godine kada je stupio na snagu Jedinstveni evropski akt (*Single European Act*). Jezgro profesionalnog

25 Rory Watson and Michael Shackleton, “Organized Interests and Lobbying in the EU”, op. cit., p. 91.

26 John Peterson and Elizabeth Bomberg, *Decision-Making in the European Union*, op. cit., p. 271.

27 “Register of interest representatives”, op. cit.

lobističkog esnafa čine ugledne firme za odnose sa javnošću predvođene profesionalcima solidno etabliranim u evrokratskim krugovima sa razgranatom mrežom kontakata i odličnim poznavanjem rada institucija Unije — prvenstveno Evropske komisije.²⁸ Ponekada se kao lobisti pojavljuju mladi ljudi tek izašli sa univerziteta, a za koje profesionalan angažman u ovoj oblasti jeste priprema za kasniju karijeru službenika Unije. Takođe, lobističke agencije su sklone da zapošljavaju bivše nadnacionalne službenike kao insajdere sa dragocanim informacijama i administrativnim znanjem koje može doneti veliku dobit firmi.

Lobističke agencije i konsultantske kancelarije pružaju usluge u rasponu od prikupljanja insajderskih informacija potrebnih za efikasno osmišljavanje i sprovođenje lobiranja, preko predstavljanja slučaja klijenta ili njegovog povezivanja sa nadnacionalnim zvaničnicima i političarima, do svakodnevne operativne pomoći interesnim grupama i mrežama zainteresovanih društvenih aktera, poput pisanja biltena ili obavljanja sekretarskih poslova.

Analitičari prakse zastupanja interesa na nivou EU ukazuju na prećenjenost uticaja profesionalnih lobista na institucije Unije.²⁹ Nadnacionalni službenici više vole da se konsultuju neposredno sa zastupnicima nekog interesa iz više razloga. Profesionalni lobisti kao posrednici često izlažu slučaj svojeg klijenta površno pošto ne poznaju specifičnu problematiku o kojoj je reč, odnosno ne raspolažu stručnim i tehničkim znanjima koja mogu koristiti nadnacionalnim službenicima (kao meti lobiranja) u formulisanju nacrta komunitarnog propisa ili javne politike. Pored toga, lobisti koriste manipulativan način predstavljanja klijentovog interesa, svojstven tehnikama održavanja odnosa sa javnošću pa postoji podozrenje službenika Unije u verodostojnost izloženih činjenica.

Stoga ne čude nalazi analize preferencija trošenja raspoloživih resursa na zastupanje interesa, sprovedene na uzorku 200 velikih kompanija u razdoblju od 1984. do 1994. godine, koji su još pre 15 godina naznačili jasan trend pomeranja težišta lobističke strategije korporacija od posrednika (tj. profesionalnih lobista u Briselu) ka direktnom obraćanju Evropskoj komisiji i Evropskom parlamentu.³⁰

28 Justin Greenwood, *Representing Interests in the European Union*, op. cit., pp. 5–6.

29 Na primer videti u: Justin Greenwood, *Representing Interests in the European Union*, op. cit., p. 6.

30 David Coen, “Lobbying in the European Union”, November 2007, Directorate-General Internal Policies, The European Parliament, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/download.do?file=18208>, p. 6.

METE LOBISTIČKOG DELOVANJA

Igra moći koja se u nadnacionalnom zakonodavnom procesu stalno odvija između državnih, nedržavnih i nadržavnih aktera pokazuje da je najpreči cilj interesnih grupa da osiguraju podršku Evropske komisije i Evropskog parlamenta, pa su zbog toga aktivnosti zastupanja interesa u Briselu u najvećem broju slučajeva usmerene na procese odlučivanja koji se odvijaju upravo u ove dve institucije Unije. Ipak, budući da poslovanje kompanija najviše pogađaju nove regulatorne mere, politika konkurencije i antidampinške mere, interesne grupe i lobističke agencije prvenstveno teže da utiču na Evropsku komisiju. Za takav izbor postoji više strukturnih razloga koji proističu iz položaja Komisije u nadnacionalnom političkom sistemu, zasnovanom na njenim nadležnostima i ovlašćenjima poverenim osnovnim ugovorima i međuinstitucionalnim sporazumima.

Zašto lobirati Evropsku komisiju?

U okviru tzv. prvog stuba Komisija ima isključivo pravo pravljenja dnevnog reda i pokretanja zakonodavne inicijative i prisutna je u svim fazama zakonodavnog procesa koji se odvija u Evropskom parlamentu i Savetu EU. U području obavljanja izvršnih funkcija, Komisija donosi administrativne propise neophodne za sprovođenje primarnog komunitarnog zakonodavstva, ali uz prethodnu kontrolu i odobrenje vlada zemalja članica posredstvom sistema komitologije, čime je ograničen njen uticaj na krajnji sadržaj izvršnih akata.³¹ Najjača izvršna ovlašćenja Komisija ima u oblasti politike konkurencije, gde Generalni direktorat za konkurenciju redovnim nadzorom štiti pravila konkurencije tako što sprečava davanje državne pomoći preduzećima i zloupotrebu dominantnog položaja na Zajedničkom tržištu, te odobrava spajanje kompanija.³²

Na planu nadzora svakodnevne primene komunitarnih propisa, Evropska komisija se oslanja na proveru izveštaja i informacija koje dobija od vlasti članica i od zainteresovanih društvenih aktera. Usled nedovoljnih

31 Komiteti retko odbacuju nacрте izvršnih mera koje im dostavi Komisija, što je verovatno posledica pažnje koju posvećuje preferencijama Saveta EU, odnosno predstavnika nacionalnih vlada. Više o ovome videti u: Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, op. cit., str. 67–72.

32 „Ugovor o osnivanju Evropske zajednice — prečišćen tekst”, članovi 81–9, u: Duško Lopandić (priř.), *Ugovor o Evropskoj uniji — Rim, Maastricht, Amsterdam*, op. cit., str. 103–8.

administrativnih kapaciteta retko se sprovode kontrole na terenu, odnosno neposrednim uvidom u stanje stvari u zemljama članicama. Zbog toga se težište nadzora nalazi na kontroli usvajanja komunitarnih propisa na nacionalnom nivou. Analizom nacrtu zakona kojima treba da se propisi EU ugrade u domaća zakonodavstva Komisija nadzire da li nacionalni organi vlasti sprovode preuzete obaveze i da li su nacrti kompatibilni sa duhom i slovom nadnacionalnih normi.³³ Iako nije regulisano nijednim opštim komunitarnim aktom, pravo Komisije da od vlade članice zatraži dostavljanje neke informacije provlači se kroz veliki broj direktiva koje se odnose na pravnu harmonizaciju Zajedničkog tržišta. Na primer, u oblasti tehničkih standarda i propisa članice su dužne da dostavljaju informacije u svakoj fazi zakonodavnog postupka i ne mogu da usvoje nove propise ukoliko se prethodno o nacrtu propisa ne izjasne Komisija i ostale zainteresovane strane. Takođe, ona prima pritužbe na nepoštovanje komunitarnih propisa i ima ovlašćenje da novčano kazni prekršioce — pravna lica u javnom i privatnom sektoru i, u praksi veoma retko, države.

Veliki broj svakodnevnih zadataka Komisija obavlja na osnovu izvršnih ovlašćenja u području upravljanja budžetskim sredstvima Unije i politikama i programima EU, kao i nadzora rada tela zaduženih za te aktivnosti.³⁴ Posebno je važna funkcija unutrašnje revizorske kontrole Komisije koja počiva na načelu prethodnog odobrenja za troškove (tzv. vize) i može ga dati samo finansijski kontrolor smešten u Generalnom direktoratu za finansijsku kontrolu. Ovlašćenja Komisije u oblasti budžetske politike najviše su bila izložena kritikama stručne i šire javnosti. Uočeno je više slabosti sistema prethodnog odobrenja: administracija se više bavi sadržajem komunitarnih politika nego upravljanjem finansijama, budžetsko planiranje je nekvalitetno, nenamensko trošenje preostalih sredstava pred kraj finansijske godine, preveliko oslanjanje na finansijskog kontrolora i neodgovarajući mehanizmi evaluacije.³⁵

Položaj Evropske komisije u političkom sistemu EU sporo ali uporno jača i na planu širenja nadležnosti i zaduženja u oblasti spoljnih odnosa Unije: od

33 Detaljnije o ulozi Komisije u nadzoru primene komunitarnih propisa i politika pogledati u: Neill Nugent, *The European Commission*, op. cit., pp. 276–80.

34 Detaljnije o Komisiji kao upravitelju budžetom EU videti u: Neill Nugent, *The European Commission*, op. cit., pp. 286–92.

35 Brigid Laffan, “Finance and budgetary processes in the European Union”, in: Simon Bromley (ed.), *Governing the European Union*, Sage and the Open University, London, 2001, pp. 208–9.

zastupnika interesa EU u svetu i pregovarača pod okriljem Zajedničke trgovinske politike i saradnje za razvoj prekomorskih teritorija i bivših kolonija do izgradnje širokog opsega instrumenata za dugoročno sprečavanje kriza. Zajednička trgovinska politika jedna je od retkih komunitarnih oblasti gde Komisija može da stupi van okvira kontrole zakonodavnih ovlašćenja od strane Saveta EU i usvoji preventivne mere u vidu carina na antidamping radi zaštite Zajedničkog tržišta od nelojalne konkurencije iz trećih zemalja. Komisija je ovlašćena da u okviru Zajedničke trgovinske politike vodi bilateralne i multilateralne pregovore u ime EZ (primer urugvajske i ostalih rundi u okviru GATT-a). Ipak, države članice preko Saveta EU nadziru pregovarački proces definisanjem mandata Komisije u pogledu ciljeva pregovora i stalnim konsultacijama Komisije sa tzv. Komitetom 113, telom Saveta nazvanim prema članu Rimskog ugovora koji uređuje sklapanje trgovinskih sporazuma sa trećim zemljama.³⁶ Komisija ima važne nadležnosti i u sprovođenju programa humanitarne i ostalih vidova pomoći. Pored održavanja diplomatskih odnosa putem stalnih misija (delegacija) u preko 130 trećih zemalja i međunarodnih organizacija, Generalni direktorat za spoljne odnose (RELEX) igra značajnu ulogu u sprovođenju politike prevencije sukoba posredstvom izrade predloga strategije odnosa EU sa pojedinim zemljama i regionima.

Elastičnost sistema upravljanja na više nivoa u velikoj meri je omogućio Komisiji da vešto maksimalizuje mogućnosti funkcija i ovlašćenja poverenih osnovnim ugovorima i dobije pohvale kao „motor integracije” ili, kako je to lucidno primetio Džon Ficmoris (John Fitzmaurice), kao „animator, impresario i upravnik (...) igrač-menadžer sistema EU”.³⁷ Komisija je svojevrsna savest Unije jer je obavezana na delovanje nezavisno od država članica i u skladu sa opštim komunitarnim interesom.³⁸ Komisija ima ingerencije da sama uočava probleme koje bi članice mogle da zajednički

36 Prema članu 300 Ugovora o Evropskoj uniji Savet EU ima isključivo ovlašćenje da potpiše sporazum u ime EZ „Ugovor o osnivanju Evropske zajednice — prečišćen tekst”, član 300, u: Duško Lopandić (prir.), *Ugovor o Evropskoj uniji — Rim, Mاستriht, Amsterdam*, Međunarodna politika, Službeni list SRJ, Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka i Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1999, str. 201).

37 Navedeno prema: Neill Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, op. cit., p. 16.

38 „Ugovor o osnivanju Evropske zajednice — prečišćen tekst”, član 213, u: Duško Lopandić (prir.), *Ugovor o Evropskoj uniji — Rim, Mاستriht, Amsterdam*, op. cit., str. 167. U praksi je ponekada teško operacionalizovati zastupanje opšteg dobra u zbrci nacionalnih interesa, pošto postoji relativno mali broj oblasti javne politike koje ne pogađaju vitalne interese bar

rešavaju, pa zbog toga igra mobilizatorsku ulogu u pokretanju inicijativa i razvoju komunitarnih javnih politika okupljajući na ostvarenju istog cilja sve relevantne institucionalne odlučioce i društvene aktere na nadnacionalnom i nacionalnom nivou, uz objašnjenje značaja njenih predloga za opšte dobro građana. Komisija takođe podstiče brojne aktere građanskog društva da pokreću kreiranje novih i promenu postojećih komunitarnih javnih politika i programa, pruža im vođstvo u tom procesu i infrastrukturu za razmenu informacija i znanja, čime razvija mreže stručnjaka i odgovara na njihove zahteve i potrebe. Na taj način, ona podupire artikulisanje evropskih interesnih grupa i „iza scene” održava kontakte sa nacionalnim javnim funkcionerima, kako bi umrežavanjem ove dve grupe prirodnih saveznika ostvarila snažniji, međunarodni i domaći, pritisak na vlade članica u pravcu jačanja komunitarnih politika — praksa nazvana „negovano prelivanje” (*cultivated spillover*).³⁹

Budući da u poređenju sa nacionalnim vladama raspolaže veoma ograničenim materijalnim i ljudskim resursima, Evropska komisija koristi interesne grupe kao izvore za informacije i stručne studije o pojedinim pitanjima koje treba urediti novim evropskim propisima ili obuhvatiti novim javnim politikama i programima.⁴⁰ Komisija priprema nacрте propisa ili javnih politika posredstvom radnih tela (savetodavnih odbora ili ekspertskih grupa) kojima predsedava njen službenik iz odgovarajućeg odeljenja resornog generalnog direktorata, a u čijem radu učestvuju predstavnici relevantnih nacionalnih ministarstava i nacionalnih i/ili evropskih interesnih grupa. Pored toga, Komisija često organizuje javne rasprave i objavljuje tzv. zelene i bele knjige, odnosno idejne nacрте i predloge iniciranja novih ili dopuna postojećih javnih politika i programa, koji sadrže stavove interesnih grupa koje deluju u toj oblasti. Na taj način, Komisija pokušava da približi što veći broj viđenja o tome kako jedan propis (javna politika ili program) treba da izgleda i da time pribavi izvestan, ako ne demokratski ono makar tehnokratski, legitimitet za predlog koji će potom uputiti na razmatranje Savetu EU i Evropskom parlamentu.

neke od članica. Zbog toga Komisija često posmatra razvoj integracije kratkoročno i prilikom izrade inicijativa radije bira pitanja koja dozvoljavaju dogovor članica od pitanja koja bi po značaju bila poželjnija (Neil Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave, Basingstoke, 2002, pp. 141–2).

39 Stephen Georg and Ian Bache, *Politics in the European Union*, op. cit., pp. 10–2.

40 Alex Warleigh, “Introduction: institutions, institutionalism and decision making in the EU”, in: Alex Warleigh (ed.), *Understanding European Union Institutions*, Routledge, London and New York, 2002, p. 15; Rory Watson and Michael Shackleton, “Organized Interests and Lobbying in the EU”, op. cit., pp. 98–9.

Sistem kabineta koji deluje u okviru Kolegijuma komesara predstavlja alternativan kanal uticaja poslovnih interesnih grupa na odlučivanje u Evropskoj komisiji. Formalno gledano, uloga kabineta je da pomaže evropskom komesaru u obavljanju svakodnevnih zadataka obezbeđenjem potrebnih informacija i saveta, pruža administrativnu podršku, održava veze sa kabinetima ostalih komesara i komunicira sa različitim institucionalnim akterima i predstavnicima društvenih interesa.⁴¹ Zbog prezauzetosti komesara sa interesnim grupama kontaktiraju šef kabineta ili njegov zamenik koji kao bliski saradnici i ljudi od poverenja mogu da favorizuju lobiranje određenog interesa prilikom sastavljanja radnog podsetnika svog komesara za redovan sedmični sastanak Kolegijuma komesara. U praksi se retko koristi ovaj kanal uticaja iz najmanje tri razloga. Prvo, sastav Kolegijuma komesara skoro se u celosti menja svakih pet godina, pa nije moguće uspostaviti trajniji uticaj važan za dugoročne korporativne ciljeve. Drugo, malo je verovatno da jedan komesar može lako da ubedi 26 kolega o valjanosti predloga odluke u kojem su skriveni lobirani interesi. Treće i najvažnije, predlozi odluka koje kolektivno usvaja Kolegijum komesara suštinski se formulišu na nižem nivou hijerarhije — unutar odgovarajućeg odeljenja u nekom od generalnih direktorata.⁴² Kao i u slučaju lobiranja u okviru radnih grupa, bespredmetno je zastupati interes na nivou evropskih komesara jer on predstavlja drugu fazu u nadnacionalnom političkom procesu zato što Kolegijum najveći broj odluka, prethodno uobličenih i usaglašanih na nižim nivoima, praktično formalno usvaja bez ikakve rasprave o njenom sadržaju. Dakle, lobistička praksa je pokazala da meta efikasnog proaktivnog zastupanja interesa treba da bude nadnacionalni funkcioner, obično srednjeg ranga, zadužen za izradu nacarta odluke na čiji se sadržaj želi uticati. Stoga se kao veoma verovatna može uzeti pretpostavka Roberta Hala (Robert Hull) da će službenik nadležan za pripremu incijalne faze izrade komunitarne odluke (prvi nacrt, konsultacije unutar Komisije i sa zainteresovanim društvenim akterima i izmenjene i dopunjene verzije predloga odluke) otkriti da konačan predlog odluke usvojen u Savetu EU sadrži 80 odsto prvobitno sačinjenog nacarta.⁴³

41 “Code of conduct for Commissioners”, SEC(2004) 1487/2, 24 November 2004, The European Commission, Internet, http://europa.eu.int/comm/reform/2002/code_conduct_en.htm.

42 Justin Greenwood, *Representing Interests in the European Union*, op. cit., pp. 34–5.

43 Robert Hull, “Lobbying the European Community: A view from within”, in: Sonia Mazey and Jeremy Richardson (eds), *Lobbying in the European Community*, Oxford University Press, Oxford, 1993, p. 83.

Posmatrano sa stanovišta uključenih interesnih grupa, učešće u radnim telima ili veze sa kabinetom evropskog komesara je veoma značajno jer pruža mogućnost da se privatni interesi „ugrade” u početnoj, kritičnoj fazi oblikovanja budućeg komunitarnog propisa ili javne politike. Ova faza se zapravo odigrava pre formalnog iniciranja zakonodavnog procesa. Kada je proces jednom pokrenut, dosadašnja komunitarna zakonodavna praksa pokazuje da je samo jedna petina sadržaja nacрта dokumenta podložna izmenama i dopunama u daljim fazama.⁴⁴ Od tog trenutka jedini kanal uticaja interesnih grupa na sadržaj zakonodavnog predloga je učešće u formalno ustanovljenim forumima za konsultacije sa zainteresovanim društvenim akterima (*policy stakeholders*). Potencijalnu prepreku ostvarenju uticaja posredstvom radnih tela predstavlja diskreciona odluka Komisije o tome koje interesne grupe će uključiti u konsultacije i na osnovu kojih merila. Reč je o fenomenu elitističkog pluralizma kojim se označava model zastupanja interesa u kojem je učešće u forumima za raspravu o formulisanju javne politike ograničeno na manji broj društvenih aktera, primoranih na međusobno takmičenje kako bi „zaslužili” da učestvuju.⁴⁵

Najmoćnije interesne grupe najčešće uporedo pokušavaju da izvrše pritisak na vladu matične zemlje članice da podrži njihov predlog predložen radnom telu Komisije u fazi kada se o njemu bude raspravljalo u Savetu EU, odnosno u odgovarajućem COREPER-u (COREPER II tj. na nivou ambasadora i COREPER I tj. na nivou zamenika ambasadora).⁴⁶ Redak je slučaj da se sastaju predsedavajući nekog od resornih Saveta ministara i predsednik neke od najmoćnijih evropskih poslovnih asocijacija ili da se stavovi interesne grupe u pismenom obliku cirkularno proslede pred sastanak Evropskog Saveta ili Saveta EU.

Velike multinacionalne kompanije obično neposredno uspostavljaju komunikaciju sa službenicima i funkcionerima Evropske komisije, a usluge konsultantskih (lobističkih) agencija u Briselu plaćaju samo da bi došle do konkretnih željenih informacija ili uticajne osobe koju valja kontaktirati.⁴⁷ Prednost direktnog pristupa u lobiranju sastoji se u tome što se ne privlači

44 John Peterson and Elizabeth Bomberg, *Decision-Making in the European Union*, op. cit., p. 21.

45 Definicija elitističkog pluralizma navedena je prema: David Coen, “Lobbying in the European Union”, op. cit., p. 4.

46 Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, op. cit., str. 217.

47 Ibid., str. 209.

pažnja javnosti i medija, kao što bi neminovno bio slučaj kod zajedničkog lobiranja više kompanija, a to je posebno važno pri uticaju na odlučivanje u veoma osjetljivim pitanjima politike konkurencije i trgovinske politike.⁴⁸ Automobilska industrija je primer dugogodišnje uspješne primene strategije direktnog lobiranja, o čemu svedoči i podatak da kompanije iz ovog sektora imaju stalne lobističke kancelarije sa sedištem u Briselu.

Zašto lobirati nadnacionalne parlamentarce?

Jačanje nadležnosti i ovlašćenja Evropskog parlamenta u zakonodavnom procesu podstaklo je povećano zanimanje interesnih grupa za rad nadnacionalnih poslanika. Prema rečima jednog dugogodišnjeg nadnacionalnog poslanika, kada je 1979. godine ustanovljen Evropski parlament poslanici su molili građane da ih posećuju, a sada ih ima toliko da moraju da ih drže podalje.⁴⁹ Evropski parlament koristi stručna znanja interesnih grupa kako bi nadomestio veoma oskudne resurse namenjene za istraživanja i mogao da se ravnopravnije takmiči sa Komisijom i Savetom EU u razmatranju predloga propisa i javnih politika. U izradi izveštaja kojim se daju preporuke o tome kako treba da izgleda odluka Parlamenta o predlogu nekog komunitarnog akta ili javne politike koji je upućen iz Komisije, parlamentarni odbori se oslanjaju na ekspertizu interesnih grupa sa kojima redovno komuniciraju i održavaju konsultacije.⁵⁰ To je tradicionalna tačka „prodora” spoljnog uticaja i zastupnici interesa često sami izrade nacrt amandmana i ponude ga poslaniku, u nadi da će njihov predlog biti iznet na sednicu odgovarajućeg parlamentarnog odbora i osvojiti većinsku podršku.

Poslovnim i ostalim interesnim grupama na raspoložanju stoji više mogućnosti uticaja na proces odlučivanja evropskih poslanika. Mogućnost iniciranja zakonodavnog postupka, pokretanja debate o javnim pitanjima i širenje primene postupka saodlučivanja, u spoju sa labavom disciplinom poslaničkih grupa, svakako da otvaraju slobodan prostor za interesne grupe da lobiranjem poslanika na rukovodećim funkcijama u relevantnim parlamentarnim odborima (na primer poslanika izvestioca) približe sadržaj najviših komunitarnih propisa vlastitim ciljevima. Dakle, lobiranje je neophodno sprovesti pre iznošenja predloga odluke na plenarno zasedanje.

48 Neill Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, op. cit., p. 303.

49 Rory Watson and Michael Shackleton, “Organized Interests and Lobbying in the EU”, op. cit., p. 100.

50 Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, op. cit., str. 220.

U većitoj igri međuinstitucionalne (pre)moći, uključivanje zastupnika transnacionalnih interesa u procese odlučivanja jača položaj Komisije i Parlamenta kao nadnacionalnih institucija u kreiranju komunitarnog prava i javnih politika u odnosu na vlade zemalja članica okupljene u Savetu EU. Položaj ovih dveju nadnacionalnih institucija u još većoj meri jača njihova sposobnost da posredstvom pregovora i ustupaka obezbede da evropske interesne grupe utiču na vlastite nacionalne članice, kako bi se posredno izvršio pritisak na vladu zemlje članice koja se u Savetu EU protivi usvajanju predloga Komisije i Parlamenta.⁵¹

KORPORATIVNO LOBIRANJE U PRAKSI: EKSKLUZIVIZAM ILI PLURALIZAM KOMUNITARNOG POLITIČKOG PROCESA?

Premda bi dosledno sprovođenje demokratskih vrednosti i načela sadržanih u osnovnim ugovorima i programskim dokumentima Evropske unije značilo da se odluke koje pogađaju interese građana donose uz njihovo najveće moguće učešće i pristanak, čini se da povest delovanja nadnacionalnih institucija pre ukazuje na postojan dogovor elitâ. Stabilnost i delotvornost nadnacionalnog političkog sistema ostvarivana je promovisanjem politike saglasnosti „kartela elitâ” (Ralf Darendorf)⁵² uz zanemarivanje načela većine, odnosno na štetu takmičenja različitih viđenjâ rešenja nekog javnog pitanja — čime bi trebalo da se odlikuju demokratske rasprave.⁵³ Na tragu izrečene tvrdnje nalazi se neopluralistička teorija sa stanovištem da složene postindustrijske države nisu jednako otvorene za sve zahteve koji dolaze iz građanskog društva, već da poslovna udruženja i grupe imaju privilegovan položaj u pristupu političkim odlučiocima.⁵⁴ Multinacionalne korporacije i udruženja krupnih kompanija su još tokom izgradnje Zajedničkog tržišta shvatile da će centralizovana regulacija tržišnih mehanizama značajno umanjiti njihove transakcione troškove poslovanja u Evropi i otvoriti slobodan prostor za dalje povećanje profita. Danas je i u teoriji evropske integracije i političkog sistema EU opšte priznata praksa favorizovanja finansijski jakih poslovnih interesnih grupa u procesu formulacije komunitarnih javnih politika, na račun organizacija i grupa koje zastupaju javne interese.⁵⁵

51 Ibid., str. 222.

52 Džozef Vajler, *Ustav Evrope*, „Filip Višnjić”, Beograd, 2002, str. 316.

53 Džozef Vajler, *Ustav Evrope*, op. cit., str. 318.

54 Endru Hejvud, *Politika*, op cit., str. 176.

55 Rory Watson and Michael Shackleton, “Organized Interests and Lobbying in the EU”, op. cit., p. 105.

Postoji više strukturnih obeležja lobističkog delovanja korporativnih interesnih grupa usmerenih na rad Evropske komisije i Evropskog parlamenta koji narušavaju opšteprihvaćene standarde i pluralizam demokratskog političkog procesa, odnosno postupka kreiranja i sprovođenja komunitarnih propisa, javnih politika i programa, i time na duži rok dovode u pitanje i sâm demokratski legitimitet nadnacionalne integracije.

„Maskiranje” korporativnih interesa

Usled dobre obaveštenosti građana o brojnim štetnim posledicama delovanja multinacionalnih korporacija i aktivizma organizacija građanskog društva svako saopštenje za javnost neke velike kompanije suočava se po pravilu sa skepticizmom javnosti. Zbog toga su korporacije napustile nekadašnju strategiju neposrednog lobiranja nacionalnih vlasti i obraćanja javnosti putem saopštenja i počele da primenjuju strategiju upotrebe treće strane u zastupanju poslovnih interesa u političkom procesu i to posredstvom nevladinih grupa. Reč je o tzv. strategiji stavljanja sopstvenih reči u tuđa usta. Kada želi da spreči donošenje propisa koji može da šteti poslovnim interesima, na primer o strožijim ekološkim standardima, korporacija će finansirati javnu kampanju nekoj građanskoj grupi ili timu stručnjaka kako bi, navodno zastupajući interese građana, zapravo prikriveno zastupala poslovne ciljeve svog donatora. Ukoliko ne može da zloupotrebi neku od postojećih građanskih organizacija, korporacija će uz pomoć neke firme za odnose sa javnošću osnovati svoju nevladinu organizaciju — tzv. fasadne organizacije ili grupe (*front groups*). Na taj način korporacija može prikriveno ali legitimno da učestvuje u nekoj od tzv. mreža javne politike, u kojima vlada okuplja zainteresovane društvene aktere radi raspravljanja nacrtu zakona. Učešće u javnoj raspravi pruža mogućnost da preko fasadne organizacije javnosti korporacija predoči argumenti koji navode na zaključak da je baš njihovo prihvatanje u javnom interesu. Argumentacija može biti predmet manipulacije rezultatima naučnih analiza i ekspertiza i statističkih podataka, ali se ona izlaže legitimno kao i stavovi drugih zastupnika društvenih interesa. Opisanom strategijom korporacije zaobilaze, manje ili više uspešno, „prirodnu” prepreku u vidu manjka kredibiliteta kada komuniciraju sa medijima i širom javnošću.

Tako, na primer, Evropski savez za pristup bezbednim lekovima (*European Alliance for Access to Safe Medicines* — EAASM) sebe predstavlja kao nezavisnu građansku inicijativu za bezbednost pacijenata koja vodi javnu kampanju za uklanjanje krivotvorenih i lekova sumnjivog kvaliteta iz elektronske trgovine na Internetu. Ovo udruženje zapravo predstavlja

lobističku grupu koju u potpunosti finansiraju najveće evropske farmaceutske korporacije, poput *Boehringer Ingelheim*, *Johnson & Johnson*, *Bayer-Schering*, *Eli Lilly* i *Pfizer and Wyeth*.⁵⁶ Predstavnicima poslednje tri nabrojane korporacije čak su članovi upravnog odbora Evropskog saveza za pristup bezbednim lekovima, koji još uvek nije upisan u zvaničan registar lobista pri Evropskoj komisiji.

Šema evropskog biznisa i parlamenta (*European Business and Parliament Scheme* — EBPS) predstavlja lobističku grupu koja okuplja predstavnike multinacionalnih kompanije i evropske poslanike i tvrdi da je njen cilj da informiše zakonodavce kroz nelobistički, nepristrasan i transparentan mehanizam konsultovanja.⁵⁷ Za godišnju članarinu u iznosu od 15 000 evra EBPS nudi svojim članovima širok raspon usluga od ugovaranja sastanaka sa željenim poslanikom do organizovanja kolektivnih ručkova i druženja poslovnih ljudi i parlamentaraca. U praksi je zabeleženo da EBPS zapravo svakodnevno pomaže svojim članovima da kroz kontakte sa poslanicima utiču na zakonodavni proces Unije.

Među članicama Šeme evropskog biznisa i parlamenta nalazi se *British American Tobacco* (BAT) kao jedan od predvodnika tzv. duvanskog lobija, sa trećim najvećim udelom na Zajedničkom tržištu duvanskih proizvoda od 16 odsto — iza korporacija *Philip Morris* (39%) i *Imperial Tobacco* (21%). Navedeni udeo krije zastrašujuću procenu prema kojoj bi ovoj kompaniji mogla da se hipotetički pripíše posredna odgovornost za smrt oko 104 000 korisnika njihovih proizvoda na godišnjem nivou.⁵⁸ Usvajanje Okvirne konvencije o kontroli duvana pod okriljem Svetske zdravstvene organizacije 2003. godine i očekivani početak primene u zemljama Unije, podstakao je rukovodstvo VAT da promeni strategiju lobiranja u Briselu usmerenu na ukidanje zabrane pušenja na javnim mestima i na prodaju duvana za žvakanje (tzv. *snus* ili *snuff*), te ujednačavanje carina na cigarete prema trećim zemljama. Osnovni razlog je obaveza vlasti zemalja potpisnica, sadržana u članu 5 stav 3 Okvirne konvencije, da spreče uticaj interesa duvanske

56 “European Alliance for Access to Safe Medicines (EAASM)”, Worst EU Lobbying Awards 2008, web portal, Internet, <http://www.worstlobby.eu/2008/vote/info/2/>, 02/03/2010.

57 “European Business and Parliament Scheme (EBPS)”, Worst EU Lobbying Awards 2008, web portal, Internet, <http://www.worstlobby.eu/2008/vote/info/3/>, 02/03/2010.

58 Podaci izračunati na osnovu procene Evropske komisije o smrtnosti povezane sa pušenjem: Internet, http://ec.europa.eu/health-eu/my_lifestyle/tobacco/index_en.htm.

industrije na kreiranje i sprovođenje zdravstvene javne politike u oblasti kontrole duvana.⁵⁹

Nova strategija lobiranja razvijena u VAT pomerila je težište na zastupanje korporativnih interesa na diskretniji način i to na dva koloseka: 1) posredstvom politike korporativne društvene odgovornosti i 2) kroz aktivnosti lobističkih grupa i nevladinih organizacija finansira sâm VAT, bez prijavljivanja registru pri Komisiji.⁶⁰ Nova strategija se sprovodi na četiri plana: socijalnom, ekološkom, kulturnom i naučnom. Na planu socijalne odgovornosti VAT finansira Fondaciju za ukidanje dečijeg rada u gajenju duvana, na ekološkom osnovao je koaliciju nevladinih organizacija za očuvanje raznovrsnosti živih vrsta, dok je u novčanoj podršci kulture glavni sponzor fondacije koja se bavi restauracijom istorijski važnih zgrada u Rusiji i Kini. Najciničnije je osmišljeno „vežbanje” korporativne društvene odgovornosti u oblasti nauke, gde VAT sarađuje sa naučnom zajednicom kako bi se smanjili rizici duvanskih proizvoda po zdravlje. Svrha je da se popravi ugled korporacije kod nevladinog sektora u narednim godinama kako bi se onda i one iskoristile za podršku zastupanja poslovnih interesa u institucijama Unije.

Manipulativne strategije

Kao što je rečeno u prethodnom delu, jedna od taktika korporacija u prikrivenom zastupanju poslovnih ciljeva jeste manipulacija podacima i naučnim analizama, tako da se oni iskoriste kao verodostojni argumenti u prilog, na primer, sadržaja predloga nekog propisa upodobljenog korporativnim interesima. Međunarodno udruženje za avioprevoz (*International Air Transport Association* — IATA) kao interesna grupa velikih aviokompanija (*Lufthansa*, *British Airways*, *Air France* i dr.) lobiralo je tokom 2008. godine Evropski parlament da usvoji komunitarne propise kojima bi se avioprevoznici isključili iz šeme trgovine emisijama štetnih gasova ili bi im se dodelile besplatne dozvole za zagađenje vazduha.⁶¹ Mada je naučnim

59 “WHO Framework Convention on Tobacco Control”, Article 5.3, World Health Organization, 2003, Internet, <http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241591013.pdf>, p. 7.

60 “Obscured by the smoke: BAT’s deathly lobbying agenda in the EU”, Corporate Europe Observatory, June 2009, Internet, http://www.corporateeurope.org/system/files/files/resource/Obscured_by_the_Smoke.pdf, p. 16.

61 “The International Air Transport Association (IATA)”, Worst EU Lobbying Awards 2008, web portal, Internet, <http://www.worstlobby.eu/2008/vote/info/4/>, 12/03/2010.

analizama utvrđeno da komercijalno vazduhoplovstvo predstavlja najbrže rastući izvor zagađenja ugljen-dioksidom u Evropi, IATA je pokrenula reklamnu kampanju u najuticajnijim globalnim medijima i na Internetu kako bi opovrgla opštepoznate nalaze. Lobistička strategija počiva na manipulaciji rezultatima analiza sa početka devedesetih godina prošlog veka, prema kojima vazdušni saobraćaj učestvuje sa svega dva odsto u ukupnom obimu emisija SO₂, uzeto na svetskom nivou. Manipulacija se sastoji u prikrićivanju ostalih štetnih emisija i posrednih efekata koji oštećuju atmosferu na velikim visinama, čime se umanjuju stvarne razmere negativnog učinka. Prema procenama sačinjenim 2005. godine oko 10 odsto uticaja čoveka na globalne klimatske promene odnosi se na civilno vazduhoplovstvo.

Simulacija pluralizma interesa: insajderski zatvoreni krug

Po preporuci Evropske komisije i odluci Saveta EU osnovana je krajem 2008. godine tzv. Visoka grupa za finansijski nadzor u EU, u javnosti poznata kao De Larosijerova grupa prema prezimenu predsedavajućeg — Žaku de Larosijeru (Jacques de Larosière). Reč je o savetodavnoj grupi sastavljenoj od osam uglednih finansijskih stručnjaka pred koje je postavljen zadatak da osmisle delotvoran strateški odgovor Evropske unije na tekuću ekonomsku krizu, koji će potom postati osnova komunitarnog delovanja na planu uređivanja finansijskih tržišta. Na tragu ocene evropskog komesara za unutrašnje tržište i usluge Čarlja Mekrivija (Charlie McCreevy) da je na pojavu globalne finansijske krize delom uticao fenomen zarobljavanja regulatorne politike od strane sektora finansija, očekivalo bi se da je razumno da strateški odgovor kroz javnu raspravu sačine predstavnici širokog spektra nezavisnih stručnjaka i zainteresovanih društvenih aktera (sindikati, organizacije za zaštitu potrošača itd).⁶² Odgovor bi morao da sadrži skup mera, procedura i mehanizama koji bi vodili korenitoj reformi sektora finansija i time predupredili eventualno ponavljanje ovako duboke recesije.

No, sudeći prema sastavu De Larosijerove grupe antikrizni program će osmisлити idejni protivnici regulisanja tržišta kapitala i predstavnici baš onih korporativnih interesa koji su recesiju prouzrokovali neodgovornim poslovanjem. Sâm predsedavajući je bio istaknuti funkcioner MMF, guverner

62 Charlie McCreevy, "The Credit Crisis — Looking ahead", Speech at the Institute of International and European Affairs, Dublin, 9 February 2009, Internet, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/41&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>, 15/03/2010.

centralne banke Francuske, direktor Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), a poslednjih desetak godina je savetnik predsednika jedne od najvećih evropskih banaka — *BNP Paribas*. Takođe je kopredsedavajući parižanske lobističke grupe *Eurofi* koja zastupa interese banaka, osiguravajućih i finansijskih kompanija. De Larosijer je poznat po javnom zalaganju za veću upotrebu zdravog razuma u sprovođenju postojećeg normativnog okvira umesto primene dodatnih mera spoljne kontrole finansijskog sektora, kao i za svojevrsnu samoregulaciju kroz izgradnju boljih internih standarda. Četiri člana grupe su blisko povezani sa krupnim finansijskim firmama poput *Goldman Sachs*, *BNP*, *Lehman Brothers* i *Citigroup*.

Peti član, ser Kalum Mekarti (Callum McCarthy), bio je godinama visoki rukovodilac u bankama *Barclays* i *Kleinwort Benson*, da bi od 2003. do 2008. godine vršio dužnost direktora britanskog regulatornog tela za finansijske usluge, čija je slaba kontrola omogućila da dođe do kraha engleske banke u državnom vlasništvu *Northern Rock*. Utvrđeno je da je Mekarti namerno pogrešno informisao članove britanskog parlamenta o stanju ove banke, prikrivajući stvarne razmere prakse rizičnih ulaganja. Mekartijev naslednik na čelu britanskog regulatornog tela za finansijske usluge priznao je postojanje ozbiljnih propusta u kontroli čitavog bankarskog sektora već 2004. godine, kada je trebalo da bude jasno da će doći do sistemskog urušavanja finansijskih tržišta ukoliko se ne obuzdaju apetiti banaka za profitom. Šesti član De Larosijerove grupe je žestok oponent regulacije finansijskih tržišta, a sedmi je poslom interesno povezan sa svetom bankarstva.⁶³

De Larosijerova grupa je školski primer opšteg trenda prevlasti korporativnih interesnih grupa u komunitarnom političkom procesu i radu savetodavnih tela umreženih sa Evropskom komisijom. Premda je sopstvenim pravilima komunikacije sa društvenim interesima obavezna da u svaku raspravu o predlogu komunitarnog propisa, javne politike i programa uključi što širi krug zainteresovanih strana, čini se da Komisija marginalizuje pluralizam interesa i ideja i favorizuje načelo ekskluzivizma, prepuštajući

63 Članovi grupe su: ser Kalum Mekarti (Callum McCarthy), Otmar Ising (Otmar Issing), Lešek Balcerovič (Leszek Balcerowicz), Ono Ruding (Onno Ruding), Rainer Maser (Rainer Maser), Hoze Perez Fernandez (José Pérez Fernández), i Lars Nyberg (Lars Nyberg). Detaljnije pogledati u: Kenneth Haar, Andy Rowell, and Yiorgos Vassalos, "Would you bank on them?: Why we shouldn't trust the EU's financial 'wise men'", February 2009, Corporate Europe Observatory, Spinwatch, Friends of the Earth and Lobby Control, Internet, <http://www.corporateeurope.org/system/files/files/resource/WouldYouBankOnThem.pdf>, pp. 4–13.

odlučivanje o vitalnim interesima Unije u ruke uskog kruga pristrasnih stručnjaka. U slučaju De Larosijerove grupe pristrasnost se ogleda u istom konceptualnom stanovištu članova grupe prema kojem ne treba usvajati reformske mere jačanja kontrole ovog sektora privrede i u njihovoj ličnoj interesnoj povezanosti sa finansijskim sektorom. Opisana praksa značajno odstupa od garancija datih u odredbama Ugovora o Evropskoj uniji da će se odluke donositi „što je moguće otvorenije”.⁶⁴ Pristrasno formulisanje javne politike shodno interesima finansijskog sektora na račun vitalnog komunitarnog javnog interesa izlaska iz duboke recesije, koja je uništila životnu ušteđevinu desetina hiljada građana Unije, umanjuje legitimitet nadnacionalnog procesa odlučivanja, reprodukuje demokratski deficit i relativno nizak nivo poverenja javnosti.

Sukob privatnog i komunitarnog javnog interesa

Postojano sučeljavanje „javne” i „tajne” strane političkog procesa — neprozirnih „hodnika moći” (*corridors of power*) gde pojedinačni i grupni interesi lobiranjem određuju sadržinu zvaničnih odluka — nikako nije puko teorijsko pitanje. U vrednosnom sistemu potrošačkog društva zasnovanom na posedovanju novca i materijalnih dobara, socijalni prestiž je često povezan sa uživanjem u luksuzu i kretanjem u krugu bogatih. Poznanstvo političara koji obavljaju visoke javne funkcije sa veoma imućnim poslovnim ljudima podstiče sumnju u nepristrasnost odlučivanja u vođenju javnih poslova i zamagljuje granicu između sfere javnog i sfere privatnog. Utoliko je moguće govoriti o sukobu javnih i privatnih interesa odnosno o situaciji u kojoj lični i/ili privatni interesi javnog funkcionera ili službenika negativno utiču na obavljanje poverenih dužnosti i na donošenje odluka u njegovom delokrugu rada.⁶⁵ U kontekstu kritičkog propitivanja uticaja korporativnih interesnih grupa na nadnacionalni politički proces analitičku vrednost ima i pojam kronizma. Kronizam predstavlja poseban vid sukoba interesa koji se odnosi na situacije kada se na račun javnog interesa favorizuju prijatelji i kolege.⁶⁶

64 „Ugovor o Evropskoj uniji”, Naslov II član 1, u: Duško Lopandić (prior.), *Ugovor o Evropskoj uniji — Rim, Mastroht, Amsterdam*, op. cit., str. 45.

65 “OECD smjernice za rješavanje sukoba interesa u javnoj upravi”, GOV/PUMA(2003)10, 25 februar 2003, Direkcija za javno upravljanje i teritorijalni razvoj, OECD, str. 5.

66 Jeremy Pope, *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System* — TI Source Book 2000, op. cit., p. 198.

Pristrasne odluke u vrhu institucionalne strukture koja reguliše odnose na jedinstvenom tržištu Evropske unije, kojim je obuhvaćeno skoro pola milijarde ljudi, imaju daleko veću težinu nego na nacionalnom nivou jer mogu da donesu ogromnu dobit favorizovanim kompanijama. Zbog toga je socijalistička poslanička grupa u Evropskom parlamentu aprila 2005. godine uputila zahtev predsedniku Evropske komisije Barozu da objasni zašto je avgusta 2004. godine sa porodicom besplatno proveo odmor na jahti u vlasništvu grčkog milijardera Spirosa Lacisa (Spiros Latsis). Sumnju evropskih parlamentaraca u postojanje potencijalnog sukoba privatnog i komunitarnog interesa podstakla je informacija Evropske komisije prema kojoj je *EFG Eurobank* u vlasništvu grčkog milijardera 1998. godine pobedila na tenderu za posao raspodele sredstava strukturne pomoći Evropske unije Grčkoj, namenjenih za razdoblje od 1999. do 2004. godine.⁶⁷ Banka je raspodelila dvadeset osam milijardi evra, ali nakon isticanja roka ugovor nije bio produžen zbog visokih provizija, pa se kontakti Baroza mogu sagledati u kontekstu eventualnog favorizovanja Lacisove banke u novom tenderskom postupku za naredni petogodišnji period.

Slične dileme izazvalo je nedavno otkriće britanskih medija o višegodišnjem druženju bivšeg evropskog komesara za trgovinu lorda Pitera Mendelzona (Peter Mendelson) sa ruskim oligarhom Olegom Deripaskom (Oleg Deripaska) — propraćeno neveštim pokušajima glasnogovornikâ Evropske komisije da prikriju istinu.⁶⁸ Činjenica da je poznanstvo počelo 2004. godine ne govori ništa samo po sebi, ali u spoju sa podatkom da je u to vreme lord Mendelson bio zadužen za izradu nove direktive o carinama za aluminijumske proizvode, nije teško naslutiti da je gostoprimstvo prema evropskom komesaru bilo motivisano željom Deripaske da uticajem na carine Unije uštedi milione evra. Navedeni primeri potencijalnog sukoba javnog komunitarnog i privatnog interesa pokazuju da u stvarnom životu nije uvek moguće jasno razgraničiti delovanje javnog funkcionera u ličnom svojstvu od obavljanja poverenih javnih dužnosti. U toj „sivoj” zoni se otvaraju mogućnosti za korporativne interese da neopaženo utiču na komunitaran politički proces.

Uticaj korporativnih interesnih grupa na nadnacionalne funkcionere i službenike može se dovesti u vezu i sa delovanjem mehanizma tzv. korupcije srednjeg obima, koji deluje u okviru neformalne strukture razmene resursa i

67 „Sukob interesa: slučajevi Letonije i Evropske komisije”, *Puls — magazin o korupciji*, septembar–oktobar 2005, str. 43.

68 Alia Papageorgiou, “Beware of friends with yachts”, *New Europe*, Issue 805, 27 October 2008, Internet, <http://www.neurope.eu/articles/90308.php>, 01/02/2010.

prvenstveno nastaje u području međudejstva države i privatnog sektora privrede.⁶⁹ Privredni tokovi i aktivnosti ekonomskih subjekata omeđeni su u savremenoj državi, kao i na nivou Zajedničkog tržišta, mnoštvom administrativnih propisa i mera. Ukoliko je delovanje javnih službenika podložno izazovu korupcije neizbežno se javlja problem nepristrasnosti u sprovođenju komunitarne regulative. Povoljan ambijent za uspostavljanje mehanizma korupcije srednjeg obima na račun nepristrasnosti nastaje kada su diskreciona ovlašćenja široko definisana i kada u odlučivanju o konkretnom pitanju njima raspolaže samo jedan funkcioner ili službenik.

Kancelarija Evropske unije za borbu protiv pronevera (*European Anti-Fraud Office* — OLAF) pokrenula je u septembru 2008. godine istragu protiv Frica Haralda Veniga (Fritz-Harald Wenig), drugog funkcionera po rangu u Generalnom direktoratu za trgovinu Evropske komisije, zbog osnovane sumnje da je zloupotrebio posedovanje poverljivih službenih informacija o promenama carinske tarife na uvoz industrijskih proizvoda iz trećih zemalja u Uniju i koji će proizvođači biti izuzeti od primene carina.⁷⁰ U svojstvu direktora zaduženog da sprovodi istrage o pokušajima dampainga kompanija iz trećih zemalja, Venig je imao diskreciono ovlašćenje da odredi primenu carina na proizvode inostranog preduzeća za koje se sumnja da koriste subvencije matične države kako bi osvojili novo tržište niskim cenama. Novinari britanskog *Sandey tajmsa*, koji su se šest meseci lažno predstavljali kao lobisti izmišljene kineske kompanije, dogovorili su sa Venigom da im oda informacije o budućim carinskim stopama za uvoz cipela i sveća, što je i učinio u avgustu 2008. godine. Zauzvrat je direktoru ponuđeno dobro plaćeno radno mesto u fiktivnoj kompaniji posle okončanja službovanja u Komisiji i „honorar” u iznosu od 100 000 evra. Venig je predložio uplatu pomenutog iznosa na zamrznuti bankarski račun, kojem bi mogao da pristupi po uskoro očekivanom odlasku u penziju. *Sandey tajms* je u septembru iste godine objavio sadržaj šestomesečnog lobiranja sa fotografijama Veniga u restoranu gde su vođeni pregovori o korupcijskoj razmeni. Osumnjičeni direktor se

69 O fenomenu korupcije srednjeg obima više pogledati u: Srđan Korać, „Korupcija srednjeg obima: šta predstavlja i kako se suočiti sa njom”, u: Dobrivoje Radovanović i Aleksandra Bulatović (urs), *Korupcija*, Centar za menadžment i Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd, 2005, str. 269–84.

70 Detaljnije o slučaju videti u: Jonathan Calvert, Claire Newell and Nicola Smith, “Revealed: how Eurocrat leaked trade secrets over lavish dinners”, *The Sunday Times*, Online edition, 7 September 2008, Internet, <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article4692906.ece>, 11/03/2010.

branio tvrdnjom da nije uzeo novac i da je objavljivanje poverljivih informacija zapravo bilo očekivano u bliskoj budućnosti.

U okviru delovanja mehanizma korupcije srednjeg obima, kompanije prihvataju pravila „igre” i postaju deo strukture razmene da bi izbegavanjem rizika prirodnih tržišnoj utakmici uz minimalna ulaganja ostvarili što veću dobit. Uticajem na postupanje javne administracije velike kompanije stiču monopolski (češće oligopolski) položaj i time narušavaju načelo ravnopravnosti i jednakosti na tržištu. Tržišna cena proizvoda nužno je uvećana za veličinu tzv. „transakcionih troškova”, odnosno troškova poslovanja preduzeća u iznosu dela investiranog kapitala utrošenog za podmićivanje činovnika da bi u okviru svojih ovlašćenja donosili odluke povoljne za ostvarenje poslovnih ciljeva. Korupcijske aranžmane teško je dokazati jer su po prirodi tajni, ali zato nedosledna primena propisa uvek otvara sumnju u postojanje neregularnosti usled pristrasnog odlučivanja na štetu opšteg interesa. Posebnu pažnju evropske javnosti privukla je očevidna razlika postupanja Evropske komisije u sankcionisanju ugrožavanja funkcionisanja Zajedničkog tržišta. Tokom novembra 2008. godine Evropska komisija izrekla je novčanu kaznu kompanijama koje proizvode vetrobrane i prozore za vozila u ukupnoj visini od 1,3 milijarde evra zbog kršenja prava konkurencije, dok je u oktobru iste godine sa 676 miliona evra kažnjena industrija parafinskog voska koji se koristi u proizvodnji pojedinih delova automobila.⁷¹ Na drugoj strani, Evropska komisija nije reagovala u skladu sa obavezama koje proističu iz osnovnih ugovora i ostalih komunitarnih akata i zaštitila pravo konkurencije u do sada najkrupnijem slučaju kršenja, kada su telekomunikacione kompanije u zemljama članicama Unije građanima naplaćivale neopravdano velike cene usluga rominga. Cenovnik je kasnije doveden na razumnu meru, ali do danas nije pokrenut postupak kažnjavanja telekomunikacionog sektora iako je stečena milionska protivpravna zarada na račun građana. Ostalo je otvoreno pitanje zašto Evropska komisija samo u ovom slučaju nije zaštitila komunitarni interes.

Važan aspekt sukoba interesa je ponašanje funkcionera ili službenika nakon napuštanja komunitarne javne službe, jer postoji realna mogućnost da se poverljive informacije i poznanstva stečeni u vreme obavljanja bivše javne funkcije upotrebe radi sticanja lične koristi. O realnoj opasnosti da se insajderske informacije i poznavanje rada institucija Unije unovče radi pružanja pomoći korporativnim interesima svedoče primeri trojice visokih rukovodilaca

71 “A Crime Committed in the Past is Still a Crime”, *New Europe*, Issue 808, 17 November 2008, Internet, <http://www.neurope.eu/articles/90593.php>, 10/03/2010.

na ključnim položajima u sprovođenju komunitarne politike konkurencije — Mišela Petita (Michel Petite), Roberta Kloca (Robert Klotz) i Larsa Kjolbia (Lars Kjølbbye), koji su se tokom 2008. godine zaposlili u tri različite advokatske firme koje zastupaju preduzeća upravo u pitanjima konkurencije.⁷² Petit je sedam godina radio u Pravnoj službi Komisije, koja inače ima ogroman uticaj na postupak izrade komunitarnih propisa i odluka, a dužnost mu je bila da istražuje slučajeve kršenja komunitarnog prava od strane kompanija. Kjolbi je vodio odeljenje za borbu protiv monopola u oblasti energije i životne sredine u okviru Generalnog direktorata za konkurenciju, a sada pomaže skandinavskim kompanijama u istoj oblasti. Kloc je u istom generalnom direktoratu bio službenik u odeljenju za telekomunikacije a potom u odeljenju za energiju i vodu, dok sada pruža savete korporativnim klijentima o komunitarnim propisima i pravilima konkurencije u području telekomunikacija i energije. Trojica rukovodilaca sada mogu da iskoriste odlično poznavanje eventualnih pravnih praznina i slabosti administrativnih postupaka i bliskost sa bivšim kolegama u Komisiji, kako bi ostvarili uticaj na donošenje odluka da ne ugroze poslovne interese neke kompanije ili dobili insajderske informacije koje mogu kompaniji da donesu ogromne profite. Takođe, moguće je da su sadašnja primanja u advokatskim firmama protivusluga ili nagrada za ranije pristrasne odluke koje su, neposredno ili posredno, donele dobit aktuelnim poslodavcima.

Uprkos manjoj institucionalnoj moći Evropskog parlamenta, nadnacionalni poslanici jesu jednako važne mete delovanja interesnih grupa i lobističkih agencija. Zabrinutost za integritet poslanika i demokratski legitimitet procesa usvajanja komunitarnih propisa izaziva relativno raširena praksa prema kojoj se parlamentarci koji obavljaju odgovorne dužnosti u odborima godinama nesmetano nalaze u ozbiljnom sukobu privatnog i komunitarnog javnog interesa.

Primera radi, dugogodišnja evropska poslanica iz redova finske konzervativne stranke Pia Nora Kaupi (Piia-Noora Kauppi) član je, od 1999. godine, veoma važnog Odbora Evropskog parlamenta za ekonomske i monetarne poslove, u čijoj nadležnosti se nalazi razmatranje zakonodavnih predloga u oblasti tržišta finansija. Istovremeno je održavala bliske veze sa pojedinim bankarskim lobijima u Briselu, što bi moglo da se dovede u vezu sa njenim zastupanjem potpuno liberalističkog tj. minimalističkog pristupa u

⁷² Nijedna od tri advokatske firme nije upisana u dobrovoljni registar lobista pri Evropskoj komisiji. Opširnije o ovom slučaju pogledati na: “The Worst EU Lobbying Awards 2008”, web portal, Internet, <http://www.worstlobby.eu/2008/vote/info/9/worstconflictofinterest>, 10/03/2010.

regulaciji ovog dela Zajedničkog tržišta — što manje regulatornih mera i, ako ih ima, da budu što blaže.⁷³ Poslanica Kaupi je predsedavala Forumu Evropskog parlamenta za sektor finansijskih usluga koji okuplja parlamentarce i lobiste velikih banaka. *Wall Street Journal* je 2005. godine izvestio da je Kaupi pomagala bankarskom lobiju da ublaži mere Unije za sprečavanje i suzbijanje pranja novca i da je otkriveno da je amandman koji je podnela u toku parlamentarne rasprave sadržao predlog zakonskog teksta identičan onom za koji se javno zalagao Odbor evropske bankarske industrije. Pomenuti Odbor jeste deo Foruma Evropskog parlamenta za sektor finansijskih usluga, pa je interesna veza jasna.⁷⁴ Početkom 2009. godine Kaupi je postala i izvršni direktor Federacije finskog sektora finansijskih usluga — lobističke grupe koja zastupa interese banaka i osiguravajućih kompanija, a u Parlamentu je nastavila da otvoreno zagovara predloge komunitarnih propisa upodobljene interesima velikih banaka. Poslanici imaju zagarantovanu slobodu mišljenja i prava na slobodno uverenje, ali svako zastupanje predloga neke odluke mora da prođe kroz svojevrсни test pristrasnosti kako bi se utvrdilo da kakav je uzročno-posledični odnos između mišljenja poslanika i njegovog ukupnog delovanja, privatnih interesa koji zastupaju lobisti i javnog interesa koji bi trebalo da se ostvari sprovođenjem buduće odluke. Podsećanja radi, korupcija predstavlja namerno odstupanje od načela nepristrasnosti pri odlučivanju kako bi se izvuklo preimućstvo za sebe ili bliske osobe.⁷⁵

Poslanica Kerolajn Džekson (Saroline Jackson) iz britanske Konzervativne partije predsedavala je Odborom Evropskog parlamenta za životnu sredinu, zaštitu potrošača i javno zdravlje u razdoblju od 1999. do 2004. godine. Džeksonova je dugogodišnji konsultant Savetodavnog odbora za životnu sredinu, nezavisnog tela koju je u sklopu svoje politike korporativne odgovornosti osnovala engleska kompanija *Shanks Group plc.* koja se bavi otpadom.⁷⁶ Tokom 2005. i 2006. godine Džeksonova je bila izvestilac u procesu parlamentarnog razmatranja predloga direktive koja je trebalo da na nivou Unije uredi oblast upravljanja otpadom. Slučajno ili ne, tek reč je o

73 “Piia-Noora Kauppi, Member of the European Parliament”, Worst EU Lobbying Awards 2008, web portal, Internet, <http://www.worstlobby.eu/2008/vote/info/7/>, 10/03/2010.

74 Ibid.

75 Vito Tanzi, “Corruption Around the World”, *IMF Staff Papers*, Vol. 45, No. 4, December 1998, Internet, <http://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1998/12-98/pdf/tanzi.pdf>, p. 7.

76 “Caroline Jackson, Member of the European Parliament”, Worst EU Lobbying Awards 2008, web portal, Internet, <http://www.worstlobby.eu/2008/vote/info/6/>.

oblasti javne politike za koju je zainteresovana upravo firma *Shanks Group plc*. čiji je Džeksonova konsultant. U prilog tvrdnji da se ne radi o slučajnom sukobi interesa govori činjenica da je još jedna lobistička grupa — Evropska federacija za upravljanje otpadom i usluge u oblasti životne sredine (*European Federation of Waste Management and Environmental Services* — FEAD), lobirala svoje korporativne interese preko iste poslanice.⁷⁷

Opisana praksa narušavanja javnog integriteta dveju evropskih poslanica čini se da, pored klasičnog pojma sukoba privatnog i javnog interesa, podseća i na definiciju trgovine uticajem kao korupcijskog mehanizma u kojem javni službenik (uzeto u najširem smislu), ili osoba koja ima uticaj na donošenje službenikovih odluka, razmenjuje taj uticaj sa namerom da ostvari neki vid neprikladne koristi.⁷⁸ Svaki poslanik Evropskog parlamenta ili službenik Evropske komisije ima lične interese proistekle iz egzistencijalnih potreba čije ostvarivanje neizbežno, s vremena na vreme, rađa sukob sa odlukama koje donosi u vršenju poverenih javnih dužnosti. Motivisani privatnim interesima, poslanik i službenik mogu da pristrasno donesu ili sprovedu neku odluku i nanesu štetu komunitarnom interesu. Premda postojanje sukoba interesa sâmo po sebi ne podrazumeva narušavanje komunitarnog javnog interesa, praksa pokazuje da su službenici skloni da dodeljeno diskreciono pravo odlučivanja podrede sticanju lične koristi. Pristrasnost može dodatno da podstakne odsustvo preciznih pravila za razrešavanje sukoba interesa, kao što i jeste slučaj u institucijama Unije.⁷⁹ Kružno kretanje stručnjaka tokom profesionalne karijere između privatnog i javnog sektora danas je obeležje upravljanja javnim poslovima i ono se zbog sve složenije prirode javnih politika ne može u potpunosti izbeći.⁸⁰ Tako, na primer, činjenica da u administrativnoj grani Komisije rade stručnjaci koji su neformalno, od ranije, povezani sa poslovnim i strukovnim organizacijama i interesnim

77 Ibid.

78 “Corruption: A Glossary of International Standards in Criminal Law”, OECD, 2008, Internet, <http://www.oecd.org/dataoecd/41/57/41650182.pdf>, pp. 29–30.

79 Pogledati kodekse ponašanja koje su usvojili evropski ombudsman i Evropska komisija: “The European Code of Good Administrative Behaviour”, The European Ombudsman, Internet, http://www.euro-ombudsman.eu.int/code/pdf/en/code_en.pdf; “Code of Good Administrative Behaviour for staff of the European Commission in their relations with the public”, European Commission, Internet, http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/code/_docs/code_en.pdf.

80 Christoph Demmke and Thomas Henökl, “Managing Conflicts of Interests — Ethics Rules and Standards in the Member States and the European Institutions”, *EIPASCOPE*, No. 3, 2007, Internet, http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/20080313162334_CDE-THE_SCOPE2007-3_Internet-5.pdf, p. 35.

grupama, čini ih prijemčivim za predloge koji dolaze iz privatnog sektora, pogotovo u fazi pokretanja komunitarne javne politike ili programa kada su često neophodna usko specijalizovana znanja. Prihvatanje predloga interesnih grupa samo po sebi nije ništa nelegitimno, ali jeste u skladu sa načelom pluralizma samo ako su prilikom odlučivanja uzeti u obzir stavovi svih zainteresovanih društvenih aktera, odnosno ako je predlog korporativnih lobističkih grupa pobedio konkurentske predloge svojim očiglednim kvalitetom i samo ako se njime unapređuje javni interes.

LOBIRANJE I INTEGRITET INSTITUCIJA EU: KAKO OSTVARITI RAVNOTEŽU?

Pritisak na Komisiju da krene sa poboljšanjem normativnog uređenja delovanja interesnih grupa i organizacija u Briselu delimično je došao iz nadnacionalne sudske prakse. Prvostepeni sud je 2007. godine poništio odluku administracije Komisije da odbije zahtev za pristup informaciji o imenima predstavnika jednog poslovnog udruženja iz severne Engleske, koji su 1996. godine prisustvovali sastanku u Generalnom direktoratu za unutrašnje tržište i finansijske usluge na kome je odlučeno da Komisija odustane od pokretanja postupka protiv Velike Britanije zbog kršenja prava konkurencije prilikom uvoza nemačkog piva. Zahtev za pristup podnela je oštećena strana kojoj je prethodno bio odbijen zahtev da prisustvuje tom sastanku. Reč je o preduzeću koje nije moglo da prodaje nemačko pivo u pabovima zbog tadašnjeg britanskog propisa koji je uređivao promet piva tako što je omogućio povlašćen položaj domaćim proizvođačima. Službenici Komisije pozvali su se prilikom uskraćivanja informacije na član 4 Uredbe 1049, koja uređuje oblast pristupa informacijama od komunitarnog značaja, prema kojem pristup traženom dokumentu može da bude onemogućen u slučajevima kada bi obelodanjivanje podrilo zaštitu privatnosti, ličnih podataka i poslovnih interesa fizičkih i pravnih lica. Sud je odgovorio da se izuzeće odnosi samo na podatke koji bi na neki konkretan način mogli da ugroze zaštitu privatnosti i celovitost ličnosti, a pošto su na sastanku osobe predstavljale pravno lice, to znači da nisu učestvovala u ličnom svojstvu. Pored toga, sâm postupak istrage za utvrđivanje da li je došlo do kršenja komunitarnih propisa o unutrašnjem tržištu nije poverljive prirode, pogotovo što je u ovom slučaju on bio obustavljen, pa nije bilo opasnosti da se pružanjem informacija javnosti eventualno ometa istraga.⁸¹

81 Opširnije o istorijatu slučaja i obrazloženju presude pogledati u: Case T-194/04, *The Bavarian Lager Co. Ltd vs Commission of the European Communities*, Summary of the

Evropska komisija je tek u prvoj polovini 2008. godine počela da uređuje delovanje interesnih grupa u okviru projekta jačanja transparentnosti rada komunitarnih institucija. Prva mera bilo je uvođenje probnog registra za lobiste dostupnog javnosti putem internet prezentacije, uz krupan nedostatak u vidu prijavljivanja na dobrovoljnoj osnovi aktivnosti koje imaju za cilj uticaj na kreiranje politika i donošenje odluka na nivou Unije. Komisija je potom sačinila Kodeks ponašanja za predstavnike interesa koji uređuje etičku dimenziju delovanja lobista u pitanjima istinitog prikazivanja lobiste i pravnog ili fizičkog lica čije interese zastupa, objavljivanja interesa koje zastupa, osiguranja da su informacije koje daje nepristrasne, ažurirane i potpune, prikupljanja informacija od službenika Unije na dozvoljen način itd.⁸² Pozitivan korak predstavlja unošenje u Kodeks obaveze Komisije da omogući uvid javnosti u prepisku i dokumenta vezana za lobističke aktivnosti, u skladu sa odredbama Uredbe 1049 o pristupu informacijama. Neopravdan propust načinjen u Kodeksu jeste formulacija suprotna opšteprihvaćenim standardima u razvijenim zemljama i načelima etike javne službe, prema kojoj lobistička firma u kojoj radi bivši nadnacionalni službenik treba da poštuje njegovu obavezu za čuvanjem službene tajne. Čini se da je etički ispravno rešenje trebalo da predvidi zabranu registracije bivšeg službenika do isteka vremenskog razdoblja od, na primer, tri godine od dana napuštanja administracije ili koje druge institucije Unije.

Dobrovoljni registar nije ostvario zacrtan cilj ostvarenja većeg uvida javnosti u briselski svet lobista zbog niske stope prijavljivanja i opšteg ograničenog obima i sadržaja dostupnih informacijama o interesnim grupama. I dalje su skoro nedostupni potpuni podaci o tome koliko lobističke grupe troše na aktivnosti ostvarenja uticaja, budući da ih Komisija ne obavezuje da objave ukupne iznose utrošenog novca. Komisija nema posebna pravila kojima uređuje sva važna pitanja komunikacije sa interesnim grupama — poput akreditacije, registracije i kodeksa ponašanja lobista, ali stalno insistira na merama samoregulacije koje treba da sprovedu same lobističke firme.

Registar lobističkih grupa pri Evropskoj komisiji može da ostvari ulogu oruđa demokratske kontrole interesnog predstavljanja u nadnacionalnom

Judgment, 8 November 2007, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62004A0194:EN:HTML>.

82 Tekst kodeksa dostupan je u: “Communication from the Commission — European Transparency Initiative: A framework for relations with interest representatives (Register and Code of Conduct)”, COM(2008) 323 final, 27 May 2008, Commission of the European Communities, Internet, http://ec.europa.eu/transparency/docs/323_en.pdf, pp. 6–7.

političkom procesu samo ako opis bude bio obavezan za sve lobiste koji žele da se njihovi stavovi čuju u institucijama Unije. Takođe, neophodno je uvesti obavezu navođenja spiska osoba koje se bave lobističkim aktivnostima sa punim podacima, razviti detaljnije i preciznije standarde i zahteve u pogledu deklarisanja izvora finansiranja interesnih grupa, kao i ustanoviti efikasan mehanizam utvrđivanja poštovanja standarda lobiranja praćen sankcijama.

ZAKLJUČAK

Kritičko ispitivanje strukturnih obeležja interesnih grupa, modela njihovog delovanja i institucionalnog ambijenta EU pokazuje da postoje naznake da se lobiranje u institucijama EU ne odvija uvek u skladu sa opšteprihvaćenim standardima demokratskog političkog procesa, niti odgovara zahtevima unapređenja javnih interesa. Posebno je to slučaj sa lobističkim aktivnostima multinacionalnih korporacija koje posluju na Zajedničkom tržištu.

Slučajevi korupcije i sukoba interesa otkriveni tokom poslednjih desetak godina u radu institucija Unije i analiza javnosti dostupnih aspekata delovanja grupa, udruženja i lobističkih agencija koje zastupaju poslovne interese najvećih korporacija prisutnih na Zajedničkom tržištu, čini se da svedoče o izvitoperavanju svrhe nadnacionalnog političkog procesa. Ciljevi i učinci korporativnog lobiranja štete na duži rok ostvarenju komunitarnih javnih interesa, proklamovanih demokratskih vrednosti i zajamčenih ljudskih i građanskih prava. Favorizovanje korporativnih interesa od strane prvenstveno funkcionera i službenika Komisije je primetno i naslanja se na tradiciju pragmatističke filozofije utemeljene na argumentaciji sadržanoj u analizama i studijama poteklih od tzv. zajednica znanja.

Lobističke grupe koje zastupaju korporativne interese podrivaju, već od ranije oslabljen, demokratski legitimitet nadnacionalnog političkog procesa jer na različite načine pokušavaju da sopstveni uticaj na tačke komunitarnog odlučivanja učine dominantnim, ako ne i jedinim, te tako zatvore vrata uticaju zastupnika ostalih društvenih interesa. Takve, insajderske interesne grupe, ponekada u spoju sa nadnacionalnim funkcionerima i službenicima sklonim nekritičkom podržavanju korporativnih na uštrb ostalih društvenih interesa, tvore svojevrsan kartel mreže javne politike u nekoj oblasti koji ne dopušta pristup zainteresovanim društvenim stranama koje zastupaju drugačije stavove o javnim pitanjima koja su predmet odlučivanja. Finansijska premoć korporativnih lobija nad ostalim društvenim interesima omogućuje njihov uticaj na nadnacionalne odlučioce u većem broju „sitnih” pitanja komunitarne

javne politike, poput regulatornih mera i tehničkih standarda, dok građanske organizacije imaju dovoljno resursa samo za mobilizaciju oko najvažnijih pitanja. Pored toga, korporativne interesne grupe su u lagodnijem položaju jer najčešće brane postojeće stanje u nekoj komunitarnoj javnoj politici i propisima, odnosno sprečavaju unošenje izmena i novih mera. Građanske organizacije se naprotiv uglavnom zalažu za promene i regulisanje pitanja povezanih sa socijalnim i ekološkim efektima poslovanja korporacija, a to predstavlja daleko složeniju operaciju u ostvarenju društvenih interesa.

Ideja evropske integracije zasnovana je na uverenju da nadnacionalne institucije mogu efikasnije da reše probleme sa kojima se suočavaju moderna potrošačka društva na početku novog milenijuma. Razlozi efikasnosti i koristi bili su tokom čitave istorije evropskog integracionističkog projekta glavni argumenti u prilog daljeg jačanja ovlašćenja i širenja nadležnosti zajedničkih institucija. Shodno proklamovanim vrednostima demokratije, vladavine prava i ljudskih prava, svrha delovanja nadnacionalnih institucija je ostvarenje opšteg interesa — zadovoljenja potrebe građana za dostojanstvenim i kvalitetnim životom. Svakodnevni život u zemljama članicama Evropske unije u sve većoj meri uslovljen sadržajem i načinom sprovođenja odluka koje se donose na komunitarnom nivou. Zbog toga je važno valjano normativno urediti lobističke aktivnosti usmerene na institucije Unije kako bi se sprečilo narušavanje demokratskih standarda u nadnacionalnom političkom procesu i onemogućila prevaga korporativnih i drugih privatnih interesa nad opštim dobrom.

LITERATURA

Monografije i članci

1. Bouwen, Pieter, "A Theoretical and Empirical Study of Corporate Lobbying in the European Parliament", *European Integration online Papers*, Vol. 7, No. 11, 2003, Internet, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2003-011a.htm>.
2. Bromley, Simon (ed.), *Governing the European Union*, Sage and the Open University, London, 2001.
3. Broscheid, Andreas, and Coen, David, "Lobbying Systems in the European Union: A Quantitative Study", *MPIfG Working Paper*, No. 06/3, May 2006, Internet, <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp06-3/wp06-3.html>.
5. Eising, Rainer, "Interest groups in EU policy-making", *Living Reviews in European Governance*, Vol. 3, No. 4, 2008, Internet, <http://www.livingreviews.org/lreg-2008-4>.
6. Georg, Stephen, and Bache, Ian, *Politics in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

7. Greenwood, Justin, *Representing Interests in the European Union*, Palgrave MacMillan, Basingstoke and New York, 1997.
8. Hiks, Sajmon, *Politički sistem Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
9. Mazey, Sonia, and Richardson, Jeremy (eds), *Lobbying in the European Community*, Oxford University Press, Oxford, 1993.
10. Neyer, Jürgen, “Discourse and Order — On the Conditions of Governance in Non-Hierarchical Multi-Level Systems”, *Arena Working Papers*, WP 09/2002, Internet, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2002/papers/wp02_9.htm.
11. Nugent, Neill, *The European Commission*, Palgrave, Basingstoke, 2001.
12. Nugent, Neill, *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave, Basingstoke, 2002.
13. Peterson, John, and Bomberg, Elizabeth, *Decision-Making in the European Union*, MacMillan Press Ltd, Basingstoke and London, 1999.
14. Polack, Mark A., “Theorizing EU Policy-Making”, in: Helen Wallace, William Wallace, and Mark A. Polack, *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
15. Schendelen, Rinus van, *Machiavelli in Brussels: The Art of Lobbying the EU*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2002.
16. Stephen, Georg and Bache, Ian, *Politics in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
17. Warleigh, Alex (ed.), *Understanding European Union Institutions*, Routledge, London and New York, 2002.
18. Woll, Cornelia, “Trade Policy Lobbying in the European Union: Who Captures Whom?”, *MPIfG Working Paper*, No. 06/7, October 2006, Internet, <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp06-7/wp06-7.html>.

Dokumentacija

19. Sase T-194/04, *The Bavarian Lager Co. Ltd vs Commission of the European Communities*, Summary of the Judgment, 8 November 2007, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62004A0194:EN:HTML>.
20. “Code of conduct for Commissioners”, SEC(2004) 1487/2, 24 November 2004, The European Commission, Internet, http://europa.eu.int/comm/reform/2002/code_conduct_en.htm.
21. “Code of Good Administrative Behaviour for staff of the European Commission in their relations with the public”, European Commission, Internet, http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/code/_docs/code_en.pdf.

22. “EPACA Comments on the Review of ETI Register (and Common Register with EP)”, 12 June 2009, European Public Affairs Consultancies’ Association, Internet, http://ec.europa.eu/transparency/eti/docs/review_process/090612_Epaca.pdf.
23. “How to make a transparent registration in the European Commission Register of Interest Representatives” (version 2), 2 June 2009, EU Civil Society Contact Group and ALTER-EU, Internet, http://act4europe.horus.be/module/FileLib/090602_RegisterGuidelines02.06.09_vers2.pdf.
24. “Recommendations for the Annual Review of the European Commission Register of Interest Representatives”, June 2009, Transparency International, Internet, http://ec.europa.eu/transparency/eti/docs/review_process/090603_transparency_international.pdf.
25. “Register of interest representatives”, The European Commission, Internet, <https://webgate.ec.europa.eu/transparency/regrin/consultation/statistics.do>.

Srdan KORAC

LOBBYING IN INSTITUTIONS OF EUROPEAN UNION

ABSTRACT

The author analyses how big business interests groups influence the both EU legislative and policy making process, and by doing so how they distort pluralistic concept of public policy networking at the supranational level of governance. The enormous financial resources available to multinational corporations provide them the use of “front group” strategy or the “third party” strategy, manipulative public relations tactics, and an insider position in the European Commission’s consultative fora, which all lead to exclusion of grassroot groups. The author concludes that big business influence on the EU decision-makers will have negative effects on democratic legitimacy of the EU institutions, and he thinks that an efficient institutional control over lobbying activities in Brussels is needed.

Key words: EU public policy, policy networks, public interest, interest representation, interest groups, lobbying, pluralism, European Union, European Commission, European Parliament.

Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski (eds.), **SERBIA AND EUROPEAN UNION**, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2010, p. 247.

Knjiga *Srbija i Evropska unija* predstavlja zbornik radova koji su izloženi na međunarodnoj naučnoj konferenciji *Srbija i Evropska unija: politički, pravni i ekonomski aspekti*, održanoj u Beogradu 18. maja 2009. godine u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, uz podršku Fondacije Hans Zajdel (Hans Seidel Stiftung). Na Konferenciji je učestvovalo dvadeset istaknutih domaćih i stranih naučnih radnika i profesora: Gordana Gasmi, Nicoleta Sirghi, Ioana Vadasan, Violeta Beširević, Aleksandra Čavoški, Duško Dimitrijević, Karoly Attila Soos, Ivana Popović Petrović, Tamás Szemlér, Miroslav Antevski, Dobrica Vesić, Ljiljana Kontić, Joachim Becker, Sanja Jelisavac-Trošić, Mina Zirojević Fatić, Žaklina Novičić, Ivona Lađevac, Borislav Đekić, Ryoji Momose i Brano Miljuš. Iako su njihova izlaganja grupisana u tri tematske oblasti – politički, pravni i ekonomski aspekti procesa priključivanja Srbije EU, to se može samo uslovno prihvatiti, prvo stoga što gotovo sva saopštenja sadrže i šire probleme koje izlaze iz ovako izvršene podele tematskih oblasti Konferencije, drugo, što su neki od izlagača nastupali sa temama koje se odnose na probleme vezane za njihove zemlje, i najzad, što su pojedina saopštenja opštijeg

karaktera i samo se veoma uslovno mogu povezati sa temom skupa.

Ovo se može najbolje videti po veoma raznovrsnosti tema s kojima su učesnici nastupali na skupu. Tako pored jednog opšteg uvodnog izlaganja o pristupu Evropske unije procesu integracije Srbije, tu su i teme: prednosti članstva u Evropskoj uniji, ustavni aspekti pristupanja Srbije Evropskoj uniji, odnosi između Evropskog suda pravde i nacionalnih sudova, harmonizacija propisa o kupoprodaji nepokretnosti u Evropskoj uniji, privreda Srbije i pripreme za članstvo u Evropskoj uniji, administrativne barijere kao prepreke trgovini između Srbije i Evropske unije, finansijska podrška Zapadnom Balkanu, međunarodna konkurentnost, ekonomska kriza i moguće posledice za dalje širenje Evropske unije, problemi bezbednosti Zapadnog Balkana – pravni aspekti, Srbija i EULEX: organizacija, problemi i perspektive misije Evropske unije na Kosovu, obrazovanje manjina u Hrvatskoj, rad i jugoslovensko društvo, brza integracija – između mita i održive realnosti. Naravno, u okviru ovih tema pokrenuto je niz pitanja koja konkretizuju izuzetno veliku oblast koja „pokriva“ osnovni naslov skupa *Srbija i Evropska unija: politički, pravni i ekonomski aspekti*, koja

autor ovog prikaza nije u mogućnosti da predstavi i analizira.

Konferencija je izazvala veliku pažnju političkih i naučnih krugova u Srbiji, ali i šire. Na konferenciji su, između ostalih posmatrača, bili prisutni i predstavnici Evropske komisije, zatim ambasada Ruske federacije i Češke Republike, kao i Ministarstva spoljnih poslova Republike Slovenije i nekoliko ministarstava Republike Srbije.

Knjiga *Srbija i Evropska unija*, čiji su urednici Duško Dimitrijević i Miro-

slav Antevski, predstavlja značajnu zbirku radova, koji se tiču ključnih političkih, pravnih i ekonomskih problema sa kojima se suočava Srbija i ceo region Zapadnog Balkana u odnosima sa EU. Radovi u ovoj knjizi jasno ukazuju na uzroke određenih problema, ali i daju preporuke i smernice za njihovo rešavanje. Upravo su to razlozi zbog kojih ova knjiga ima izuzetnu važnost, pa može, ukoliko se rešavanju tih problema ozbiljnije pristupi, pomoći u napretku Srbije ka njenom članstvu u EU.

Aleksandar JAZIĆ

Department of Analyses and Strategies, **THE WESTERN BALKANS AND THE EUROPEAN INTEGRATION**, Office of the Committee for European Integration, Centre of Eastern Studies and Central European Desk, Warsaw, 2008, p. 117.

Knjiga *Zapadni Balkan i evropske integracije*, predstavlja zbornik radova, koji su zajednički objavili Odeljenja za analize i strategije (u okviru Kancelarije Odbora za Evropske integracije) i Centar za Istočne studije, u Varšavi. Bavi se problematikom integracionih procesa Zapadnog Balkana, regiona čije države nedvosmisleno imaju evropsku orijentaciju. Zapadni Balkan shvaćen je kao jedno od prioritetnih polja ali i poseban izazov za Evropsku uniju, koja je aktivno angažovana na njegovoj sistematskoj transformaciji. Iako su zemlje Zapadnog Balkana ostvarile različit napredak u približavanju Evropskoj uniji,

perspektiva članstva ostaje za sve države ovog regiona značajan mobilisajući faktor u sprovođenju demokratskih reformi. U ovoj knjizi grupa autora i istraživača na sveobuhvatan način analizira perspektive i implikacije pridruživanja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji, u kontekstu poljskih interesa, shodno činjenici da će Poljska od polovine 2011. godine preuzeti predsedavanje Savetom Evropske unije.

Sadržaj knjige podeljen je na uvod i tri tematska poglavlja, čiji je rezultat evaluacija ključnih sektora koji se tiču spoljne, ekonomske i socijalne politike država Zapadnog Balkana. Na tragu to-

ga, knjiga daje odgovor na pitanje „šta će za Poljsku značiti integracija Zapadnog Balkana u Evropsku uniju“. Ovakav pristup proizilazi iz verovanja da će zemlje upravo ovog regiona biti naredna grupa zemalja članica Evropske unije u novoj deceniji, što bi impliciralo i bolje odnose Evropske unije prema Istočnoj Evropi, regionu koji za Poljsku ima nesumnjivo izuzetan značaj. Time se delom rasvetljava potreba Poljske da uspešno povezivanje Balkana sa EU stavi u fokus svoje politike.

Prvo poglavlje knjige nosi naziv „Zapadni Balkan u politici Evropske unije i njenih država članica“. Ova tema našla se u centru pažnje analize Jana Muša (Jan Muš). Iako je oduvek postojao interes Evropske unije za Zapadni Balkan, autor akcenat stavlja na poslednju deceniju dvadesetog veka i način angažovanja Evropske uniji na sociopolitičkoj stabilizaciji regiona, dajući kratak presek odnosa između EU i Balkana. U tom kontekstu iznet je hronološki pregled smernica i instrumenata EU prema ovom regionu, koji upućuju na činjenicu da je i politika Evropske unije prema Zapadnom Balkanu postepeno evoluirala. Potom se analiziraju procedure pridruživanja, zatim stavovi država članica prema integraciji Zapadnog Balkana, kao i odnos javnog mnjenja država članica prema pomenutim procesima. Konačno, autor se dotiče i nezaobilaznog fenomena „zamora proširenja“ koji se najbolje očituje na primeru balkanskih država, sugerišući time i potrebu transformacije politike proširenja, kako bi pokazala veću efikasnost na ovom prostoru. Posebna pažnja u ovom poglavlju posvećena je procesu

stabilizacije i pridruživanja, kojim su obuhvaćene sve države regiona: Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora, Makedonija, Srbija, kao i Kosovo. Ova, od strane autora, pozitivno ocenjena regionalna politika EU, temelji se na četiri pravila: diferencijacija, uslovljavanje, dekoncentracija, decentralizacija, i otvara pomenutim državama vrata članstva u samu organizaciju.

U okviru drugog poglavlja knjige, koje nosi naziv „Unutrašnja situacija država Zapadnog Balkana, u kontekstu evropskih integracija“, više autora iznosi pregled faktora koji utiču na pridruživanje regiona Evropskoj uniji. Kako ovaj pregled uzima u obzir pojedinačne države, sadržaj poglavlja podeljen je na sedam podcelina, shodno državama koje su predmet analize. Tako su se u fokusu istraživanja Marte Cpale (Marta Szpala) našle Hrvatska i Makedonija, a ključni činioci koje autorka obrađuje u svojoj analizi su: politička i ekonomska situacija dveju država, ostvaren napredak u procesu integracija, socijalna podrška evropskim integracijama, kao i glavni izazovi sa kojima se ove države suočavaju na svom evropskom putu. U slučaju Makedonije, autorka ključne probleme pronalazi u sporu sa Grčkom oko imena, i nedostatku unutrašnje stabilnosti, dok u slučaju Hrvatske, iznosi svoje viđenje onoga što se nameće kao problem, imajući u vidu najpre nerešen konflikt sa Slovenijom oko granice, ali i nedovršene reforme sudskog i administrativnog sistema, nerešena prava etničkih manjina, kao i rastući evroskeptizam. U svakom slučaju, reč je o državama koje su najdalje odmakle u procesima integracije, o čemu svedoči i nji-

hov status zvaničnih kandidata za članstvo. Uprkos tome, autorka ipak ne pronalazi osnov da prejudicira datum okvirnog prijema ovih država u Evropsku uniju.

Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina predmet su analitičkog rada Wojcieha Stanislawskog (Wojciech Stanisławski). Autor ukazuje da su otežani reformski procesi u ovim državama uslovljeni prevashodno složenim problemima tranzicije. Autor razmatra ključne barijere koje se postavljaju pred svakom od ovih država. U okviru toga, obrađeno je i složeno pitanje statusa Kosova unutar Srbije, kao i kratak pregled okolnosti koje su prethodile jednostranom proglašenju nezavisnosti, 18. februara 2008. godine. Napominje se da je Poljska bila među članicama Evropske unije koje su aktivno učestvovala u višegodišnjim pregovorima između Srba i Albanaca, a danas se nalazi među članicama koje su priznale nezavisnost Kosova, i uključena je u misiju EULEKS- a, prvu misiju EU u domenu prava. Ovo poglavlje, završava se razmatranjem situacije u Albaniji i na Kosovu. U slučaju Albanije, autor Adam Balcer (Adam Balcer) ukazuje na nepovoljno ekonomsko stanje zemlje i kao ključne ekonomske probleme identifikuje visok trgovinski deficit, rast siive ekonomije, nedostatak u snabdevanju energijom, korupciju i nezadovoljavajuću obrazovnu strukturu. Ispitujući integracijske tokove Kosova, autor zaključuje da je upravo nerešen kosovski status u periodu od 1999. godine do 2008. godine, proizveo nedefinisan odnos Prištine i Brisela. Indirektno uključivanje Kosova u Proces stabiliza-

cije i pridruživanja, kao i otvaranje EU-LEKS misije, motivisano je poboljšanjem ekonomske situacije i uvođenjem evropskih vrednosti na područje Kosova i Metohije. No, odsustvo jedinstvenog stava u okviru EU prema pitanju priznanja Kosova, sužava mogućnost, kaže autor, da ono otpočne pregovore o članstvu u bližoj budućnosti.

„Pridruživanje Zapadnog Balkana – značaj i uticaj za Poljsku i Evropsku uniju“, naziv je poslednjeg poglavlja, u kome sedam autora znalački objedinjuju svoje mišljenje o konsekvencama i rezultatima pridruživanja iz ugla poljskog viđenja stvari. Zanimljive konstatacije, podržane statističkim podacima i grafikonima, kao i makroekonomskim indikatorima, sistematizovane su u šest podcelina: političke i bezbednosne posledice, ekonomske posledice, poljoprivreda, migracije, energetska politika, finansijski aspekti pridruženja. Širenje zone bezbednosti i stabilnosti, popunjavanje geopolitičke praznine, mogućnost unifikacije evropskog kontinenta, samo su neki od zaključaka Katarzine Smik (Katarzyna Smyk) u razmatranju političkih posledica pridruživanja. Autorka ide korak dalje i ukazuje na potrebu revizije ugovora o EU kao i redefinisane pravila odlučivanja, koje bi nametnuo novi talas proširenja. U anlizama Hane Srozinske (Hanna Sroczynska), Marte Zelinske (Marta Zielińska), Jakuba Wiśnjevskog (Jakub Wiśniewski), Beate Slominske (Beata Słonimska), Patrika Toporovskog (Patryk Toporowski) i Lukaca Sosnowskog (Łukasz Sosnows), čitalac ima priliku da upotpuni svoja znanja o uticaju pridruživanja Balkana na budući energetski razvoj Evrope, pozitivnim

promenama tržišne orijentacije balkanskih privreda, kao i migracionim trendovima regiona, koje autori nisu skloni da prepoznaju kao pretnju. Na samom kraju sledi opsežna analiza finansijskih rezultata pridruživanja regiona, koja se sastoji u proceni koristi svim stranama, uključujući i Poljsku. Prema zapažanju autora najbitnija korist koju će pridruživanje Balkana doneti Evropskoj uniji odnosi se na učvršćivanje njenog geopolitičkog uticaja u ovom delu Evrope, što

implicira redukovanje uticaja aktera konkurentnih Uniji na ovom prostoru.

Nastala kao rezultat temeljnog istraživanja, uz oslanjanje na obimnu dokumentaciju, ova knjiga pruža dobar uvid u izazove koje Zapadni Balkan ima na putu ka Evropskoj uniji. Zbornik poljskih autora može da posluži kao korisno štivo za produbljanje svesti o praktičnim implikacijama procesa proširenja EU na Zapadni Balkan.

Nevena PROLOVIĆ

Hasiba Hrustić, SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA I DRŽAVNA INTERVENCIJA U ODABRANIM ZEMLJAMA, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 174

Ovu izuzetno značajnu i veoma aktuelnu studiju odlikuju besprekoran stil, jasnoća izraženih misli, konkretna i precizna objašnjenja, pristupačna jednostavnost pisanja, analizu zasnovanu na bogatoj dokumentaciji, i smisao za izvlačenje teoretskih zaključaka. Naravno, to nisu jedina vrsna obeležja ovog istraživanja, ali smatram da ih treba na samom početku istaći kako bi se ukazalo da je ona namenjena ne samo stručnjacima i poznavacima. Najpre su jasno obrađene uzročno–posledične veze nastanka krize, zatim su prikazani planovi oporavka u razvijenijim zemljama sveta, predstavljena je i situacija Republike Srbije u posebnom poglavlju. Autorka piše i o fiskalnoj politici u uslovima krize, kao i o strategijama za izlazak

iz krize. Sve teme koje su ovde obrađene, potkrepljene su činjenicama i primerima, što doprinosi ozbiljnosti ovog dela, i naravno doprinosi jasnijem razumevanju pojedinih pojava koje su sastavni deo poslednje finansijske krize.

Monografija *Svetska finansijska kriza i državna intervencija u odabranim zemljama* Hasibe Hrustić sastoji se iz šest delova.

U prvom delu monografije predstavljani su uzroci i posledice svetske finansijske krize. Kao početak krize navodi se situacija iz 2007. godine u SAD, kada je došlo do poremećaja na tržištu nekretnina (teškoće u otplati hipotekarnih kredita, pada prodaje, izgradnje i cene nekretnina). Autorka ističe da važan uzrok krize leži i u potcenjivanju rizika

u finansijskom sistemu: „Učesnici na finansijskom tržištu izvodili su zaključke o budućim kretanjima na osnovu tekućih kretanja na finansijskim tržištima i na bazi rasta realne ekonomije. Tek kada su nastale teškoće u otplati kredita uz nagli pad cena nekretnina, mnoge finansijske institucije su shvatile da njihovi sistemi za upravljanje rizikom nisu pouzdani, a likvidnost tržišta je iščezla”. Dalje, analiziraju se prve reakcije na svetsku finansijsku krizu, a samim tim i hitne mere koje su preuzele evropske države kako bi ublažile efekte krize koje su najpre osetile banke u Velikoj Britaniji, Španiji i Irskoj. „Globalno finansijsko tržište toliko je isprepletano i integrisano da se kriza već u 2007. godini putem trgovinskih i finansijskih kanala brzo prenela na ostatak sveta, prvenstveno na Evropu. Lančana reakcija dovela je u opasnost vodeće evropske banke usled njihove izloženosti potresima u SAD. U 2008. godini gubici američkih i evropskih banaka su bili preko tri triliona američkih dolara”. Zatim je autorka sačinila kratak osvrt i analizu prethodnih kriza jer, prema njenim rečima, obrazac nastanka krize je identičan i u osnovi počinje od privrednog stanja buma a završava se sa slomom, odnosno padom privrednih aktivnosti. Prvo poglavlje se završava prognozama EU i međunarodnih organizacija.

Drugi deo knjige se bavi planovima oporavka od svetske finansijske krize. Pošto su prve posledice krize bile nelikvidnost i gubici usled obezvređivanja imovine pokrivene problematičnim hipotekarnim hartijama od vrednosti i njihovim finansijskim derivatima, prve preduzete mere bile su vraćanje likvid-

nosti finansijskih tržišta i zaštita osiguranih depozita. Jaka državna intervencija je povratila likvidnost finansijskih tržišta i ograničila paniku, ali je bilo potrebno da finansijske institucije funkcionišu sa manjim zaduženjem i da isprave njihove bilansne nedostatke zbog nepokrivenosti izvora sredstava, što je zahtevalo dokapitalizaciju banaka. U nastavku drugog poglavlja se obrađuju državne intervencije u planovima oporavka. Ono što je, kako ističe autorka, zajedničko za sve planove oporavka je činjenica da sadrže mere za vraćanje likvidnosti. Međutim, osnovna razlika između planova oporavka pojedinih zemalja leži u tome da li je finansijski sektor pojedinih država bio direktno izložen problematičnim hartijama od vrednosti. Tako da postoje dve grupe zemalja. U jednoj grupi su zemlje čiji je finansijski sektor bio direktno izložen hartijama od vrednosti, a u drugoj grupi su zemlje čije banke nisu bile izložene problematičnim hartijama od vrednosti SAD. Sledi prikaz i pregled preduzetih mera kao odgovor na krizu za SAD, Rusiju, Kinu, Japan, Veliku Britaniju, Nemačku, Austriju, Italiju i Mađarsku za period od 2008. do 2009. godine.

Treći deo posvećen je temi prilagođavanja Danske, Finske i Švedske ekonomskoj krizi. Ove tri države su uzete kao primer jer, između ostalog, poseduju otvorene tržišne privrede koje su pokazale zdravu ekonomsku i fiskalnu politiku u prethodnoj deceniji. U 2007. godini ostvarile su budžetski suficit i pozitivan saldo tekućeg platnog bilansa, BDP po stanovniku i realni rast BDP veći od proseka u EU, niže učešće javnog duga u BDP od prosečnog u EU,

dok su stope nezaposlenosti i inflacije bile niže od prosečne za EU. U nastavku sledi pregled kako su se pomenute Nordijske zemlje izborile sa krizama koje su ih pogodile s kraja 80-tih i početka 90-tih godina prošlog veka, kao i opis oporavka od trenutne ekonomske krize u ove tri zemlje. Sve tri zemlje su direktno izložene krizi, ali na različite načine, tako što je Danska relativno izloženija krizi tržišta stambene gradnje, dok su Finska i Švedska više pogođene padom tražnje na globalnom tržištu, pošto su njihove privrede više izvozno orijentisane. Poglavlje se završava opisom mera koje su preduzete od strane ove tri zemlje za ublažavanje poslednje finansijske krize.

Četvrti deo bavi se ekonomskom pozicijom Srbije u uslovima svetske finansijske krize. Na početku ovog poglavlja autorka napominje da ekonomska kriza u Srbiji nije prevashodno izazvana svetskom finansijskom krizom, koja svakako dodatno pogoršava inače nezavidnu situaciju, već je naša zemlja duži niz godina u krizi, tako da se sada radi o uticaju krize na krizu. Takođe se pominje da su kriza i njeno delovanje na Srbiju u priličnoj meri potcenjeni, jer ni do kraja 2008. godine nije učinjena validna procena o uticaju svetske finansijske krize na privredu. U nastavku poglavlja analizirani osnovni makroekonomski pokazatelji u procesu tranzicije (BDP, stopa inflacije, uvoz, izvoz, itd.), gde se između ostalog skreće pažnja da je postizanje makroekonomske stabilnosti izvodljivo samo kroz moguću i promišljenu kombinaciju fiskalne, monetarne i dohodne politike. Dalje, opisan je program

preduzetih mera u Srbiji radi ublažavanja uticaja ekonomske krize tokom perioda 2008–2009. godine. Između ostalog, autorka ističe da, savladavanje krize zahteva politiku bez odlaganja i odlučnu aktivnost vlade na ubrzavanju strukturnih reformi u cilju postizanja efikasnosti javnog sektora, povećanja konkurentnosti i osiguravanja dugoročne održivosti javnih finansija.

U petom delu obrađena je fiskalna politika u uslovima krize. Koje se fiskalne mere generalno preduzimaju i kako primenjuju da bi opstala tržišna privreda u vreme krize. Autorka kaže da se upravo tada mogu osetiti neki nedostaci ovakvog tipa privrede. Ona pominje da nema nikakvih naznaka o nekom novom sistemu koji bi zamenio tržišnu privredu, i da bez obzira što je tržište u krizi, ne dovodi se u pitanje tržišni sistem privređivanja. U nastavku petog dela monografije govori se o značaju fiskalnih mera i porastu javnog duga, izneti su primeri centralnih banaka, evropskog finansijskog tržišta, američke uprave federalnih rezervi. Govori se o granici zaduživanja u vezi sa javnim dugom, važnim pokazateljima nivoa zaduženosti, itd.

U poslednjem, šestom delu monografije, govori se o strategiji izlaza iz krize i putevima oporavka. Autorka smatra da kako bi strategija izlaska iz krize bila uspešna, zahteva da ova bude sveobuhvatna, zasnovana na održavanju konkurentnosti. Pominje se nova regulativa koja je, kako autorka kaže, „iznikla na posledicama tekuće svetske finansijske krize”. Predstavljeno je i pet oblasti koje će pretrpeti izmenu u finan-

sijskom sektoru: rizični menadžment banaka; upravljanje rizicima likvidnosti; procene i kreditni rejting; procene, slabosti u računovodstvenim standardima, i praznine i adekvatnost kapitala banke. Do kraja poglavlja govori se o poukama svetske finansijske krize, a potom autorka zaključuje: „pozitivno u ovoj krizi je što su mere protekcionizma u trgovinskoj razmeni od strane privredno razvijenih zemalja ocenjene kao pogrešne, bez obzira na pad svetske trgovine uzrokovan svetskom krizom, iz razloga što bi uvođenje uvoznih restrikcija bilo uzajamno”, kao i da je međunarodna saradnja neophodna kako bi se izbegle mere protekcionizma, koje ne doprinose konkurenciji.

Smatram da je ovo delo od velikog značaja kako za obučavanje budućih stručnjaka iz oblasti ekonomije, za naučne radnike, tako i za činovnike u državnoj službi, kao i za građane koji su prosto zainteresovani za ovu temu. Čitanjem ove monografije, čitalac dobija odgovore na mnoga pitanja. Neka od njih su: Kako i zašto je nastala svetska finansijska kriza? Kako su se pojedine zemlje izborile sa prvim „udarima” krize? Koju su fiskalnu politiku primenile kako bi privredu prilagodile krizi? Da li su i kakvoj politici pribegli čelnici naše države kako bi predupredili efekte krize? Kakve su pouke svetske finansijske krize?

Miloš RADIVOJEVIĆ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com,
sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail:snezanz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, "Međunarodni položaj Makedonije", u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviatan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 “Single European Act”, Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?”, *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavljivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači *Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski*, proširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrd povez, 2010, 393 strane.

PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači *Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac*, proširano, 2009, 316 strana.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrd povez, 2009, 400 strana.

Dragan Petrović i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA SAVREMENE UKRAJINE, tvrd povez, 2009, 276 strana.

Hasiba Hrustić, SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA I DRŽAVNA INTERVENCIJA U ODBRANIM ZEMLJAMA, proširano, 2009, 184 strane.

OČUVANJE I ZAŠTITA KULTURNOG NASLEĐA SRBIJE U INOSTRANSTVU, priređivač *Vidoje Golubović*, 2009, brošura sa CD-om.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrd povez, 2009, 400 strana.

Žaklina Novičić, NEOREALIZAM KENETA VOLCA, proširano, 2009, 240 strana.

Dragan Petrović, FRANCUSKO-JUGOSLOVENSKI ODNOSI U VREME ALŽIRSKOG RATA 1952–1964, tvrd povez, 2009, 452 strane.

Dobrica Vesić, SPECIFIČNI OBLICI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA, proširano, 2009, 192 strane.

Branko Pavlica, ODNOSI SRBIJE SA REPUBLIKOM MAKEDONIJOM 1996–2008, proširano, 2009, 182 strane.

JAPAN AND SERBIA: CONTEMPORARY ISSUES, zbornik radova, priređivači *Edita Stojić-Karanović, Đemal Hatibović i Ivona Lađevac*, proširano, 2009, 244 strane.

Aleksandar Fatić, FREEDOM AND HETERO-NOMY, proširano, 2009, 236 strana.

ELEMENTI STRATEGIJE SPOLJNE POLITIKE SRBIJE, zbornik radova, priređivači *Edita Stojić-Karanović i Slobodan Janković*, proširano, 2008, 412 strana.

Edita Stojić-Karanović, REGIONALNA I SUSEDNA SARADNJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ SRBIJE U PRVOJ DEKADI 21. VEKA, proširano, 2008, 292 strane.

Duško Dimitrijević, MEĐUNARODNOPRAVNO REGULISANJE TERITORIJE DRŽAVA, proširano, 2008, 214 strana.

AKTUELNA PITANJA IZ MEĐUNARODNIH ODNOSA, zbornik radova, priređivač *Nevenka Jeftić*, proširano, 2008, 448 strana.

Milan Šahović, MEĐUNARODNO PRAVO U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA DRUGA POLOVINA XX VEKA, proširano, 2008, 388 strana.

Branko Pavlica, PRIVREDNI I POLITIČKI ODNOSI SRBIJE SA NEMAČKOM 1882–2005, proširano, 2008, 302 strane.

SAVREMENI MEĐUNARODNI IZAZOVI, zbornik radova, priređivač *Dragan Đukanović*, proširano, 2008, 494 strane.

Pero Petrović, SAVREMENA POSLOVNA DIPLOMATIJA, proširano, 2008, 360 strana.

Nevenka Jeftić, PRAVO NA KOMUNICIRANJE, proširano, 2007, 152 strane.

Duško Dimitrijević, MEĐUNARODNO PRAVO SUKCESIJE DRŽAVA, proširano, 2007, 504 strane.

Radoje R. Zečević, ĐERDAPSKA DOGAĐANJA, proširano, 2007, 304 strane.

MEĐUDRŽAVNI FORUMI U EVROPI – UPOREDNI MODELI, zbornik radova, priređivač *Dragan Đukanović*, proširano, 2007, 252 strane.

Dragan Đukanović, INSTITUCIONALNI MODELI I DEMOKRATIZACIJA POSTJUGOSLOVENSkih DRŽAVA, proširano, 2007, 336 strana.

Hasiba Hrustić
**SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA
I DRŽAVNA INTERVENCIJA
U ODABRANIM ZEMLJAMA**

Sanja Jelisavac
**INTELEKTUALNA
SVOJINA**

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors *Duško Dimitrijević
i Miroslav Antevski*

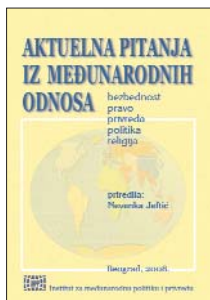
Edita Stojić-Karanović
**REGIONALNA I SUSEDKA
SARADNJA ZA ODRŽIVI
RAZVOJ SRBIJE
U PRVOJ DEKADI 21. VEKA**

**ELEMENI STRATEGIJE
SPOLJNE POLITIKE SRBIJE**
zbornik radova, priređivači
*Edita Stojić-Karanović
i Slobodan Janković*

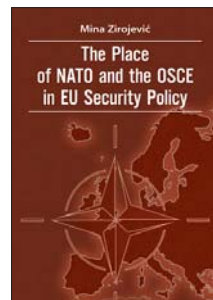
**SAVREMENI
MEĐUNARODNI
IZAZOVI,**
zbornik radova, priređivač
Dragan Đukanović

**AKTUELNA PITANJA
IZ MEĐUNARODNIH
ODNOSA**
Zbornik radova,
priređivač *Nevenka Jeftić*

Duško Dimitrijević
**MEĐUNARODNO
PRAVO
SUKCESIJE DRŽAVA**

Mina Zirojević
**THE PLACE OF NATO
AND THE OSCE IN EU
SECURITY POLICY**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs